

קווים לביוגרפיה של ר' שלמה פוליצ'ק, "העילוי ממייצ'ט"

שנות הגדודים	הקדמה
כראש ישיבת רבינו יצחק אלחנן	שנות הילדות - מסניציניץ' ועד וולוז'ין
מותו והערכתו	בישיבת וולוז'ין
סיכום	בין וולוז'ין ללידא
	כראש ישיבת לידא

הקדמה¹

רבי שלמה פוליצ'ק² (1877-1928; להלן: רש"פ) הנודע בכינויו 'העילוי ממייצ'ט'³, היה מבכירי תלמידיו של ר' חיים סולובייצ'ק מבריסק, שימש כראש ישיבה בלידא ובישיבת רבנו יצחק אלחנן בניו יורק, והיה פעיל ב'אגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה' ובתנועת המזרחי. מכיוון שנפטר בגיל צעיר יחסית ומשום שרוב כתביו אבדו במהלך נדודיו בתקופת מלחמת העולם הראשונה ומלחמת האזרחים ברוסיה, לא נותר לנו מכתביו אלא ספר אחד המכיל סיכומים של שיעוריו שנכתבו על ידי תלמידיו. מסיבה זו ומסיבות אחרות, נראה כי דמותו של רש"פ הוזנחה מעט במהלך השנים, הן על ידי הציבור הרחב והן על ידי ציבור הלומדים ובני הישיבות. בעולם המחקר זכה רש"פ להתעלמות מוחלטת וטרם נכתב מאמר מחקרי על תולדות חייו. עם זאת, נכתבו עליו כמה מאמרי הספד והערכה שיצאו בסמיכות יחסית למותו,⁴ וטקסטים נוספים

- 1 אני מבקש להודות לפרופסור בנימין בראון, יעקב אייזנטל, הרב שלמה פולצ'ק (נכדו של העילוי), פרופסור חיים ווקסמן (בנו של הרב ניסן ווקסמן) ולקורא אנונימי נוסף על כך שתרמו, כל אחד בדרכו, לכתבינו של מאמר זה.
- 2 בידיש 'פוליאציק' ופעמים רבות באיותים אחרים: 'פאליאציק', 'פאליאצאק', 'פוליאצעק', 'פאליאטשעק', ועוד. בכתבים המעטים שנותרו ממנו (ראו להלן בהערה 180 ובהערות 212 עד 216) איית רש"פ עצמו את שם משפחתו בארבע או חמש דרכים שונות (באחד מהמקרים קשה להכריע לפי כתב היד).
- 3 לעיתים נכתב גם כ'מייצ'ט', או 'מייצ'ט'. בידיש מופיעים גם הכתיבים 'מייטשעט', 'מייטשעט' ואחרים. אין לבלבל את רש"פ בכינויו זה עם 'העילוי ממייצ'ין', או 'ממייצליין' - דמות שנויה במחלוקת ובת תקופתו של רש"פ. כפי שעולה מכמה מן המקורות שמו האמיתי של 'עילוי' זה, שיכול להוות נושא למחקר בפני עצמו, היה משה זילברבלט.
- 4 המקור הראשון בחשיבותו הוא החוברת 'אידנו' שיצאה על ידי ישיבת רבי יצחק אלחנן לזכרו של רש"פ כחצי שנה לאחר פטירתו: אידנו, חוברת מיוחדת של "הדנו", יוצא לאור על ידי

שיצאו לאחר זמן מה.⁵ מקורות אלו כוללים מידע רב ערך המאפשר בניית ביוגרפיה ראשונית על אודותיו.

תלמידי ישיבת רבינו יצחק אלחנן, ניו-יורק: תרפ"ט. חוברת זו כוללת את סיפור תולדותיו של העילוי מאת משה גולדברג (משה גולדברג, לתולדות העילוי ממיטשעט, עמודים 7-16) ודברי הספד נוספים מאת מכריו וסגל הישיבה. לא הצלחתי לברר מי הוא אותו משה גולדברג, אך מכיוון שמדובר בביוגרפיה המפורטת ביותר של רש"פ, שנכתבה בסמוך להסתלקותו והוצאה באופן רשמי על ידי ישיבת רבינו יצחק אלחנן בה לימד רש"פ בשעת פטירתו, נטיתי לייחס כובד רב למדי לדברים שנכתבו בה. נכדו של רש"פ קרוי גם הוא משה גולדברג אך הוא טרם נולד בשעה שנכתבו הדברים. מנכדו של רש"פ, הרב שלמה פוליצ'ק, נאמר לי כי אותו משה גולדברג היה תלמידו של רש"פ בישיבת רבינו יצחק אלחנן. לימים התפרסמו הדברים בשינויים קלים ובמעט קיצור גם בתוך 'ספר לידא': אלכסנדר מנור, יצחק גנוזוביץ (גנוז), אבא לנדו (עורכים): ספר לידא. בהוצאת ארגון יוצאי לידא בישראל וועד העזרה היהודי לידא בארצות הברית, תל אביב: 1970. עמודים 122-125. שני מאמרים נוספים שהתפרסמו בסמוך יחסית להסתלקותו של רש"פ נכתבו על ידי תלמידו ניסן ווקסמן; ניסן וואקסמאן (ווקסמן), דער טארגישער גאון, בתוך: דאס ווארט, וילנה, כ"ב אלול תרפ"ח (גיליון 206). עמודים 3-4; הנ"ל, דער עילוי אין מידות, בתוך: דאס ווארט, וילנה, י"ח חשון תרפ"ט (גיליון 211), עמוד 4.

5 הירש ליב גורדון, העילוי ממיצ'ט - הגאון ר' שלמה פוליצ'ק (מאמר ראשון), בתוך: ההד, ירחון חרדי מרכזי ליהדות לבני הארץ. שנה ז (תרצ"ב), חוברת יב, עמודים ח-יב. לימים התפרסמו הדברים בשינויים קלים ובמעט קיצור גם בתוך 'ספר לידא' שהוזכר לעיל, עמודים 113-115; הרב מאיר בר אילן (ברלין): מוולוז'ין עד ירושלים, כרך ראשון (מהדורה חדשה), הוועדה להוצאת כתבי הרב מאיר בר אילן, תל אביב: תצ"ט-ת"ש. עמודים 252-258. חיבורים אלו נכללו בפתחה למהדורה הראשונה של 'חידושי העילוי ממיצ'ט', שיצאה לאור בשנת 1947 בעריכת הרב יהודה ליב גולדברג, חותנו של רש"פ (רבי שלמה פוליצ'ק: חידושי העילוי ממיצ'ט, מהדורה ראשונה, דפוס האחים שוולינגר, ניו יורק: תש"ז. ניתן למצוא את הספר במהדורה זו בקישור: <https://www.hebrewbooks.org/2219>). יש לציין שבטקסט שנכלל בספר זה, הושמטו מתוך מאמרו של גורדון הפסקאות האחרונות בהן יש מידע מאלף על שהותו של רש"פ בישיבת רבנו יצחק אלחנן (ככל הנראה בשביל למעט מחלוקות ועימותים עם הישיבה). במהדורה השנייה של הספר הוחלט לשנות לחלוטין את סדר הסימנים ורוב ההקדמות הוסרו, אבל נוספה הקדמה אחת של הרב ישראל מובשוביץ, בה יש פרטים נוספים אודות העילוי (הרב ישראל מובשוביץ, העילוי, בתוך: חידושי העילוי ממיצ'ט (מהדורה שנייה), מוסד הרב קוק, ירושלים: 1974). כמו כן עשיתי שימוש רב במקורות הבאים: ניסן ווקסמן, לדמותו של הגאון ר' שלמה פוליצ'ק ז"ל. שמואל ק. מירסקי (עורך), בתוך תלפיות ו (א-ב), הוצאת תלפיות, ישיבה אוניברסיטה, ניו-יורק: ניסן תשי"ג; הרב זאב אריה רבינר, הגאון רבי שלמה פוליצ'ק, הצופה: 9 בינואר 1948. עמודים 23-24 (כתבה במלאות עשרים שנה לפטירתו); בן ציון חיים אילון-ברניק (עורך), ספר זיכרון לקהילת מייטשעט, תל אביב: ארגון יוצאי מייטשעט בישראל ובחוץ לארץ: 1973, עמודים 85-91; דוד תדהר, הרב שלמה פוליצ'ק באנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובניו, כרך יח (1969),

שנות הילדות - מסניציניץ' עד וולוז'ין

ר' שלמה פולצ'ק נולד בשנת 1877⁶ בכפר סניציניץ', הסמוך לעיירה מייצ'ט שבמערב האימפריה הרוסית (כיום בבלארוס). אביו - יוסף - היה חוכר של סניף הדואר ובית המרזח של הכפר⁷; אימו - רישע - מתה בצעירותה⁸.

5329-5326. ראו בקישור: <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/18/5326>. בנוגע למקור זה אציין כי נכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, סיפר לי כי הדברים נכתבו על ידי פנחס פלאי על דפי העיתון 'פנים אל פנים' לרגל הטקס שבו קראו לרחוב בקריית משה על שם העילוי, ותדהר לקח את מאמרו של פלאי ופרסם אותו ככתבו באנציקלופדיה שלו. למאמר המקורי של פלאי, מכל מקום, לא הצלחתי להגיע ולכן אני מצטט כאן את הדברים כפי שהם מופיעים אצל תדהר.

6 בפתחה לחוברת 'אידנו', וכן אצל גולדברג (לעיל הערה 4) ותדהר (לעיל הערה 5) מובא כי התאריך בו נולד רש"פ הוא גר רביעי של חנוכה של שנת תרל"ח, כלומר בשלהי שנת 1877, ותאריך זה הוא גם התאריך המופיע על מצבתו. עם זאת, גורדון (לעיל הערה 5, עמוד יב) מביא סיפור מוזר הקשור לתאריך לידתו של רש"פ, ממנו עולה כי רש"פ נולד בחודש אדר של שנת תרל"ח (לא הצלחתי לעמוד על משמעותו של סיפור זה). ואולם, נכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, מסר לי כי תאריך הלידה האמיתי של רש"פ כפי שמופיע במסמכים שמסר רש"פ עצמו לקבלת אזרחות אמריקאית, הוא ד' כסלו. ככל הנראה, לאחר פטירתו של רש"פ התבלבלו בין ד' כסלו לבין גר ד' של חנוכה. ייתכן שחוסר ההלימה בין השנה העברית ללועזית (רובה של שנת 1877 חופפת את השנה העברית תרל"ז) תרמו לאי העקביות בגילאים שמלווה לעיתים את תיעוד חייו של רש"פ.

7 גולדברג (לעיל הערה 4), עמ' 7. רבי אהרון רבינוביץ' מתאר את אביו של רש"פ כ"יהודי כשר וירא שמים" (רבי אהרון רבינוביץ', רשמי זכרונות, בתוך: אידנו, לעיל הערה 4, עמוד 26), בעוד הירש ליב גורדון מתאר אותו במפורש כ"יהודי פשוט, ישובי, כפרי" (גורדון, לעיל הערה 5, עמוד ח) וכך גם אצל אילון-ברניק (לעיל הערה 5, עמוד 85) הוא מתואר כ"בן תורה אך כפרי תמים-דרך". גם משה גולדברג מתאר אותו כ'תמים דרך', אך גם כלמדן, וכמעין התנצלות הוא מוסיף: "כדרך הימים ההם מצא את מחייתו בחכירת בית הדואר ובית המרזח של הכפר". מכל מקום, משפחתו של רש"פ לא הייתה 'פשוטה' לגמרי. הרב אהרון רבינוביץ' מתאר את דודו של רש"פ (בעל דודתו) כ"אדם גדול בתורה ומוסמך להוראה, שהיה מפורסם בסביבה לחכם ובקי בהוויות העולם" (בתוך: אידנו, לעיל הערה 4, עמוד 26). כמו כן, בתחילת מאמרו של ברקובסקי בעיתון 'ההד' מתוארת משפחתו המורחבת יותר של רש"פ ומשם ניתן ללמוד כי היה מקושר גם לאנשים נכבדים ויודעי ספר. ראו: הרב אליה ברוך ברקובסקי, העלוי ממיצ'אט, בתוך: ההד, ירחון חרדי מרכזי ליהדות לבנין הארץ. שנה יז, חוברת יב.

8 שמה של אמו מופיע באנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובנויו של תדהר (לעיל הערה 5) בעמוד 5326 - "רישע בת ר' אהרון ווינער". משה גולדברג אינו מציין את שם האם, אך כותב כי היא הייתה "אשה צנועה וציינית ומתה בעודה צעירה לימים" (גולדברג, לעיל הערה 4, עמוד 7). כל המקורות כותבים כי אמו מתה בצעירותה אך לא מציינים מתי בדיוק. מכמה מהם

סיפורים רבים מתארים את גדלותו של העילוי כבר משעה שלמד לקרוא בגיל חמש,⁹ אך מידת האמינות של סיפורים אלו איננה ברורה וייתכן כי מדובר בגוזמאות. מכל מקום, מכאן ואילך התקדם הרש"פ במהירות מתלמוד התורה המקומי למלמד תורה פרטי במייצ'ט,¹⁰ ומשם עבר לתלמוד תורה מתקדם יותר בנובהרדוק. כאשר גם בנובהרדוק הפגין יכולות יוצאות דופן¹¹ שלחוהו לשיבה בסלונים, תחת הנהגתו של הרב הירש ממיצ'ט.¹² על אף שהרב הירש לא נהג לקבל לשיבתו בחורים שטרם חגגו בר מצווה, הוא נאות לקבל את הרש"פ לנוכח כשרונו הבולט.¹³

בהיותו בן שתים עשרה¹⁴ נפגש הרש"פ עם הרב אהרון רבינוביץ', מבכירי תלמידיה של וולוז'ין¹⁵ ומי שיהיה לימים חתנו של הרב יצחק יעקב ריינס.¹⁶ הרב רבינוביץ' התרשם

משתמע כי כשהובא רש"פ למייצ'ט כבר לא הייתה אמו בין החיים. מנכדו של רש"פ, הרב שלמה פוליצ'ק, נמסר לי כי היו לרש"פ שלושה אחים ואחות אחת, וכי רש"פ היה אחד מהילדים האמצעיים של הזוג. תיאור מפורט למדי של משפחת המוצא של רש"פ - אביו, סביו ודודיו, נמצאת אצל ברקובסקי (לעיל הערה 7).

9 ראו למשל אצל גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 7. אצל ברקובסקי (לעיל הערה 7) מופיע כי הדבר היה בשעה שהיה רש"פ בן שלוש, אך הדברים נסתרים משאר המקורות, ומסתבר כי מדובר בהפלגה הגיוגרפית.

10 בשלב זה החל ללמוד גמרא, כאשר המסכת הראשונה אותה למד הייתה מסכת ביצה (גולדברג, לעיל הערה 4, עמוד 7).

11 לפי גורדון (לעיל הערה 5, עמוד כא) בנובהרדוק למד אצל דודו, הרב מרדכי מובשוביץ. לפי האנציקלופדיה 'תולדות אנשי שם' שהה בנובהרדוק רק מספר ימים, אולם ייתכן כי מדובר בגוזמא. ראו: תולדות אנשי שם (חלק א), אשר זלקא ראנד (עורך), הרב ר' שלמה פאליאטשעק זצ"ל, ניו יורק, תש"י, עמ' 94. הרב זאב אריה רבינר מציין כי בסך הכל למד אצל המלמד המקומי ובנובהרדוק במשך כשנתיים (לעיל הערה 5, עמוד 23), ובגיל שמונה החל ללמוד בסלונים. גם גולדברג (לעיל הערה 4) מציין כי בגיל שמונה הגיע לסלונים.

12 גורדון (לעיל הערה 5, עמוד 8) הופך את הסדר וטוען כי קודם למד בסלונים ורק אחר כך בנובהרדוק, אבל הדברים אינם מסתברים ונסתרים מכל המקורות האחרים.

13 גולדברג (לעיל הערה 4), עמ' 8.

14 בכמה מן המקורות כתוב כי רש"פ היה בן אחת עשרה בשעה שהגיע לוולוז'ין, ואולם הרב אהרון רבינוביץ' כותב כי הוא פגש את רש"פ לראשונה בחג הסוכות של שנת תר"ן, כלומר כאשר היה רש"פ בן קרוב לשתים-עשרה, שכן רש"פ נולד בכסלו תרל"ח. מדבריו משתמע שתוך מספר שבועות כבר הגיע רש"פ לוולוז'ין. הרב אהרון רבינוביץ', רשמי זכרונות, בתוך: אידנו (לעיל הערה 4) עמודים 26-29.

15 כך מתואר הרב רבינוביץ' על ידי תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5327. רבינוביץ' מתאר את נסיבות הפגישה הגורלית כך: "תלמיד הייתי בישיבה הגדולה וולוז'ין משנת תרמ"ו עד הסגרה, אך מקום מגורי הורי היה ביער פריילוקי, שבין העירות נובורהודוק והורודישץ. בשכונתנו גר אז

מכשרונו של הנער הצעיר ובהסכמת אביו הביא אותו במהירות האפשרית לוולוז'ין,¹⁷ שם העמיד אותו בפני ר' חיים מבריסק שהיה אז מראשי הישיבה ובשיא תהילתו.¹⁸ ר' חיים בחן את הנער והתרשם עמוקות מכישוריו. לפי הסיפור, במעמד הבחינה טבע לו ר' חיים את הכינוי 'העילוי ממיצ'ט'.¹⁹ כניסתו של רש"פ לישיבה בגיל כה צעיר הייתה

הרב ר' שמואל מאיר הורביץ, אדם גדול בתורה ומוסמך להוראה, שהיה מפורסם בסביבה לחכם ובקי בהוויות העולם. בכל פעם כששבתיו מוולוז'ין לביתו לימי החגים ונודמנתי עם הרב שמואל מאיר, היה מספר לי נפלאות על בן גיסו שלמה'לה אשר גר ב"חצר" הסמוכה לעירה מיטשעטט ושלמד אז בת"ת דסלונים. כשעורר את התענינותי בספוריו אודות כשרונותיו הגדולים והנשגבים של בן גיסו, בקשתיו כי יביאהו אלי למען אוכל להכירה. הוא מלא את בקשתי והביא אותו אלי לחג הסוכות של שנת תר"ץ. " (רבינוביץ', לעיל הערה 14), עמוד 26.

16 ראו למשל אצל תדהר (לעיל הערה 5) עמוד 5327.

17 לפי גולדברג (לעיל הערה 4), בתחילה רצה אביו לקחתו לישיבת מיר משום שמאן להאמין שנער כה צעיר יוכל ללמוד בוולוז'ין, אולם הרב רבינוביץ' שכנע אותו כי הוא יוכל להביאו לוולוז'ין (גולדברג, לעיל הערה 4, עמ' 8). הרב רבינוביץ' עצמו איננו מזכיר עניין זה, ומדבריו משמע כי לאב לא היו תוכניות לשלוח את הרש"פ לישיבה גדולה בשלב זה (רבינוביץ', לעיל הערה 7, עמוד 27).

18 במקורות רבים מתואר כי הרש"פ הובא הן בפני הנצי"ב והן בפני ר' חיים מבריסק, אולם במקור הראשוני שבו מתוארים הדברים - 'רשמי זכרונות' של הרב אהרון רבינוביץ' (לעיל הערה 14) - מוזכר רק ר' חיים מבריסק: "מצאתי לחובה לפניי להביאו לחסות תחת כנפי הנשר הגדול רבן של כל בני הגולה רבי חיים סאלאווייציק זצ"ל... בידעי חבתו היתירה של האדמו"ר לבעלי כשרונות מצוינים, וכמה חיבה ירחש לגאון הכשרון הזה." (עמ' 27). ייתכן אם כן שהרב רבינוביץ' חשב בעיקר על יתרונותיו של ר' חיים כרב ומורה דרך עבור הרש"פ, ואילו בסופו של דבר נועד הרש"פ הן עם הנצי"ב והן עם ר' חיים. אפשרות אחרת היא כי הנצי"ב הוסף במקורות אחרים רק משום כבודו. בכמה מן המקורות מופיע גם סיפור לפיו בשעה שהביאו את הרש"פ לישיבה תמה הנצי"ב בהלצה: "הביאותים לי תינוק? ומדוע לא הבאתם גם את עריסתו?" (גולדברג, לעיל הערה 4, עמ' 8).

19 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 8. ואולם, מובשוביץ' (לעיל הערה 5) מביא גרסה נוספת למקור השם: "הגירסה השניה מספרת שר' חיים הציג לפניו קושיא חמורה ברמב"ם וביקש ממנו לתרצה. כעבור שעה קלה חזר הנער ותירצו בפיו. כששמע ר' חיים את התירוץ קרא בהשתוממות: 'מה שאני חפשי משך כמה שבועות מצא נער זה משך שעה אחת הנה לפנינו עלוי משונה!' ואכן, ממספר מקורות נוספים עולה כי רש"פ היה מכונה לא רק 'עילוי' אלא 'העילוי המשונה'. כך למשל כותב ר' אלחנן וסרמן כי ר' חיים מבריסק עצמו אמר כי 'עילוי משונה כהמיצ'טי לא ראיתי מעודי!' (בתרגום מידיש. ראו: חידושי העילוי ממיצ'ט, לעיל הערה 5, עמוד לא). לפי פשוטם של דברים, וכפי העולה מההקשר שבו נאמרו, 'משונה' הוא כאן הוא במובן של 'קיצוני' ו'מופלא', וכפי שמשמשת המילה ביידיש. ואולם, נראה כי חלק מהמחברים ייחסו למילה משמעויות נוספות. כך למשל אצל תדהר (לעיל הערה 5), עמוד

תופעה נדירה ביותר.²⁰ רש"פ מתואר בתקופה זו כבעל 'עמקות וחריפות נפלאה' היודע לבטא סברות עמוקות בפשטות ובקצרה,²¹ שכל שומעיו מתפעלים מיכולותיו.²²

כמה מכותבי תולדותיו של הרש"פ מתארים אותו בילדותו כידען וכשקדן. נטען למשל, שכאשר הגיע לוולוז'ין כבר שלט במסכת ביצה על בוריה,²³ וגולדברג מספר כי בזמן ההמולה שפרצה בישיבה סביב הגעתו של תלמיד צעיר כל כך, כבר הספיק רש"פ ללמוד עשרה דפי גמרא.²⁴ ואולם, ספק רב אם אכן כך היו פני הדברים. הרב אהרון רבינוביץ', שהיה מי שהביא אותו לוולוז'ין, מספר על מצב ידיעותיו של הרש"פ בשעה שנפגשו:

כאשר החילתי לבחון אותו בגמרא ראיתי כי ידיעותיו מועטות הן, אך כאשר שאלתי בסברא נשתוממתי מעמקותו וחריפותו הנפלאה, ועוד יותר בהשכילו לבטא סברא עמוקה במילים אחדות.

(רבינוביץ' [לעיל הערה 7], עמוד 27)

5327: "אז זכה גם לתואר 'העילוי המשונה'. אנשים תיארו לעצמם כי הם עתידים לפגוש בנער בעל עיניים בוערות, שתנועותיו עצבניות, שדיבורו אינו רהוט ושתגובותיו משונות, שהרי כאלה היו בדרך כלל ה'עילויים', מהירים להעלב, נוחים להפגע וגדושים ב'שגעונות' וזרויות. ואילו בו מצאו ילד חיזור פנים שעניו העמוקות חודרות ומלאות חכמה. כזה נשאר גם כאשר גדל. מעולם לא דבק בו צל צלה של קפריזה ולא היה משועבד לשגעונותיו של גאון". דברים דומים מופיעים גם אצל מובשוביץ' (לעיל הערה 5) המספר כי "נוסף על כך, אף שהיה עילוי, לא נראתה עליו אותה אי-טבעיות האופיינית לעילויים... אפשר לומר עליו שהיה טבעי בהחלט ולא סבל שום עיקומים בתורה ובחיים". לפי הסבר (אפולוגטי) זה, 'משונותו' של רש"פ הייתה דווקא בכך שלא היה משונה. בכל אופן, אם נניח רגע לדיון הפרשני, נראה כי רש"פ היה אכן משונה, במובן הפשוט של המילה: חולמנותו, הרקע הפשוט שלו וחיבתו לשלל עניינים לא תורניים אכן הפכו אותו לדמות חריגה בנוף של למדני ישיבות ליטא. כמו כן, העצבות התמידית שלקה בה רש"פ נראית כסותרת את תיאורו של מובשוביץ'. ואכן, מובשוביץ' עצמו כותב רק כמה פסקאות לאחר מכן: "ואף שהיה גאון בתורה היה גם מורכב באישיותו בחיצוניותו היה נראה שלו ושקט אבל בפנים היה הר גועש וסואן עיניו הביעו חוסר מנוחה הוא לא הביט לפניו אלא מעבר לו לאופקים רחוקים".

20 רש"פ היה התלמיד הצעיר ביותר בישיבה בזמן זה. בספר בדרך עץ החיים מציין המחבר שלושה עילויים בתולדות וולוז'ין שנכנסו לישיבה בגיל כה צעיר - הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק (בעל 'בית הלוי'), ר' איסר זלמן מלצר (בעל 'אבן האזל') ורש"פ. ידעאל מלצר, בדרך עץ החיים (כרך ראשון), הוצאת 'ארוי החן': תשמ"ו. עמוד 53.

21 רבינוביץ' (לעיל הערה 14), עמוד 26.

22 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד ח. בר אילן (לעיל הערה 5), עמוד 252-253.

23 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 8.

24 שם, עמוד 9.

כך גם גורדון, כשהוא מספר על המהומה שקמה סביב 'הכתרתו' של הרש"פ כ'עילוי', הוא מתאר את הרש"פ כ"ילד בן שנים עשרה. דווקא לא מתמיד, שובב, עליז. אבל תפיסה – כברק"²⁵ עם זאת, אין לדחות על הסף את הטענה לפיה היו ידיעותיו והתמדתו של הרש"פ מרשימות כבר בגיל זה, שכן אחרת יקשה עוד יותר להבין כיצד התקבל לוולוז'ין – מהישיבות היוקרתיות ביותר – בגיל כה צעיר.²⁶

בישיבת וולוז'ין

בוולוז'ין למד רש"פ פחות משלוש שנים,²⁷ עד לסגירתה בשנת 1892 על ידי השלטונות הרוסיים.²⁸ בשנים אלו היה מקורב לר' חיים, וייתכן כי כבר אז יצא שמו למרחוק כמי שזכה לקרבתו והוקרתו של אחד מגדולי הדור בגיל כה צעיר.²⁹ ר' חיים הורה לרש"פ ללמוד עשרה דפי גמרא בכל יום, והטיל על ר' אהרון רבינוביץ' והרב יצחק צוקרמן³⁰ לבחון אותו בכל יום על כל מה שלמד. פעם בשבוע היה רש"פ נבחן אצל ר' חיים עצמו, בבחינות שנמשכו כמה שעות בכל פעם.³¹

איננו יודעים רבות על שהותו של רש"פ בוולוז'ין, אך ברור כי הוא זכה להערכה רבה מאת צוות הישיבה. ר' חיים נהג להציג אותו בפני כל תלמיד חכם רציני שעבר בעיר (על אף שרש"פ ניסה להתחמק מאירועים אלו בשל צניעותו)³² מעבר לזמן השבועי

- 25 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד 5.
- 26 ראו לעיל בהערה 20. ווקסמן (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 3) מתאר גם הוא את רש"פ כמי שהיה קשה לו להתמיד בלימוד התורה, והוא תולה זאת בבעיות רפואיות - בליבו ובריאותו, שליוו אותו לאורך כל חייו. לפי מקור זה, בעיות אלו היו מה שהאיץ בסופו של דבר את מותו של רש"פ בגיל צעיר.
- 27 רוב המחברים נוקטים שמשך הזמן הוא שלוש שנים, בעוד לפי תדהר (לעיל הערה 5, עמוד 5327) למד רש"פ בוולוז'ין רק שנתיים. כמו כן, בפוסט שהעלה ניגו של רש"פ (ראו כאן: <https://www.facebook.com/100019105260519/posts/207970893183085>) הוא מספר כי רש"פ למד בוולוז'ין רק שנה וחצי, אבל הדברים אינם מתיישבים עם התאריכים ונסתרים ממקורות אחרים.
- 28 ראו למשל את תיאורו של הרב בר אילן בפרק יט מספרו מוולוז'ין עד ירושלים (לעיל הערה 5), עמודים 172-177.
- 29 ראו אצל גולדברג (לעיל הערה 4, עמוד 9) הטוען כי שמו של העילוי עשה לו כנפיים בתקופה זו הן בקרב היהדות החרדית והן בקרב חוגי ההשכלה.
- 30 שמו של הרב צוקרמן מוזכר רק אצל רבינוביץ' (לעיל הערה 14, עמוד 27) בעוד שבמקורות האחרים נזכר רק כי הרב רבינוביץ' עצמו בחן את רש"פ.
- 31 רבינוביץ' (לעיל הערה 14), עמוד 27.
- 32 גורדון (לעיל הערה 5) עמוד 5.
- 33 ממקורות נוספים אנו למדים כי הערכתו של ר' חיים לרש"פ הייתה גבוהה ביותר. ראו למשל

שהקדיש לו,³³ והנצי"ב ערך לו את בר המצווה בביתו הפרטי.³⁴

ואולם, לצד לימודי התורה האינטנסיביים, כמה מן המקורות מספרים כי עוד בהיותו בוולוז'ין התגלתה סקרנותו גם לגבי תחומים שאינם תורניים.³⁵ כמו כן, נראה שבתקופה זו החל לאמץ את ההרגל שילווח אותו לשארית חייו - לעשן בכמויות גדולות.³⁶

מאפיין נוסף באישיותו של רש"פ שבא לידי ביטוי כבר בתקופתו בוולוז'ין הוא מידת הענווה שלו. על אף שהיה 'ילד פלא' שהכל שיבחו והתלהבו מיכולותיו, נותר הרש"פ נער צנוע ואף ביישן. צניעותו של רש"פ מודגשת במיוחד בפרק שמקדיש הרב מאיר בר אילן לדמותו של רש"פ,³⁷ שכחצי ממנו במצטבר עוסק רק בתיאור צניעותו הקיצונית. לפי הרב בר אילן, רש"פ כלל לא היה מודע לייחודו כאדם בעל יכולות אינטלקטואליות כבירות.³⁸ תמונה שונה מעט, ואולי סבירה יותר, עולה מתיאורו של ווקסמן. ווקסמן מדגיש אף הוא את ענוותנותו של רש"פ, אך עם זאת מתאר אותו כמי שהיה מודע

אצל בר אילן (לעיל הערה 5) עמודים 252-253, ובעדות המובאת משמו של ר' אלחנן וסרמן בחידושי העילוי ממיצ'ט, מהדורה ראשונה (לעיל הערה 5), עמוד לא. בשולי הדברים, מעניין לציין כי עדות זו, לפיה אמר ר' חיים על רש"פ כי מעולם לא ראה עילוי-משונה שכזה, נמסרת מפיו של ר' אלחנן וסרמן שהתנגד עמוקות לתפיסתו של רש"פ והמוסדות בהם לימד, הן בעניין הציונות והן בעניין לימוד מקצועות החול. כמו כן, לפי דברי הרב וסרמן ר' חיים אמר זאת בשנת תרפו (1906) כאשר החל כבר רש"פ ללמד בלידא. ראו גם את השמועה שמביא ר' ידעאל מלצר בשם ר' אשר סדנומיסקי: "וספר לי אותו תלמיד חכם שכאשר ביקר פעם ר' חיים סולביצ'ק בריגה הוא שוחח אתו על גדולתם ומהותם של ראשי הישיבת הגדולות דאז... על אף אחד מהם לא ענה לו רבי חיים תשובה ברורה, אבל הוא סיים את דבריו בזו הלשון: ישנם בעולם שני בעלי כשרון והם ר' זוניא מירער והמיצ'אטר" (ידעאל בן צבי יהודה מלצר, בדרך עץ החיים (כרך ב), הוצאת ארזי החן: 1986. עמוד 513). רבי זוניא מירער הוא בעל אבן האזל. בדברי ההספד שכתב הרב ווקסמן לזכרו של רש"פ נזכר רש"פ לבדו בתור הכישרון הגדול ביותר שראה ר' חיים בחייו (מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 211).

34 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד ט; בר אילן (לעיל הערה 5), עמוד 253; ווקסמן (מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206) עמוד 3.

35 כך למשל עולה מדברי הרב בר אילן (לעיל הערה 5), עמוד 255: "וכשם שלא שיתף איש בעניוהו החומרית כך לא סח לאיש על עשירותו הרוחנית. ידידיו הקרובים לא שמעו מפיו דבר על ידיעותיו המאטימאטיות אף על פי שקנה לו ידיעה מרובה במקצוע זה הוא ידע גם הרבה ממיטב הספרות הרוסית ובמקצת גם הגרמנית". ראו גם להלן ליד הערה 77, שם מובאים מקורות הטוענים כי רק בוויילנה התוודע להשכלה.

36 ראו להלן בהערה 123 ולידה, וליד הערה 208.

37 בר אילן (לעיל הערה 5), עמודים 252-258.

38 שם, עמוד 252.

ליכולותיו וראה את עצמו כשייך לשכבת העילית של הלמדנות.³⁹ מכל מקום, ענווה הייתה מידה בולטת אצל רש"פ, והיא מודגשת בכל מקום בו מתוארת דמותו.⁴⁰ ואולם, חוסר ההנאה והסיפוק שחש רש"פ מהיותו 'עילוי' לא התמצה בצניעותו. לדברי הרב בר אילן, "בשנים שלאחרי כן, כשהיה כבר מבוגר, היה מצטער על זה שלא היו לו נעורים".⁴¹ על אף הכבוד הגדול שחלקו לו בגיל כה צעיר, אם כן, ואולי דווקא

39 ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 10. ייתכן שההסבר לסתירה נעוץ בפער הזמנים: הרב מאיר בר אילן מתאר את רש"פ של שנות וולווין, בעוד שווקסמן מתאר את עמדתו של רש"פ בסוף ימיו, כששהה כבר בארצות הברית.

40 תיאור מרתק בהקשר זה נמצא אצל סורסקי: "אם שיעוריו של המייצ'טי לא הוציאו את איטש'לה הורשאי מכליו, שהיה סבור בתום ילדותי, כי 'בודאי הרבה עילויים - ממיצ'ט איכא בשוקא' הנה לעומת זאת התרשם והתפעל משאר מעלותיו הסגוליות, ממדותיו הנפלאות, מפשטותו ומתמימותו ובעיקר מהצטנעותו. המייצ'טי היה בעיניו סמל הענוה אדם גדול שאינו מכיר בגדלותו ואינו יודע את עצמו למרות שהוקף הערצה מכל עבר ונישא על גלי שבחים ותהלות, בחינת ומשה לא ידע כי קרן אור פניו". (אהרון סורסקי, חבלי יוצר, בני ברק: תשל"ד. עמוד 44).

41 בר אילן (לעיל הערה 5) עמוד טו. הדברים מובאים גם אצל ווקסמן (לעיל הערה 5) עמוד 18, שמוסיף: "כאמור למעלה לא היתה לו ילדות נורמלית מפני בנין גופו הנוטה לחולשה וכשרונותיו הגדולים שהכניסוהו כשעודנו באבו לסביבה של גאוני הדור. שתי הסבות האלו הטביעו עליו חותם של רצינות הנוטה לעצבות שנשא כל ימי חייו ובהיותו רגשני מאד התמרמר פעמים רבות על חנוך נעוריו". ואולם, ייתכן כי עיקר עוקצה של ביקורתו של רש"פ איננו נעוץ בלמדנותו היתר שבישיבות, אלא בצורה בה נכפים הלימודים על התלמידים. דברים אלו מתבהרים לפי סיפור נוסף שמביא בר אילן בספרו 'מוולווין עד ירושלים' והושמט כאשר הועתקו הדברים להקדמה ל'חידושי העילוי ממיצ'ט': "וכל מה שהאדם גדול יותר חשוב יותר, רבים המשגיחים עליו... המייצ'טי סבל בימי נעוריו מן האנשים הרבים שידעו מה גדולים כשרונותיו, מה מחונן הוא בסגולות של עילוי, והם ציפו כי עתיד הוא להיות אחד הגדולים של הדור הבא, ועל כן לא התאמצו לשפר ולתקן את חייו, הם רק שמרו עליו מכל משמר שלא יתקלקל חס ושלום... בזמן שהישיבה בוולווין נסגרה נסע יחד עם בני ישיבה אחרים למינסק, שם ידעו עליו ועל גדלותו והוא אז בן ארבע עשרה או חמש עשרה, והחשיבו אותו במידה רבה כל כך עד שבדקו אותו אם הוא לובש 'ארבע כנפות'... את העלבון הזה לא יכול היה לנשוא בשעת מעשה, ולא לסלוח אף ימים רבים אחרי כן." (שם, עמוד 254). מהמשך הדברים נראה כי הרב בר אילן עצמו מסכים מאוד עם עמדה זו, וייתכן אפוא שתיעודו מוטה מעט. עם זאת, אני נוטה לקבל את עיקר עדותו בנוגע ליחסו של רש"פ לחינוך שקיבל, כיוון שהדברים מסתדרים גם עם תיעודים אחרים. ראו גם את הסיפור שמביא רבינר (לעיל הערה 5) עמוד 24: "פעם היתה לו שיחה עם אחד המורים שבישיבת לידא. והלה העיר את תשומת לבו על ההעדר של החנוך החברתי בישיבות. המייטשיטי הודה אמנם לאיש שיחתו, שאין חינוך חברתי נוהג בישיבות, אלא שלפי דעתו אין זו גריעות כלל. ונתן טעם לדבריו: הישיבות צריכות להעמיד אנשים בעלי דעה צלולה וכח שופט שאינם נסחפים עם

בגללו⁴² - נטה רש"פ בתקופה זו לעצבות, ⁴³ או לכל הפחות חסרה לו במידת מה חדות נעורים. אם צודקים דבריו של גורדון שהובאו לעיל המתארים את רש"פ כילד 'שובב ועליו', הרי שהשינוי המשמעותי עבר עליו במהלך לימודיו בשיבה.⁴⁴ ואכן, על פי סיפור שמביא הרב מאיר בר אילן, ניתן להבין כי רש"פ עצמו נטה לראות בשיטה הפדגוגית בשיבה אחראית לעצבות שליוותה אותו:

בעברו על פני בית הפרוגימנסיה, ששם לומדים נערים עד גיל טו או טז, ובראותו כיצד הגימנזיסטים הללו רצים אנה ואנה כשמגיעה שעת הצהרים, ואחד קופץ על חברו, ואחד מדביק את חברו, ורוח של ילדות, שמחה של ילדות, שוררת בין החבורה, היה הוא, רבי שלמה אומר מתוך צער עמוק: מפני מה לא היה לנו דבר

הזרם - אנשים אינדיבידואליים, והחינוך החברתי עלול לשלול מהצעיר את אינדיבידואלותו". לאור ביקורתו של רש"פ על החינוך בעולם הישיבות מובן מדוע פנה המורה המתואר לרש"פ דווקא. ומסתבר כי המורה ציפה לקבל מרש"פ גיבוי לעמדתו בדבר הצורך ב'חינוך חברתי', וניתן לשער את הפתעתו לנוכח התשובה שקיבל. מסיפור זה משתמע אפוא כי עיקר מה שהפריע לרש"פ בחינוך היה ההשגחה והכפייה, ולא דווקא חומר הלימודים עצמו. הדברים משתלבים גם עם נטייתו המתועדת של רש"פ שלא להניח שום דבר כמובן מזאליו ומקובל. ראו למשל אצל ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 10: "וגם אינו חת מלהרהר בדברים מוסכמים ומקובלים. אין דבר מוסכם לפניו ואין מקובל לנגד עיניו".

42 כך מתאר זאת תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5327: "היה ילד בעל כשרונות בלתי רגילים, אולם במהותו הוא היה ילד רגיל ולכן גם סבל מהיותו 'עילוי'. 'משגיחים' רבים שמרו עליו והקפידו שישקוד על תלמודו ויסכיח להיות גדול גדולי-הדור. בחורים מבוגרים ממנו היו באים להשתעשע עמו בדברי תורה, ראשי ישיבות ורבנים רוצים היו לתהות על קנקנו ולראות כמה גדולתו".

43 בר אילן (לעיל הערה 5), עמוד 254: "ואף על פי שמאביב נעוריו היה נודע לתהלה... היה בכל זאת סובל הרבה מאוד". וראו עוד לעיל בהערה הקודמת את תיאורו של תדהר, ובדברים המובאים אצל גורדון להלן בהערה 44. סיפור לפיו בכה רש"פ במהלך חגיגת בר המצווה שלו, שהתקיימה ככל הנראה בביתו הפרטי של הנצי"ב (ראו לעיל בהערה 34) מופיע אצל כמה מכותבי קורותיו. (למשל אצל גולדברג, לעיל הערה לעיל הערה 4, עמוד 9). אילון-ברניק (לעיל הערה 5, עמוד 87) כותב בפירוש כי הבכי נבע מההתרגשות נוכח הצורך לדרוש בפני רבנים גדולים שכאלו שכבדו אותו בנוכחותם, אולם נראה כי מדובר בפרשנות שלו. ייתכן אפוא כי גם בסיפור זה יש ביטוי לנטייתו של רש"פ לעצבות.

44 ואכן, כך מתאר זאת גורדון: "מעניין היה לראות עד כמה השתנה מזוג במשך השנים האלה. הילד שלא ידע מנוח, רץ ואץ תמיד, נהפך לנער שקוע במחשבות, שתקן, צולל תמיד בנבכי שרעפיו. מלה בסלע. עד מהרה שמו לב, כי ה'עילוי ממייצ'ט' איננו עולה על בני גילו אך בדעת התורה, כי אם גם באופיו הנעים, בטוהר לבו ונשמתו ובמדותיו התרומיות" (גורדון, לעיל הערה 5, עמוד 9).

כזה בילדותנו אנו? וכי היה נזק לתלמודנו אילו היינו מתירים לעצמנו פעם ביום מעט קפיצה או מעט דיצה?

(בר אילן [לעיל הערה 5] עמוד 254)⁴⁵

ואמנם, רש"פ פעל לפי קווים אלו גם בבגרותו, כשהיה מחנך בעצמו. כך למשל מספר ג'פרי גורוק כי רש"פ אהד, במידה מסוימת לפחות, את הפעילויות הספורטיביות בהן לקחו חלק תלמידי ישיבת רבינו יצחק אלחנן, בה לימד בסוף ימיו.⁴⁶ ווקסמן מספר כי הרש"פ היה משחק רבות עם ילדיו, קורא עמהם ספרות וכי "נטה בשיטת החינוך לדעת האסכולה המתקדמת המגינה על חופש הבטוי מפני שכל המאויים והכיסופים שהאדם מתגבר עליהם וכובשם סופם להתגבר על האדם ולכבשו ולפעמים לדכא אותו לגמרי".⁴⁷ ואולם, ייתכן כי נטייתו לשתיקה ועצבות היו מאפיינים בסיסים של אישיותו של רש"פ, שלא היו קשורים ללימודיו בוולוז'ין, והם אלו שהיו גורם מרכזי לסבל ולעצבות שליוו אותו בתקופה זו. הרב אהרון רבינוביץ', מי שהביא את רש"פ לוולוז'ין והיה לימים ידו הקרוב, תיאר לאחר מותו של רש"פ את המפגש הראשוני ביניהם:

ראיתי לפני ילד כבן שתים עשרה, צנום⁴⁸ חלש ובישן. אך מעיניו השחורות נשקפו חכמה ובינה עמוקה - כלל לא לפי שנותיו.

(רבינוביץ' [לעיל הערה 7] עמוד 26)

הרי לפנינו סתירה ברורה לתיאורו של גורדון. לכאורה צריך היה להעדיף את עדותו של רבינוביץ', שהיה נוכח באירועים עצמם על פני עדותו של גורדון שטרם נולד באותה העת, אלא שלצידו של גורדון עומדת כאמור גם הביקורת שהשמיע רש"פ עצמו, ממנה משתמע

45 הרב בר אילן אינו נוקב בתאריך מדויק שבו התרחש הסיפור, והוא רק מספר כי הדבר היה בזמן היותו של הרש"פ בבריסק.

46 Jeffrey S. Gurock (2005). *Judaism's Encounter with American Sports*. Indiana University Press. ISBN 0-253-34700-9., page 83

47 ווקסמן (לעיל הערה 5) עמוד 17.

48 כמובא לעיל (הערה 41) גם ווקסמן מתאר את רש"פ כמי שגופו "נוטה לחולשה". בהספד שפרסם ב'דאס ווארט' (לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 3), הוא מוסיף ומתאר אותו כבעל בריאות לקויה וקושר זאת גם לחוסר היחסי בהתמדות בלימוד (ראו עוד לעיל בהערה 26). בשולי הדברים אציין כי לאורך כל חייו תואר רש"פ כאדם גבוה, וכך גם ניתן להתרשם מהתמונות המעטות שנשתמרו בידיו. גורדון מוסיף ומתאר אותו גם 'הודי חסון' בשעה שלימד בלידא (לעיל הערה 5, עמוד ט). ואילו גולדברג כותב כי בנוסף להיותו גבוה היה גם רזה, לפחות בשעה שלמד בבריסק (גולדברג, גולדברג, לעיל הערה 4, עמוד 10) וכך גם נראה מתמונותיו. מכל מקום כמובן שתיאורים אלו לא לחלוטין סותרים זה את זה. ראו גם: י.צ. רימון, לזכרו ולדמותו, בתוך ההד שנה ז, גיליון יב, עמוד ז.

כי ייחס את סבלו במידה רבה לוולוז'ין ולאופי הלימודים בה. האם אכן היה רש"פ ילד שתקן ומהורהר ונוטה לעצבות עוד בטרם הגיע לוולוז'ין, ומנגנונים פסיכולוגיים מובנים הם אלו שגרמו לו לתלות את תכונותיו אלו בצורת הלימודים בישיבה, או שמא ההפך הוא הנכון: השינוי בנפשו של רש"פ אכן התרחש בוולוז'ין, ורבינוביץ' הוא זה ש'השליך' מהאופן בו זכר את רש"פ בשלבים מאוחרים יותר לתיאורו של רש"פ בילדותו?⁴⁹ נראה שלעולם לא נדע. דבר אחד ברור למדי: את וולוז'ין עזב רש"פ כנער שתקן, מהורהר ועצוב.

בין וולוז'ין ללידא

לאחר סגירתה של ישיבת וולוז'ין הלך הרש"פ בעקבות ר' חיים רבו לעיר בריסק,⁵⁰ אך ככל הנראה לא הגיע לשם מיד אלא כעבור מספר חודשים.⁵¹ לאחר כשנה, בחודש אדר של שנת תרנ"ו (1896),⁵² עקר מבריסק לישיבת כנסת ישראל בסלובודקה, בראשותו של הרב נתן צבי פינקל. בתחילת זמן אלול של אותה השנה נשלח הרש"פ ביחד עם עוד קבוצה של בחורים לקלם, שם שימש הרב שמחה זיסל זיו ('הסבא מקלם') כראש הישיבה.

פרשת שהותו של הרש"פ בסלובודקה ובקלם, תחת כנפם של בעלי המוסר, לוטה בערפל. יחסיו עם רבו ר' חיים מבריסק היו לפי כל העדויות חמים ואינטימיים ביותר, ולכאורה לא מובן מדוע אם כן ביקש לעזוב את בריסק. השאלה מתחדדת לאור העדויות לפיהן רש"פ לא סיפר לר' חיים על כוונתו לעבור לסלובודקה. לפי ווקסמן כל ימיו של רש"פ הוא התחרט על מעשה זה, שגרם עגמת נפש לרבו.⁵³

49 ייתכן כי גם כאן יש מניע פסיכולוגי, לפיו העדיף הרב רבינוביץ' לזכור את רש"פ כמהורהר ודכאוני משהו עוד מילדותו, ועל ידי כך לפטור את עצמו מהאחריות העקיפה שבהבאתו לוולוז'ין.

50 גולדברג (לעיל הערה 4), עמ' 10. לפי גורדון (לעיל הערה 5) עמוד ח, מוולוז'ין עבר הרש"פ ישירות לסלובודקה, וכך גם אצל אילון-ברניק (לעיל הערה 5) עמוד 88, שבאופן כללי נראה כמתבסס בעיקר על גורדון. אך הדברים נסתרים מכל המקורות האחרים, שאמינותם רבה יותר.

51 לפי ווקסמן שהה בזמן זה בבית הוריו (ווקסמן, לעיל הערה 5, עמוד 7) בעוד שלפי הרב בר אילן הגיע רש"פ למינסק (בר אילן, לעיל הערה 5, עמוד 254). על אף שברוב המקורות מובא שרש"פ עבר מוולוז'ין היישר לבריסק, דבריהם של ווקסמן ובר אילן מסתברים, שכן כפי שמציין ווקסמן וולוז'ין נסגרה בחודש שבט של שנת תרנ"ב, ואילו ר' חיים לא נתמנה לרבה של בריסק אלא לאחר פטירתו אביו - הרב יוסף דב, בד' באייר של אותה שנה. מברקובסקי (לעיל הערה 7) על כל פנים, משתמע כי רש"פ שהה בבית הוריו מספר שנים בטרם הגיע לבריסק, אך נראה כי מדובר בטעות.

52 התאריך מובא אצל ווקסמן (לעיל הערה 5) עמוד 7. אצל פינקל מופיע התאריך המדויק: כ"א באדר. הדברים אכן מסתדרים עם מה שמתארים פינקל ואחרים, לפיה הגעתו של רש"פ לסלובודקה התרחשה בדיוק ביום בו נפטר הרב יצחק אלחנן ספקטור, והובא למנוחות ברוב עם. ראו: רבי חיים זאב פינקל: האבא מסלובדקה, עמוד 27.

רש"פ לא גילה התלהבות לשיטת המוסר'. הוא למד בגפו כשהיה בסלובודקה ומלבד השיעורים ששמע מהרב משה מרדכי אפשטיין והרב איסר זלמן מלצר לא היה משתתף בסדרי הישיבה.⁵⁴ לטענת תדהר, התנהגות זו לא הייתה ספונטנית אלא על בסיס תכנון מראש. לפני שעזב את בריסק, רש"פ "התנה עם בנו של 'הסבא מסלובדקה' הנ"ל, כי הוא לא יהיה כפוף לסדרי הישיבה בנוגע לשעות הלימוד ואף לא יצטרך להשתתף בשיעור ה'מוסר'".⁵⁵ וכך גם כותב ווקסמן.⁵⁶ ואולם, אם רש"פ כלל לא התעניין בשיטת המוסר, מדוע עזב את רבו האהוב מבריסק מלכתחילה?

תדהר מנסה לתת מענה לשאלה זו על ידי הליכה בין הטיפות:

העילוי הלך בדרכו של רבו הרב חיים סולובייצ'יק שדעתו לא היתה נוחה מ"שיטת המוסר". העילוי אמנם רצה להכיר את רוח ישיבות ה'מוסר' שסלובדקה היתה מן האופייניות להן, אולם הוא לא רצה לקבל על עצמו את עולה של השיטה.

(תדהר [לעיל הערה 5] עמוד 5328)⁵⁷

לפי תיאור זה, רש"פ אמנם התעניין בשיטת המוסר, אבל לא רצה 'לקבל על עצמו את עולה' באופן מלא ומחייב, ומשום כך הגיע מראש להסדרים שיפטרו אותו מכפיפות לסדרי הישיבה. לפי תיאור אחר העולה מן המקורות, הסבא מסלובודקה 'חזר' אחרי הרש"פ,⁵⁸ וייתכן אפוא כי מעברו של רש"פ היה בין השאר תוצאה של לחץ. כמו כן,

- 53 ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 7, וכן אצל ווקסמן (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206) עמוד 3, ותדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5327.
- 54 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 10. ממקורות אחרים משתמע קצת כי רש"פ לא נכח בשיעורי הישיבה כלל. ווקסמן (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 3, וכן במאמרו בעברית, לעיל הערה 5, עמוד 8) מביא בהקשר זה סיפור מעניין על מפגש בין הסבא מסלובודקה לרש"פ שבו הוכיח אותו על כך שאינו משתתף בשיעורי המוסר.
- 55 תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5327.
- 56 ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 7.
- 57 ראו גם אצל ווקסמן (לעיל הערה 5), עמודים 7-8, המביא את הדברים בצורה מפורטת ואף חריפה יותר.
- 58 תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5327. תולדות אנשי שם (לעיל הערה 11) למשל כותב כי "בגיל ט"ז הצליח הגאון ר' נתן צבי פינקל זצ"ל ("הסבא") מסלאבאדקא להביאו לישיבתו". וגולדברג (לעיל הערה 4) עמוד 10, מציין ש"בקושי רב עלה בידי הסבא... להביאו לישיבת כנסת ישראל". הדברים מסתברים לאור השם והמעמד שקנה לו הרש"פ כמקורבו של ר' חיים בגיל צעיר כל כך. ואמנם, כפי שמציין הרב פינקל (לעיל הערה 52), היה זה חלק משיטתו ודרכו של הסבא מסלובודקה לחזור אחר 'עילויים' ולטפחם: "כידוע היה האלטער מקרב מאד את בעלי הכשרונות. הוא היה מטפח אותם במיוחד לעתים אף מעניק להם מענק כספי כלשהו ולא מעט כבוד היה מנחיל להם רק כדי לעודדם ללמוד ולהתעלות בתורה ביראה ובמוסר". וכך למשל

מסופר על יחסי חברות אמיצים שנרקמו בין רש"פ לבין ר' אליעזר יהודה פינקל, בנו של ה'סבא', שלפי חלק מן המחברים הם אלו שמשכו את רש"פ להגיע לסלובודקה.⁵⁹ מכל מקום, לא סביר כי רש"פ עבר ללמוד בישיבה שלגביה הייתה לו עמדה שלילית נחרצת. נראה כי לפחות מבחינות מסוימות ובנקודת זמן כלשהי רצה רש"פ להכיר את שיטת המוסר מקרוב, חרף התנגדותו של ר' חיים לתנועה זו.⁶⁰ סביר כי לפחות חלק מהתנגדותו של רש"פ לתנועת המוסר נבעה אם כן מתקופת שהותו בישיבותיה של תנועה זו, ולא קדמה לה.⁶¹

נראה אפוא כי יש לקשור את רצונו לעבור לישיבות המוסר לחוסר הנחת הכללי שהביע רש"פ עוד קודם לכן. לרצונו להיות ב'נסיעה מתמדת', כמתואר להלן,⁶² כמו גם לביקורת שהייתה לו על הטוטאליות המוחלטת של לימוד התורה כפי שזו באה לידי ביטוי בעולם הישיבות הקלאסי.⁶³ ייתכן כי רש"פ האמין שבמסגרתן של ישיבות תנועת

מתאר זאת הרב יחיאל יעקב ויינברג (שו"ת שרידי אש, ח"ד, עמ' שכו): "כותל המזרח היה מעוטר ב'עילויים' וב'גדולים' (בבקיאות בש"ס) וכן הגדולים בחכמת המוסר. האחרונים היססו לעלות, מחשש של יחירות וגאווה, אבל המשגיח רמז להם: 'כך צריך להיות', והם הבינו כי זה הוא רצונו של הסבא, ולא יכלו לסרב... לא קל היה להתעטר בכתר 'עילוי' או להגיע ל'שם מ'בחירי הישיבה'. הסבא השגיח ושמר על תוארים בקפדנות יתירה..."

59 פינקל (לעיל הערה 52), עמוד 27, תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5327, ווקסמן (לעיל הערה 5), עמודים 7-8.

60 כך אמנם עולה מתיאורו של הרב בר אילן (לעיל הערה 5), עמוד 255.

61 לפי זה, סביר יותר כי ההסדר שבמסגרתו לא נכנס לשיעורי המוסר, אם אכן היה כזה, נוצר במהלך שהותו בישיבה ולא לפני שהגיע אליה. אף אם נגרוס כי מדובר היה בסיכום שקדם להגעתו, ייתכן שהוא מביע היסוס יותר מאשר הסתייגות גורפת.

מכל מקום, מכלל המקורות שבידנו עולה כי לפחות לאחר שהותו בישיבות סלובודקה וקלם, הביע רש"פ הסתייגות מתנועת המוסר. ואולם, סיפור מעניין בהקשר זה, שמידת אמינותו לא ברורה, גורס כי רש"פ היה מיודד עם הרב אהרן בקשט - מרבניה של תנועת המוסר, שאף התארח אצלו בסמיכות מלחמת העולם הראשונה. לפי המתואר, הרב בקשט מסר לרש"פ שיחת מוסר ממנה התלהב רש"פ. "אמר לו ר' אהרן: שנינו שמענו לפני שבע עשרה שנה מאמר זה מפיו של הסבא מקלם... וכבודו אמר שלא היה מה לשמוע בשיחה זו. מששמע זאת העילוי ממיצ'ט קם ממקומו... כשהוא מדבר אל עצמו בקול: אוי ואבוי! לא היו לי אזניים לשמוע ולהבין!" (דורון דוד גולד, שתרגילנו בתורתך, בני ברק: תשע"ג. עמודים 105-106).

62 בדבריו של הרב פורר, ליד הערה 74 ואילך.

63 ראו לעיל ליד הערה 46. על אף שניתן לטעון כי עיקר טענתו של רש"פ שם היא על הכפייה וההשגחה האישית שהייתה עליו, הרי שגישתו החינוכית השונה של רש"פ בוקעת ועולה במקומות רבים בקורות חייו כפי שהם מתוארים במאמר זה. ראו למשל להלן ליד הערה 96, ובהערות 77, 94, 119 ו-120.

המוסר, שהציבו לעצמן ערכים נוספים מלבד לימוד התורה,⁶⁴ הוא ימצא את מבוקשו.⁶⁵ ואכן, מקורות אחרים המתארים את הפרשה דווקא מספרים כי הרש"פ השתתף בשיעורי המוסר,⁶⁶ וכי רצה להכיר טוב יותר את תנועת המוסר ואת רעיונותיה.⁶⁷ כאמור לעיל, רש"פ שהה בסלובודקה זמן קצר בלבד.⁶⁸ ל"זמן אלול" של שנת 1896 הוא נשלח על ידי הסבא מסלובודקה אל 'הסבא מקלם' - הרב שמחה זיסל זיו, ביחד עם עוד קבוצה של כמה עשרות בחורים.⁶⁹ לאחר חג הסוכות, כשנגמרה התקופה בקלם, לא רצה הרש"פ לחזור לישיבה בסלובודקה, ותחת זאת הוא שב למקום מושבו של ר' חיים בבריסק,⁷⁰ שם היה לומד בבית כנסת 'משמר'.⁷¹

- 64 ראו אצל בנימין בראון: תנועת המוסר הליטאית - אישים ורעיונות, מודן הוצאה לאור ומשרד הביטחון ההוצאה לאור, מושב בן-שמן: 2014. בעיקר בפרק הראשון (עמודים 11-23).
- 65 מלבד זאת, ניתן אולי להוסיף לכך גם את רצונו להימלט מנטייתו לעצבות, דווקא בסלובודקה שהייתה ידועה באווירה האופטימית ששררה בה.
- 66 כך מתואר באנציקלופדיה תולדות אנשי שם (לעיל הערה 11): "שם למד לפי שיטתו ודרכו הוא, ושמע רק שיעורי מוסר ופולפל".
- 67 הרב מאיר בר אילן, (לעיל הערה 5), עמוד 253.
- 68 מכל מקום, נראה כי הותיר רושם עז בישיבה, שכן נתן קלוזן סיפר לימים כי כשהיה בסלובודקה בשעה שהיה רש"פ כבר ראש ישיבה בלידא, עוד שמע מפי התלמידים המבוגרים שם סיפורים אודות 'העילוי הפלאי' שהיה רש"פ. ראו: ד"ר נתן קלוזן, קטעי זכרונות, בתוך אידנו (לעיל הערה 4), עמוד 34. לפי דברי ווקסמן (לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 3) שם פגש רש"פ את הרב נפתלי טרופ וקשר עמו קשרי ידידות שנותרו עד יומם האחרון.
- 69 ראו אצל תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5328, ואצל גולדברג שמזכיר כי ביחד עם רש"פ נשלחו עוד ארבעים או חמישים בחורים (גולדברג, לעיל הערה 4, עמוד 10).
- 70 תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5328, אמנם גורס כי רש"פ חזר לבית הוריו, אבל לא כך משמע משאר המקורות שבידינו. ראו למשל אצל גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 10. הרב זאב אריה רבינר (לעיל הערה 5), כותב במפורש כי "פעמיים למד בבריסק. בראשונה בשנות תרנ"ג - תרנ"ה, ובאחרונה בשנת תרנ"ז". גם הרב יהודה פורר, בקטע שמובא בסמוך כותב כי הוא פגש את רש"פ בבריסק "לפני שלוש שנה", כלומר, בשנת תרנ"ז או תרנ"ז, כאשר היה רש"פ בערך בן שמונה-עשרה, והדברים אכן תואמים לתיעודו של רבינר. מתוך דבריו של פורר משתמע בבירור שמשעה שנפגשו הם היו ביחד זמן רב, ואם כן גם אין להניח שהפגישה הייתה לפני שעבר רש"פ לסלובודקה, וניתן לקבוע ברמת וודאות סבירה כי הרש"פ אכן חזר לבריסק. מכל מקום, ייתכן כי לפני שהגיע שוב לבריסק שהה הרש"פ זמן מסוים בבית הוריו, ואולי לכך מתכוון תדהר, אך מכיוון שבתרנ"ז כאמור כבר היה רש"פ בבריסק, הרי שבבית הוריו לא שהה מעבר לכמה חודשים. בכדרך אגב יש להעיר על דברי רבינר הנ"ל, כי לפי שאר העדויות שבידינו, כמובא מיד להלן, רש"פ נותר בבריסק בפעם הראשונה עד לחודש אדר תרנ"ו, ולא עד תרנ"ה כפי שכותב רבינר.

נראה שהיחסים בינו לבין ר' חיים מעולם לא הורעו, או שאם נסדקו - הרי שנתאחו במהרה. מכל מקום, בזמן שהותו בבריסק לא הצטיין רש"פ בשקדנות יתירה. מעניין בהקשר זה הוא אחד הסיפורים שמביא פורר מאותה התקופה:

אזכור, הגאון ר' חיים סולביצ'יק, בהגידו את שיעורו בבא קמא, חקר והסתפק פעם אחת [בסוגיה תלמודית]... אנחנו לא מצאנו ראייה מוכרחת - והמייטשעטאי מתנמנם. ור' חיים פונה אליו: ומה תאמר, שלמה? ושלמה עונה: [תשובה לקושייה]... ואז הכרתי את ערכו ונכנעתי לפניו.

(הרב יהודה ליב פורר, זכרונות, בתוך: חידושי העילוי ממייצ'ט, מהדורה ראשונה [לעיל הערה 5], עמוד כ)⁷²

כך, מתוך סיפור שמטרתו היא דווקא להלל ולשבח את הרש"פ ואת הברק האינטלקטואלי שלו, אנו למדים גם על כך שהרש"פ התנמנם במהלך שיעורו של ר' חיים.⁷³ ונראה כי לא מדובר היה במקרה חריג.⁷⁴ מעניין גם כי מתוך הסיפור עולה שר' חיים לא כעס על הרש"פ, אלא פנה אליו בצורה טבעית, חרף הנמנום, ויש בכך עדות נוספת ליחסי הכבוד והחיבה שרחש ר' חיים לתלמידו הצעיר.

ואולם, האם הנמנום של רש"פ נבע סתם מעייפות או מחולשה, או שמא מגורמים אחרים, עמוקים יותר? לעיל ראינו כי כבר בוולוז'ין תואר רש"פ כנער עצוב ומהורהר. לאור דברים של הרב פורר במקום אחר, בהם הוא מתאר את מפגשו הראשון עם רש"פ,

71 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד 9.

72 אנו יודעים כי סיפור זה התרחש לאחר שחזר רש"פ לבריסק על בסיס המבואר בהערה הקודמת בנוגע לחיבורו של פורר.

73 ואכן, הרב זאב אריה רבינר (לעיל הערה 5, עמוד 23) מקהה את עוקץ זה של הסיפור ומחפה על נמנומו של הרש"פ: "והאחרון [הרש"פ] שישב עד עכשיו שקוע במחשבות, כמו התעורר משנתו, הרים את ראשו ותירץ את הנושא".

74 פורר (לעיל הערה 72), עמוד 30. סיפור נוסף שיש להזכיר בהקשר זה הוא מפיו של הרב ירוחם אשר ורהפטיג, שלמד עם רש"פ בצוותא בוולוז'ין, והוא מספר: "היינו לומדים יחד וגם אוכלים יחד ואפילו מעשנים מחפיסת סיגריות אחת... ערב אחד היינו שקועים בלימוד שלנו עד שלפתע התדפק על הדלת... משה סולוביצ'יק שבא לשתף אותנו בשמחה, שהנה זה עתה תירץ כראוי איזה רמב"ם מוקשה. ר' שלמה עשה את עצמו ישן והתכסה בשמיכתו כדי להאזין לדבריו מבלי שיבחין בו. ר' משה חזר על חידושו ואני מנסה לסתור את דבריו. הדיון בינינו נמשך כמה שעות וכל אותה העת הקשיב לו ר' שלמה מאחורי השמיכה אך לא התערב. כאשר רק יצא ר' משה מן החדר פנה אלי ר' שלמה והתריע כנגדי, על שבסופו של דבר הסכמתי עם ר' משה והפריץ אחת לאחת את כל ההנחות ששימשו יסוד לתירוץו על הרמב"ם המוקשה." (הרב ירוחם אשר ורהפטיג בתוך: נר זכרון לגרי"א ורהפטיג זצ"ל, עמוד 65).

ניתן להניח כי תסמינים אלו רק החמירו בזמן שהיה בבריסק:

עוד כמו חיה נצבה לנגד עיני פגישתנו הראשונה לפני שלוש שנה... פגשתיו וראיתיו - שתקן עצוב, הולך בטל, שוכב כל היום על ספסל קשה, מעשן בלי הרף, ולפעמים מספר מעשיות מימי ילדותו מחיי הכפר שבו נולד ומהיחסים שבין היהודים המעטים והאכרים הרבים שמה - והבטתי עליו מגבוה. (פורר [לעיל הערה 72], עמוד 30)

לאחר מכן מוסיף הרב פורר ומספר כי כעבור מספר חודשים היו הוא והרש"פ שותפים לחדר. אז נודעה לרב פורר "השקפתו [של רש"פ] על החיים וסבת העצבות אשר העיקה על לבבו תמיד ואשר גם הפריעתו מלימודו":

הגיד לי פעם אחת: אוהב אני ומתענג לנסוע, כי אז אני נעקר ממקומי שישבתי בו שלא נתן לי סיפוק נפשי, ולמקום קבע אחר אשר גם הוא לא ימציא מנוח לרוחי עוד לא הגעתי. אמצע הדרך - העבר שכבר איננו והעתיד שעוד לא ידוע מה יביא - הוא הממציא איזה סיפוק לנפשי.

(שם)

לפי דברים אלו, חוסר השקט והריכוז שהפריע לרש"פ בלימודו היה נעוץ במועקה ובחוסר נחת עמוקים וייתכן בהחלט אפוא שנמנומיו של הרש"פ בשיעורים מרמזים על תשישות מסוימת ממסגרת הלימוד. נראה כי הרש"פ חש מין אי נחת קיומי - הוא לא מצא סיפוק לנפשו ולכן היה חייב תמיד להרגיש בתנועה, ולנדוד ממקום למקום. לא ברור האם כוונתו הייתה לנסיעות ממש (לא ידוע לנו שהרבה לנסוע בזמן שהותו בוולוז'ין) או על מובן מטאפורי יותר של הביטוי. באופן טרגי, מכל מקום, חייו של רש"פ אכן היו מלאים בתלאות ונדודים, אשר ברי כי לא להם ייחל. לאחר זמן לא רב⁷⁵ שבו שהה שוב בבריסק ומשנפטר מחובת הגיוס שלו לצבא הרוסי,

75 כך יוצא מחישוב הזמנים, שכן רש"פ חזר לבריסק לאחר החגים של שנת תרנ"ז, כלומר בשלהי שנת 1896 או בתחילת 1897, כשהיה בן קרוב ל-20, ואילו בוויילנה שהה כשנתיים עד חתונתו בגיל 24 בערך (ראו להלן בהערה 80 ולידה). כך גם משתמע מדבריו של גולדברג (לעיל הערה 4) עמוד 10, שכותב כי רש"פ עזב את בריסק משנפטר מחובות הצבא הרוסי, כלומר בסמוך לגיל 21. גורדון (לעיל הערה 5), עמוד ט, כותב במפורש: "הוא למד שם [בבריסק] בבית הכנסת 'משמר', אבל גם שם לא התעכב הרבה, מטעמים שאינם ידועים עדיין, ועבר לקבוצו של הגאון ר' חיים עוזר בוויילנה". ואולם, לפי ווקסמן רש"פ הגיע לוויילנה רק בשנת תר"ס, כלומר כשהיה בן 23 או 24 (ווקסמן, לעיל הערה 5, עמוד 8). דברים אלו מסתדרים דווקא עם עדותו של הרב זאב אריה רבינר, לפיהם רש"פ למד "זמן קצר בקיבוץ הגאון רבי חיים עוזר זצ"ל בוויילנא" (לעיל הערה 5, עמוד 23). ראו עוד להלן בהערה 87, כי מסתבר שהרש"פ שב ללמוד תקופה מסוימת

נסע הרש"פ לוילנה ללמוד ב'קיבוץ' של הרב חיים עוזר גרודז'נסקי בוילנה,⁷⁶ שם נחשף לרוחות ההשכלה שרווחו מאוד בעיר, וספציפית בקיבוצו של הרב גרודז'נסקי.⁷⁷ בשנת 1902⁷⁸ נשא הרש"פ לאשה את חיה רבקה רובניצ'ק,⁷⁹ שהייתה בתו של 'בעל

- בוילנה לאחר חתונתו, וניתן על ידי כך לתרץ כמה מן הסתירות בין המקורות. 76 ראו אצל גולדברג (לעיל הערה 4) עמוד 10, ואצל ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 8.
- 77 ראו אצל גורדון (לעיל הערה 5), עמוד ט. לפי אילון (לעיל הערה 5, עמוד 88), בוילנה התודע רש"פ לראשונה למדע ולהשכלה. מקורות אחרים (למשל תדהר, לעיל הערה 5, עמוד 5327), יודעים לספר כי בתקופה זו החל להתעניין ב'הוויות העולם' ולקראו עיתונים. לפי גורדון (לעיל הערה 5, עמוד ט): "כל ימיו היה קורא ותיק של העתונות היהודית, העברית, הרוסית והאשכנזית", ובמשמע - עוד לפני שהגיע לקיבוצו של הרב חיים עוזר. מתיאור אחר של גורדון אנו למדים גם שבזמן שלימד בלידא נהג רש"פ לשבת בחדרו של הרב ריינס ולקראו עיתונים בשעה שהרב ריינס היה לומד (הירש ליב גורדון, שישים שנה לשיבת לידה, בתוך: הצפה 2) באפריל 1965), עמוד 3). בכדרך אגב יש להעיר כי המנהג לקרוא עיתונים בכמה שפות מתועד היטב גם בשנותיו האחרונות על ידי ידידו הרב דוקטור נתן קלוין. ראו: קלוין (לעיל הערה 68), עמוד 35. ברור, מכל מקום, כי השכלתו החילונית של רש"פ לא התמצתה בקריאה בעיתונים. המקורות מספרים כי במהלך חייו הרבה לשחק בשחמט (להלן הערה 121) להתכתב בענייני מתמטיקה (להלן הערה 120) ולקראו בספרות רוסית. לפחות בנוגע לספרות, המקורות מספרים במפורש כי מדובר בתחום שעסק בו כבר בשלב מוקדם יחסית בחייו. בר אילן (לעיל הערה 5, עמוד 253) כותב כי כבר בוולוז'ין "ידע גם הרבה ממיטב הספרות הרוסית ובמקצת גם הגרמנית", ואילו מסיפור המובא אצל ווקסמן (להלן בהערה 119) עולה כי קרא את הספר הפרובוקטיבי 'סאנין' בתחילת שנות השלושים לחייו.
- 78 השנה מופיעה אצל תדהר (לעיל הערה 5, עמוד 5328). לפי גורדון (לעיל הערה 5, עמוד י) ואילון-ברניק (לעיל הערה 5, עמוד 88), התחתן רש"פ כשהיה בן עשרים ושלוש, כלומר בשנת 1900 או 1901, אך מכיוון שגורדון סותר לעיתים את המקורות האחרים המספרים את תולדות הרש"פ העדפתי את גרסתו של תדהר. אצל ברקובסקי (לעיל הערה 7) מופיע כי רש"פ התחתן בגיל 20, אך הדברים כאמור נסתרים משאר המקורות, ובאופן כללי נראה כי אמינותו ההיסטורית של מקור זה פחותה (ראו לעיל בהערה 51). נכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, מסר לי גם הוא כי רש"פ התחתן בתחילת שנת 1902, כשהיה בן 24.
- 79 מעניין לציין כי אצל אילון (לעיל הערה 5, עמוד 88) נמצאת תמונתה שצולמה ככל הנראה לאחר חתונתה, בה היא מופיעה ללא כיסוי ראש. בתמונה המופיעה אצל תדהר (לעיל הערה 5 עמוד 5330) וצולמה לאחר מותו של רש"פ היא מופיעה עם כיסוי ראש, אך ניתן לייחס זאת לשלל סיבות אחרות שאינן קשורות להקפדה הלכתית. מכל מקום, רבות מנשות ליטא לא כיסו את ראשן באותם הימים. ראו בערוך השולחן על אורח חיים סימן עה, ואת סיכום המקורות הקצר המופיע אצל ברויד: Rabbi Michael J. Broyde, Letter to the Editor. In The Journal of Halacha and Contemporary Society, XXXI, spring 1996. Pages 123-126. תודתי לרמי שוורץ שהפנה אותי למקור זה.

בית' אמיד ככל הנראה, אך לא למדן או גביר,⁸⁰ ועבר לגור עמה בעיירה איווניץ' הסמוכה למינסק על מנת לעבוד שם לפרנסתו.⁸¹ שתי ההחלטות הן לכאורה תמוהות מנקודת מבט 'קרייריסטית'. אילו רצה רש"פ לבצר ולשפר את מעמדו כלמדן, היה עליו לשאת בת גביר או תלמיד חכם, ולנסות להתמנות לרב באחת העיירות או לר"מ או ראש ישיבה באחת הישיבות. לאור המוניטין שצבר, סביר כי שני הדברים היו אפשריים עבורו, ולכן נראה כי שתי ההחלטות נעשו מתוך בחירה מודעת במידה רבה. המקורות תולים את השידוך שלו בפשטותו וצניעותו,⁸² ואת ניסיונו להתפרנס ממסחר ברתיעתו הטבעית ממחלוקות ומפוליטיקה,⁸³ או בכך שלא רצה להתפרנס מלימוד תורה.⁸⁴ ואולם, לא רחוק לשער כי בחירות אלו קשורות גם הן ליחסו האמביוולנטי של רש"פ לערך ההתמסרות הטוטאלית לתורה שהציב עולם הישיבות הקלאסי.⁸⁵

מכל מקום, הנישואין עם חיה רבקה היטיבו עם רש"פ. הרב יהודה פורר מספר כי "שינוי ניכר ראיתי בו [ברש"פ] אחרי בואו בברית האירוסין - העצבות סרה מאיתו ושם ליבו יותר לחיצוניותו ולמלבושיו".⁸⁶ ניסיונו להתפרנס מעמל כפיו, לעומת זאת, לא צלח. רש"פ נכנס

80 תדהר מתאר את אביה של חיה רבקה בתור "הגביר ר' אברהם אבא רובניצ'ק", אך בשום מקום אחר לא נאמר שהיה גביר או רב (התוספת ר' שכיחה כמובן כתוספת סתמית). גורדון (לעיל הערה 5 עמוד י) מתאר אותו במפורש כ"יהודי כפרי פשוט". מנכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, שמעתי כי משפחתה של אשתו הייתה אמידה והיו לה נכסים רבים למדי בגרמניה, אך נראה שרובם אבדו בימי מלחמת העולם הראשונה.

81 יש להעדיף כמדומני את תיאורו של תדהר, הגורס כי הרש"פ הצטרף כשותף לבית חרושת, על פני התיאור הכללי המופיע אצל גולדברג, לפיו עסק הרש"פ ב'מסחר'. ואולם, בפתיחה שלה למהדורה הראשונה של חידושי העילוי ממייצ"ט, מספרת אשתו של רש"פ - חיה רבקה פולצ'ק כי בעלה קיבל את משרת ראש הישיבה בלידא "מיד אחרי חתונתו". (חיה רבקה פולצ'ק, הכתבים, בתוך: חידושי העילוי ממייצ"ט, לעיל הערה 5, עמוד כ).

82 ראו אצל גורדון: "דברו בו נכבדות עם בנות עשירים אדירים ובנות רבנים מפוארים. אבל בהתאם לשאר רוחו ופשטותו, לקח לו לרעית חייו בת יהודי כפרי פשוט, בשל אפיה הטוב והנעים, והזבד היה טוב." (גורדון, לעיל הערה 5, עמוד ט).

83 גורדון, (לעיל הערה 5), עמוד ט.

84 תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5328.

85 ראו לעיל ליד הערה 46 ובהערה 63.

86 פורר (לעיל הערה 72) עמוד 31. והוא ממשיך לאחר מכן: "שנוי עוד יותר מוחלט ראיתי בו בישיבת לידא, עת נתרכזו כל כשרונותיו בחדושי בתורה ובשיעוריו". ואולם, יש להעיר כי פסקה זו בדבריו של פורר כתובה באופן מוזר ונראה כי יש לחבר את המשפט המצוטט בגוף הטקסט כאן בנוגע לאירוסין, ואת המשפט שהבאנו כאן בהערה, אף על פי שבטקסט המקורי של פורר הם נמצאים במרחק כמה שורות זו מזה. גם מבחינה וויזואלית נראה קצת כאילו

כשותף לבית חרושת, אך איבד את רוב כספו תוך זמן קצר. לפי אחד מהמקורות, בשלב זה עזב רש"פ את אשתו הצעירה וחזר ללמוד בקיבוץ בוויילנה לתקופה מסוימת.⁸⁷

כראש ישיבת לידא

בשנת 1906, כשהיה הרש"פ בן עשרים ושמונה,⁸⁸ הוזמן על ידי הרב ריינס לכהן כראש ישיבת לידא⁸⁹ – הישיבה אותה הקים הרב ריינס כשנה קודם לכן ונודעה בכך ששילבה בין תורה למדע.⁹⁰ מי שהיה אחראי ל'שידוך' המוצלח היה שוב הרב אהרון רבינוביץ'⁹¹ - מי שהביא את רש"פ לישיבת וולוז'ין ונהיה ידיד קרוב שלו, ועתה היה גם חתנו של הרב ריינס. הרש"פ נעתר להצעה ועבר ללידא ביחד עם משפחתו.⁹²

אחת הסיבות למינויו של רש"פ לראשות ישיבת לידא הייתה רצונו של הרב ריינס בדמות קונצנזואלית שהערכתה איננה מוטלת בספק ושתשכך במידת מה את התנגדות

המשפט נגזר מסיבה כלשהי וחולק.

87 כך לפי גולדברג (לעיל הערה 4), עמ' 10. לא נראה שיש לייחס לכך חשיבות רבה לכך ש"עזב את אשתו הצעירה ועבר ללמוד תורה בפרישות", כלשונו של גולדברג לאור העדויות על כך שיחסיו עם אשתו היו טובים ולאור תפוצתה של התופעה בישיבות מזרח אירופה של התקופה. עם זאת, אם אכן חזר ללמוד בוויילנה, ועשה זאת 'בפרישות', ייתכן כי היה לכך קשר לנטייתו הטבעית של רש"פ לבדידות. אצל תדהר, לעומת זאת, לא מוזכר כי הרש"פ חזר לוויילנה, אלא כתוב כי הוא פגש ברבי אהרון רבינוביץ', שנעשה חתנו של הרב ריינס ומשם הגיע ישירות לראשות הישיבה בלידא. אצל ווקסמן (במאמרו ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 3) לעומת זאת, מופיע כי רש"פ למד בוויילנה רק לאחר חתונתו. העדפתי את עדותו של גולדברג מפני שהיא מקיימת את שתי העדויות. כמו כן, מפי שני הכותבים אנו לומדים כי הרש"פ איבד את הונו בתוך זמן קצר, וחלפו למעלה משלוש שנים מאז שנשא אשה ועד שנתמנה לראשות הישיבה בלידא, כך שיותר מסתבר שפרקי הזמן לא היו סמוכים זה לזה.

88 כך לפי כל המקורות. מה שמופיע ב'תולדות אנשי שם' (לעיל הערה 11) שרש"פ הוזמן ללמד בלידא בהיותו בן עשרים וחמש, שגוי.

89 אודות ישיבת לידא באופן כללי ראו במאמרו של יוסף שלמון: ישיבת לידא - בשורה בחברה המסורתית במזרח אירופה. בתוך: עולם ישן, אדם חדש: קהילות ישראל בעידן המודרניזציה (מוגש לישראל אופנהיים בהגיעו לגבורות. עורך: אלי צור), אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע: 2005. עמודים 162-184. ובמקורות המצוינים שם; גאולה בת יהודה, איש המאורות: הרב יצחק יעקב ריינס, מוסד הרב קוק, ירושלים: תשנ"ד. עמודים 283-308.

90 ראו בהרחבה אצל שלמון (לעיל הערה קודמת).

91 ווקסמן (לעיל הערה 5) עמוד 9. רבינר (לעיל הערה 5), עמוד 23.

92 לא ברור האם היו לו ילדים בשלב זה, ואם כן כמה, אבל ברור כי הוא התאחד עם אשתו ובלידא גר עמה. בשעת פטירתו היו לו שני בנים ושלוש בנות.

האגף החרדי הקנאי לישיבתו.⁹³ עם זאת, לא ניתן להתכחש לקווי הדמיון הרבים שהתקיימו בין הרב ריינס לרש"פ: שניהם תמכו בהשכלה ובלמודי חול, לשניהם הייתה ביקורת על השיטה הפדגוגית שנהגה בישיבות בתקופתם ושניהם היו ציונים.⁹⁴ אין עדות לכך שהרב ריינס היה מודע לתכונותיו אלו של רש"פ, אבל סביר ביותר שידע עליהם לפחות ברמה כלשהי. הרב אהרון רבינוביץ', שחלק גם הוא את קווי דמיון אלו במידה רבה,⁹⁵ הכיר היטב הן את הרב ריינס והן את רש"פ, וסביר כי טרח להעביר מידע רלוונטי זה. נראה אפוא כי רש"פ היה המועמד האידיאלי לתפקיד ראש הישיבה בלידא. מצד אחד נחשב רש"פ לאחד מבכירי תלמידי ר' חיים מבריסק וטרם זוהה עם המזרחי או עם מגמות משכיליות ומודרניות באופן פומבי. מאידך, הוא הזדהה עמוקות עם

93 כך לפי גולדברג (לעיל הערה 4, עמוד 11), הסיבה שבגינה פנה הרב ריינס לרש"פ הייתה מפני שקיווה "שישכך קצת את חמת הקנאים כשימנה על מחלקת התלמוד גאון כזה שיהיה ראוי והגון - אפילו לדעת הקיצונים - למשרה גבוהה ואחראית כזו". תיאור דומה מופיע אצל שלמון (לעיל הערה 89), עמוד 168. במקום אחר שלמון אף כותב על רש"פ כי הוא היה "אדם מסוג האוחזים במשרה זו בישיבות החרדיות הגדולות" (שם, עמוד 178). ואולם, כפי שראינו במספר מקומות, רש"פ היה רחוק למדי מהדמות של ראש ישיבה 'רגיל', וראו על כך עוד להלן ליד הערה 99 ואילך. גאולה בת יהודה מציינת אף היא כי רש"פ היה "אישיות רבנית מקובלת ונערצת ללא ערעור בשום חוג חרדי ושמו משך תלמידים לישיבה מכל קצווי רוסיה", ומדבריה משתמע כי זו הייתה אחת הסיבות למינויו (בת יהודה, לעיל הערה 89, עמוד 291).

94 את יחסו של רש"פ להשכלה וללימודי חול עוד בטרם הגיע ללידא תיארתי כבר לעיל (הערה 77 ולידה), ובנסיונותיו הציוניים בשלב זה של חייו אעסוק בסמוך (הערה 99 ואילך). הרב מאיר בר אילן מוסיף ומצביע על דמיון גם בין שיטות הלימוד של השניים (הרב מאיר בר אילן, מוולוז'ין עד ירושלים, כרך שני (בעריכת ישעיהו ברנשטיין ויוסף תירוש), הוועדה להוצאת כתבי הרב מאיר בר אילן, תל אביב: תרצ"ט-ת"ש, עמוד 366). ואולם, הוא עצמו כתב במקום אחר "דרך הלימוד ואופן החידושים היו אצל הרב ריינס אחרים לגמרי משל רבי שלמה" (בר אילן, לעיל הערה 5, עמוד 256). סביר שבמקור הראשון כוונתו היא לאנליטיות ולחשיבה הכעין-מתמטית שהייתה משותפת לשני האישים, בעוד שבמקור השני הוא עומד על הבדלי המזג וההוראה ביניהם (ראו עוד בעניין זה להלן בהערה 98). מכל מקום, אף אם ישנו קשר בין דרכי הלימוד שלהם, הרי שמסתבר כי דבר זה התגלה רק לאחר הגעתו של רש"פ, ולא היווה סיבה להבאתו מלכתחילה.

95 הרב רבינוביץ' היה כאמור חתנו של הרב ריינס, וחבר פעיל בתנועת המזרחי. עם זאת, הרב רבינוביץ' פרש מתנועה זו לאחר המחלוקת על משרת הרבנות בוויילנה, שהתרחשה במוצאי מלחמת העולם הראשונה ופגעה לדעת רבים בכבודו של ר' חיים עוזר גרודזינסקי, רבה המוערך של ווילנה משכבר הימים. ראו על כך אצל אהרון סורסקי, רבן של ישראל, הוצאת "נצח" בבני ברק; תשל"א. עמודים קיד-קטו; הנ"ל, החזון אי"ש בדורותיו, בהוצאת "יד החזון איש", בני-ברק; תשמ"ד. עמודים עו-עז.

המטרות של ישיבת לידא והיו לו יד ורגל בהשכלה, במקצועות חול וב'הוויות העולם'.⁹⁶ בשעה שהיה רש"פ הדמות המרכזית בלידא מבחינה לימודית, נותר הרב ריינס דמות חשובה ומשפיעה, ומעין 'נשיא רוחני' של הישיבה. הוא לא לימד בישיבה שיעורים קבועים, אך דרש בה בשבתות ובחגים.⁹⁷ עם זאת, מעניין לציין בהקשר זה כי סורסקי מתאר את הרב ריינס ורש"פ כשני הפכים מבחינה אישית וחינוכית.⁹⁸

96 בת יהודה חולקת בדבריה אלו מידע מרתק לפיו היו מי שניסו להניא את רש"פ מלקבל את המשרה: "למרות השתדלותם של כמה רבנים מפורסמים, בתוכם רבי חיים מברסק, להניאו מלקבל ההצעה, הלך ללידא והטביע את חותמו על הישיבה במשך כל שנות קיומה" (בת יהודה, לעיל הערה 89, עמוד 291). ואולם, כפי שידועים מקורות אחרים לספר, הערכתו של ר' חיים לרש"פ לא נפגעה בגין מינויו לראשות ישיבת לידא (בר אילן, לעיל הערה 5, עמוד 256). מכל מקום, אם אכן הופעל על רש"פ לחץ שלא לקבל על עצמו את התפקיד, הרי שהדבר עשוי להצביע על ההזדהות העמוקה שחש רש"פ עם מטרותיה של הישיבה. ואכן, אף אם אין לקבל עדות זו ככתבה, מפני שאין לה תימוכין במקורות נוספים, הרי שהישיבה בלידא הייתה נתונה במחלוקת וגררה התנגדויות מצד חוגים שמרניים (ראו למשל בחבלי יוצר, לעיל הערה 40, עמודים 39-41), וברור שהדבר היה ידוע לרש"פ. מוכנותו לקבל על עצמו משרה זו חרף התנגדויות אלו, מוכיחה כי מצדו, הזדהה רש"פ עם ערכיה של הישיבה לפחות ברמה כלשהי.

97 הרב יצחק יעקב ריינס, שני המאורות, חלק שני (זיכרון בספר), פיטרקוב: תרע"ג. יג עמוד ב. שלמון (לעיל הערה 89), עמוד 177.

98 אביא כאן את הדברים כלשונם מפני שהם מאלפים: "בעוד הרב ריינס טובל במעיינות של רגש והתלהבות ובעת תפילתו הריהו מתמוגג בדמעות שלישי עד שכשהוא עוקר את רגליו בסיום שמונה עשרה עיניו נפוחות מבכי, לעומת זאת לא הופיעה מעולם דמעה בעיניו של המייצ'טי בזמן התפילה. בישיבת לידא היה המייצ'טי מפליג לפעמים בהרהורים והגיונות של איש התורה עד שלא נזכר לקום ולעמוד על רגליו לשמונה עשרה כי אם בשעה שהציבור כבר התחיל לפסוע שלוש פסיעות אחורנית בעושה שלום במרומיו". (סורסקי, לעיל הערה 40, עמודים 41-42). בהמשך הדברים נוגע סורסקי גם בהבדלים בין רש"פ לרב ריינס בנוגע לאופן מסירת השיעורים: "ובעוד הרב ריינס למשל מאריך בשיעוריו לפני התלמידים הרבה שעות ומשמיע חידושים שמבריקים במוחו במעמד זה, גופו כמעין המתגבר כנהר שאינו פוסק מבלי להתעייף, המייצ'טי לא כן אתו. הרב שלמה פוליצ'ק היה פעמים רבות נמנע בכלל מלהשמיע בשיעוריו החצי שבועיים חידושים קושיות ותירוצים כאילו אין לו מה לומר בנושא זה היו מקרים שפתח את הגמרא וקרא מתוכה כמחצית השעה סוגיא כלשונה עד שסגר את הגמרא כשהוא מתנצל על שאין הדברים מאירים ושמחים חידוש בדוחק לא גרס המייצ'טי כל עיקר". (שם, עמוד 44). דברים אלו מעט תמוהים לאור התיאורים המצויים במקומות השונים בנוגע לשיעוריו של רש"פ, שמעולם לא מתארים שיעורים 'בישים' מהסוג שמתאר סורסקי. ואולם, ייתכן שבעצם מדובר כאן בגרסה שונה לעדותו של רבינו המובאת להלן (ליד הערה 116) לפיה מסר רש"פ מדי פעם שיעורים גם על פשט הגמרא.

לפי שלמון, על אף שרש"פ עמד בראשות ישיבת לידא תחת הנהגתו של הרב ריינס, אין אף תיעוד רשמי לנטייה ציונית של רש"פ בטרם הצטרף בפועל לתנועת המזרחי בסוף ימיו.⁹⁹ הדברים משתלבים בגישתו הכללית של שלמון לפיה רש"פ היה דמות חרדית 'רגילה' כשהגיע ללידא,¹⁰⁰ אשר מינויו נועד מלכתחילה לרצות את הזרמים השמרנים יותר. נטייה דומה, לשייך את רש"פ לזרם החרדי הלא-ציוני מגיעה גם מכיוונו של ההיסטוריון החרדי אהרן סורסקי, המנסה 'לטהר' את שמו של רש"פ מעמדות ציוניות או מודרניות.¹⁰¹ ואולם, כפי שראינו, גם אם יש מן האמת בכך שהרב ריינס רצה למנות לראשות הישיבה דמות קונצנזואלית, הרי שכבר בתקופה זו היה רש"פ רחוק מלהיות ראש ישיבה חרדי טיפוסית, והשקפת עולמו תאמה את זו של הישיבה בלידא במובנים רבים.¹⁰² ואכן, יש בידינו מספר עדויות לעמדה פרו-ציונית בה נקט רש"פ עוד בטרם הגיע לארצות הברית. לפי הרב בר אילן, רצונו לעלות ארצה ועמדתו הציונית החלו להתפתח עוד בטרם הגיע ללידא.¹⁰³ שלמון אמנם מפקפק בעדות זו שכן אין לה שום תיעוד רשמי, אך אינני רואה סיבה שלא להאמין לה. גם אם גישתו הפומבית והמפורטת יותר לגבי הציונות התגבשה רק בזמן שהותו בלידא או אף לאחר מכן, הרי שסביר להניח

99 שלמון (לעיל הערה 89), בהערת שוליים 26. יתרה מזאת, בהערה 16 במאמרו של שלמון ובהתבססו על עדותו של זיו, משתמע כי רש"פ התנגד באופן אקטיבי לתנועה הפרו-ציונית שהוקמה על ידי התלמידים בישיבת לידא. ואולם, המעיין בדבריו של זיו שם (לעיל הערה 89, עמוד 83). יראה כי המחלוקת שם בין רש"פ לתלמידי הישיבה כלל לא נסובה על ענייני ציונות.

100 שלמון (לעיל הערה 89), עמוד 169 ועמוד 178.

101 אהרון סורסקי, הרב מפוניבז', חלק ראשון, בני ברק: תשנ"ט. עמודים נז-נח.

102 היו מידידי שראו קשר בין חברותו של רש"פ במזרחי לבין שיטת הלימוד שלו. לדברי ידידו הרב נתן קולץ, רש"פ "שאף והשתדל תמיד להבין ולהשיג את החזיונות והמעשים בעולם הגדול ובעולמנו היהודי באמצעי השכל המופשט והחקירה ההגיונית, ולא היתה דעתו נוטה אחרי ההזיה הדמיונית" (קולץ, לעיל הערה 68, עמוד 35). מלבד העקיצה המרומזת כלפי 'הזויתיה' כביכול של האמונה החרדית, טענתו של קולץ היא כי רש"פ עשה שימוש ביסודות ההיגיון גם בשאלות פוליטיות-אידאולוגיות. מדובר באותם 'יסודות הגיוניים' ששמשו אותו בשעה שלמד גמרא והעביר את שיעוריו. ראו בהמשך הדברים: "ים התלמוד הסוער והרותח... היה בשבילו בנין מפואר... בנוי על כללים הגיוניים, חזקים ומוצקים, אשר יכולים להחזיק מעמד לפני הבקורת המדעית של השכל האנושי הבריא". עמדה זו מזוהה מאוד עם הרב ריינס. ראו בהקדמתו לספר 'אור חדש על ציון'. (הרב יצחק יעקב ריינס, אור חדש על ציון, דפוס ראם, ווילנא: תרס"ב). וראו בהרחבה במאמרי "ההתאחדות של התורה" – בין הלכה לאגדה במשנותיהם של הרב ריינס והרב קוק'. שיצא בעזרת ה' בקרוב בתוך גליון 91 של כתב העת דעת.

103 בר אילן (לעיל הערה 5) עמוד 255.

ששורשיה התקיימו כבר בגיל צעיר יותר, כפי שמעיד הרב בר אילן. הדברים משתלבים היטב גם עם נטייתו להשכלה - משכילים דתיים רבים במזרח אירופה היו לאומיים וציוניים - וכן עם הביקורת שלו על הפדגוגיה הנהוגה בישיבות כפי שראינו לעיל, וכן עם הרצון שלו לעבודת אדמה פיזית כמעין משקל נגד לטוטאליות שבמערכת הישיבתית הרגילה.¹⁰⁴ זאת ועוד, משאלתו של רש"פ לעלות לארץ, ובמובנים עמוקים יותר גם עמדתו הציונית, עשויים להיות קשורים לתרבות ששררה במקום הולדתו – הכפר סניציניץ' שבסמוך למייצ'ט. לפי ספר הזיכרון לקהילת מייצ'ט, יהודים רבים באיזור זה שלחו ידם בחקלאות.¹⁰⁵ יש אפוא מקום להעלות השערה (מבלי לקבוע מסמרות בדבר) כי אופי זה של מקום לידתו תרם ליחסיו המורכבים של רש"פ כלפי הטוטאליות של לימוד התורה כפי שבא לידי ביטוי בבריסק.

ישיבת לידא הייתה גדולה ואמידה.¹⁰⁶ לפי גורדון למדו בישיבה כמאתיים בחורים, כאשר מאה וחמישים בחורים נוספים לומדים ב'מכינה' של הישיבה.¹⁰⁷ הדברים תואמים את עדותו של הרב ריינס עצמו, לפיה בשנת 1910 למדו בישיבה למעלה משלוש מאות תלמידים.¹⁰⁸ על אף שהישיבה בלידא פנתה בעיקר לשוליה המשכילים של החברה החרדית,¹⁰⁹ הרמה הלימודית בה הייתה גבוהה למדי,¹¹⁰ ותלמידים מוכשרים

104 ראו להלן בהערה 176 את הסיפור המובא משמו של ברקובסקי. על אף שקשה לדעת את מידת הרצינות של משאלות לבו של אדם, הרי שניתן ללמוד משהו מן העקביות שבה הביע רש"פ את רצונו לעלות ארצה, כמו גם מהגוון שנתן למשאלת-לב זו לפי חלק מן הסיפורים, הכולל רצון לעבודת כפיים.

105 אילון-ברניק (לעיל הערה 5), עמוד 41.

106 ראו אצל שלמון (לעיל הערה 89) עמודים 179-180.

107 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד י. ואולם, בעדות אחרת של גורדון, בכתבה בעיתון הצופה, הוא כותב כי "בזמני (בשנים 1909-1910) כשהייתי תלמידו של העילוי ממיצ'ט (במחלקה ג'), היו בישיבה, על פי הדין וחשבון הנדפס, המונח לפני... מספר התלמידים בכל המחלקות היה מאתיים ארבעים וחמשה" (גורדון, לעיל הערה 77, עמוד 3).

108 ריינס (לעיל הערה 97), יז עמוד ב. שלמון (לעיל הערה 89), עמוד 180. הרב ריינס אף טוען כי הישיבה הייתה יכולה לגדול עוד יותר אלמלא הגבילה הממשלה והמחסור באמצעים.

109 שלמון (לעיל הערה 89), עמוד 178.

110 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יב. כך גם מעיד סורסקי (לעיל הערה 40), עמוד 42, שהשיעורים של העילוי היו ברמה גבוהה. עדות למצוינותם של תלמידי לידא מספק לנו הרב רבינר: "בין תלמידי שבישיבת לידא היה מספר לא מעט מגדולי הכשרון. וכשיסד הגאון ר' איצל מפוניבז' את הקיבוץ, ובחרו מבחירי בחורי הישיבות הגדולות רק שנים עשרה תלמידים, זכו להימנות בין אלה ארבעת בחורים מתלמידי של המייטישיטי" (רבינר, לעיל הערה 5, עמוד 24). אולם, ראו להלן בהערה 129.

רבים הגיעו אליה, ככל הנראה בין השאר הודות למוניטין של רש"פ,¹¹¹ שלימד את קבוצת התלמידים הבכירה ביותר בישיבה.¹¹² כמו כן, נראה כי תלמידים מחוץ לכותלי הישיבה הגיעו לשמוע את שיעוריו של רש"פ.¹¹³ השיעורים התקיימו שלוש פעמים בשבוע,¹¹⁴ ועסקו, כמקובל, בעיון ממוקד בגמרא תוך עמידה על דברי המפרשים בסוגיה.¹¹⁵ לפי רבינר, "היו זמנים שנוסף לשיעוריו הרגילים שהיה מגיד בישיבה פעם בשבוע לימד גם פשוט גמרא".¹¹⁶

לאור ההתאמה בין רוח הישיבה לבין דרכו של רש"פ וההערכה הרבה לה זכה על ידי תלמידי הישיבה ואנשי הצוות שלה, אין פלא אפוא כי היו אלו השנים המאושרות והפוריות ביותר בחייו של רש"פ.¹¹⁷ זאת ועוד, על אף שרש"פ מוסיף להיות מתואר בתקופתו בלידא כאדם מהורהר,¹¹⁸ איננו מוצאים כל אזכור של עצבות בעדויות עליו מתקופה זו. רש"פ הקדיש את מיטב זמנו ומרצו לימוד תורה והרבצתה, אך לא חדל מעיסוקיו החוץ תורניים שכללו

111 ראו אצל ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 9: "שמו הלך לפניו ושיעוריו בהלכה עשו להם כנפים בין כל בני ישיבות ליטא". וכן אצל ווקסמן (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 3). וראו עוד אצל סורסקי, הנ"ל (לעיל הערה 40), עמוד 42. הנ"ל, מרביצי תורה ומוסר, 1976, עמוד קנב.

112 לדברי זיו היו בישיבה בלידא שתי 'מכינות' ושלוש 'מחלקות', כאשר רש"פ לימד את המחלקה העליונה (זיו, לעיל הערה 89, עמוד 82). לפי גורדון (לעיל הערה 5), עמוד י, היו בישיבה בלידא ארבע מחלקות כאשר רש"פ לימד את שתי המחלקות העליונות. הסתירה מתבארת לפי תיעודו של הרב ריינס: בתחילה היו באמת רק שלוש מחלקות, ואילו בהמשך נוספה גם מחלקה רביעית לשם הכשרתם של הרבנים, ובה לא נלמדו מקצועות חול (ריינס, לעיל הערה 97, ח עמוד א). ראו עוד להלן בהערה 132, בנוגע לקיבוץ של ר' רפאל גוץ.

113 סורסקי (לעיל הערה 101), עמודים נז-נח; הנ"ל (לעיל הערה 40), עמודים 39-40; כמו כן, ראו עוד למשל בפתח דבר של הרב נתן דוד שפירא לספר 'שיעורי ראשי ישיבות ליטא' (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים: תשס"ט. הרב אברהם פורמן, עורך. עמודים 11-12). אף תוכן הספר, הכולל כ-15 שיעורים של רש"פ לצד גדולי ראשי הישיבות בליטא של אותה התקופה, מלמד על מעמדו.

114 רבינר (לעיל הערה 5), עמוד 23. תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5328.

115 תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5328. ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 5. וראו עוד במקורות המצוינים בהערות הסמוכות.

116 רבינר (לעיל הערה 5), עמוד 23.

117 לפי אשתו, חיה רבקה פוליצ'ק "הוא היה חביב שם על הבריות ומכובד בין תלמידיו. הוא היה מתענג מאוד להגיד את השיעורים בפני בחורי הישיבה" (כתבים, לעיל הערה 81, עמוד כ). ראו עוד להלן בדבריו של רבינוביץ' בהערה 206, והדברים נלמדים מכלל גם ממקורות נוספים המתארים את התדרדרות מצב רוחו לאחר התקופה בלידא. ראו בהערות 163 עד 165 ולידן. ואולם, עמדה שונה בנוגע לשנים בהן לימד בלידא ראו להלן בהערה 129.

118 ראו אצל סורסקי (לעיל הערה 40), ובדברים המובאים משמו בהערה 98.

בין היתר תחומי עניין כספרות,¹¹⁹ מתמטיקה¹²⁰ ושחמט.¹²¹ מכל מקום, ענייני הכלל לא עניינו אותו בתקופה זו.¹²² בשעה שתפקד כראש ישיבת לידא הרבה רש"פ לעשן.¹²³

על אף כל האמור, ייתכן כי הגדרת התפקיד של רש"פ בלידא, כמו גם ההתאמה בינו לבין התלמידים בה, לא היו כה פשוטים. ראשית יש לציין את עדותו של ווקסמן, הטוען במאמר ההספד שלו בידידו כי רש"פ כלל לא שימש כראש ישיבה בלידא, אלא רק

119 בר אילן (לעיל הערה 5), עמוד 255; ווקסמן (לעיל הערה 5) עמודים 19-20; ראו גם אצל גולדברג (לעיל הערה 4) עמוד 12, על כך שהיה קורא בספריהם של "דוסטויבסקי, טורגינב וטולסטוי בשפתם המקורית" בטרם היה נרדם. מעניין הסיפור שמביא ווקסמן (ומובא להלן בהערה 211) בו מספר רש"פ לבתו הבכירה כי קרא את הספר 'סאנין' מאת מיכאיל ארציבשב, כשהיה בגילה. אם אכן קרא רש"פ את 'סאנין', שהיה בזמנו ספר נועז ופרובוקטיבי, הרי שהיה זה לאחר שמלאו לו שלושים, מפני שרק אז יצא הספר, ולא בדיוק בגיל של בתו הבכירה שהייתה בשעת מותו בת לא יותר מעשרים וחמש. מכל מקום, נראה שכוונתו של רש"פ הייתה כי הוא קרא את הספר בצעירותו, ואם כן מסתבר שקרא אותו עוד כששימש ראש ישיבה בלידא, כלומר לפני גיל שלושים ושבע. לפי זה, גם כאשר היה ראש ישיבה עסוק ומצליח בלידא, מעולם לא ויתר על חומרי הקריאה החילוניים שלו, גם אם אלו נחשבו בעייתיים. האם ראה רש"פ בעיסוקים חוץ תורניים אלו אידיאל רוחני, חשב שזהו צורך הדור, או עסק בהם מסקרנות גרידא? האם קשר רש"פ בין לימודי התורה היתרים שהועמסו עליו בילדותו לרצונו לעסוק בדברים שאינם תורניים? האם בזמן מן הזמנים נאלץ להצדיק את עצמו או 'לתת את הדין' בפני רבנים שלא ראו בעין יפה את עיסוקים אלו, ואם כן - כיצד עשה זאת? לא ידוע לי על מקור העוסק בשאלות אלו. ייתכן אפוא שלעולם לא נדע.

120 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 11; ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 16; קלוין (לעיל הערה 68), עמוד 34; בר אילן (לעיל הערה 5), עמוד 255. ווקסמן וגולדברג מוסיפים כי המתמטיקה הייתה אצל רש"פ כעין תחביב, וכי הוא היה מתכתב בעניינים מתמטיים עם פרופסורים למתמטיקה. ווקסמן אף מעיד על קשר שהוא מוצא בין אהבתו של רש"פ למתמטיקה לבין דרך הלימוד שלו - "כל המתבונן בעין פקוחה בספר שיעוריו של 'העילוי' יראה שכמה משיעוריו בנויים באופן מתמטי ובדרך הוכחה הנדסית" (עמוד 16).

121 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 11. השחמט, לפי ווקסמן (לעיל הערה 5), שימש עבור רש"פ כאמצעי בידור שעזר לו להסיח את דעתו: "גם בשנות המלחמה... כשהוא מטופל באשה וחמישה ילדים פעוטים והימים ימי עוני ומחסור, היה מוצא שעות הכושר לענות במשחק הזה עם תלמידיו ובאי ביתו" (שם, עמוד 20).

122 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 12.

123 כך מתאר זאת הרב רבינר: "בכלל היה מעשן הרבה וביחוד היה לו צורך נפשי לעשן הרבה בזמן הכנת השיעור, וביום שלא עישן קשה היה לו לחשוב ולהתעמק באיזה עניין" (רבינר, לעיל הערה 5, עמוד 23).

בקיבוץ של הגביר ר' רפאל שלמה גויץ.¹²⁴ ואולם, הטענה לפיה רש"פ כלל לא לימד בישיבה בלידא נסתרת מכל שאר המקורות שבידינו,¹²⁵ וביניהם ווקסמן עצמו במאמר המאוחר יותר שכתב בעברית, הקובעים כי רש"פ אכן עמד בראשות ישיבת לידא.¹²⁶

124 "נחוץ להזכיר כאן עובדה, שלא ידועה לרבים, אפילו בעולם הלמדני. רבים חושבים שהוא היה ראש ישיבה בישיבתו של הרב ריינס, אולם למעשה אין אלו פני הדברים. רק לאחר דיני תורה ארוכים נקבע שהוא גם יגיד שם שיעור, אבל ראש ישיבה הוא היה בקיבוץ של רפאל גאץ" (ווקסמן, מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 3. תודתי ליעקב אייזנטל על התרגום). אודות ר' רפאל גויץ, גביר תלמיד חכם שהיה חתנו של קלונימוס זאב ויסוצקי, מייסד חברת התה, ראו: אנציקלופדיה של הציונות הדתית, חלק ראשון: אישים, בעריכת יצחק רפאל. מוסד הרב קוק, ירושלים: תשי"ח, עמוד 485-487; שמואל מנחם הלוי פיין, אנשי שם, Saiz & Gellman Publishing Co.: תרצ"ו. עמודים 59-62.

125 ראו למשל: גולדברג (לעיל הערה 4) עמוד 10, גורדון (לעיל הערה 5) עמוד ט, רבינר (לעיל הערה 5), עמוד 23. עמדה זו נתמכת גם על ידי מקורות חיצוניים שרש"פ אינו הנושא המרכזי בהם. ראו למשל אצל זיו (בן ציון זיו, רבעון לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה, בתוך: העבר - טז), עמוד 82, ובמקורות המצוינים בהערה 26 אצל שלמון (לעיל בתחילת הערה זו).

126 ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 9. באופן כללי, ראוי להעיר כי ישנן מספר סתירות בין דברי ווקסמן במאמר ההספד שלו בידיש שפורסם בעיתון החרדי 'דאס ווארט' לבין שאר המקורות, הכוללים פעמים רבות גם את מאמרו של ווקסמן עצמו בעברית (לעיל הערה 5). מעבר לטענה תמוהה זו לפיה רש"פ כלל לא שימש כראש ישיבת לידא, יש להזכיר גם את טענתו של ווקסמן לפיה רש"פ לא היה מרוצה מתפקידו זה (להלן הערה 129), ואת תיאורו הקיצוני בנוגע ליחסו של רש"פ לישיבת רבינו יצחק אלחנן, לפני שהגיע אליה (להלן הערה 170) ולאחר שכבר עמד בראשה (להלן הערה 203). נראה כי רובן של הסתירות קשורות לאופן בו ביקש ווקסמן לצייר את רש"פ במאמר הספד זה, שהתפרסם סמוך למותו בשעה של מתיחות גואה בין המחנה החרדי המתון בוילנה לבין המחנה השמרני. לאור מתיחות זו, שהורגשה היטב על דפיו של 'דאס ווארט' - העיתון החרדי המרכזי בוילנה באותה התקופה, נראה כי ווקסמן ניסה לשייך את רש"פ למחנה השמרני, שעליו נמנו רוב הרבנים החשובים של התקופה, ו'לטהר' את שמו מקשר למגמות הקשורות בציונות, מודרניות, או הגירה לארצות הברית, מגמות שכלפיהן הביע הפלג השמרני התנגדות. להרחבה על הרקע למתיחות הנ"ל, כמו גם על השתלשלות העניינים ובאופן כללי על 'דאס ווארט' ראו: מנחם קרן-קרץ, דאס ווארט - העיתון החרדי של וילנה - ירושלים דליטא - בתקופת בין המלחמות. בתוך: קשר, אוניברסיטת תל-אביב: 2021 (גיליון 57), עמודים 188-215.

מכל מקום, בנוגע לר' רפאל גויץ, יש להבהיר כי הוא תמך במסודות ציוניים רבים (ראו למשל: אנציקלופדיה של הציונות הדתית, לעיל הערה 122, עמוד 485) ובישיבת לידא עצמה (ראו להלן ליד הערה 132) ואף נשא תפקיד רשמי בתנועת 'מסורת וחרות' בעלת האופי הציוני (ראו: שמואל הכהן וינגרטן, הסתדרויות מקבילות לה"מזרחי", בתוך: ספר המזרחי, הרב י.

מכל מקום, ה'קבוץ' במימונו של ר' רפאל גויץ מוזכר גם במקורות אחרים, ¹²⁷ כאשר מהאנציקלופדיה של הציונות הדתית אנו למדים כי קבוץ זה נוסד בשנת תר"ע (1910).¹²⁸ על פי תיאורו של מ. צינוביץ ב'ספר לידא', בהתחלה התקשה רש"פ להסתגל לתלמידי הישיבה בלידא, "ונאלץ היה לצמצם את עצמו בשיעוריו אלה בשפע חידושי".¹²⁹ ואולם,

במשך הזמן הניחו לו מקום להתגדר גם בלידא, עם היווסד על יד הישיבה סניף אבטונומי "קבוץ" מיוחד לבני ישיבה גומרי ישיבת לידא, או לסתם בחורים מצויינים יוצאי ישיבות מפורסמות אחרות, שנתמכו בכספי הגביר ומוקיר התורה המפורסם ר' רפאל גויץ ממוסקבה.

(מ. צינוביץ, "לתולדות ישיבת לידא", בתוך:

ספר לידא [לעיל הערה 4] עמוד 105)

מקטע זה לא ברור עד כמה היה אותו הקבוץ אכן 'אוטונומי' ובמה באה אוטונומיה זו לידי ביטוי. משתיקתם של רוב המקורות בנוגע לקבוץ זה מסתבר כי האבחנה בין ה'קבוץ' של גויץ לבין ישיבתו של הרב ריינס לא הייתה לחלוטין ברורה. ייתכן אפוא

ל. הכהן פישמן (עורך), מוסד הרב קוק, ירושלים: תשו, עמודים 126-128). אף על פי כן, דומה שדמותו של גויץ לא הייתה מזוהה כל כך עם הציונות ועם לימודי החול ושנויה במחלוקת עזה כמו דמותו של הרב ריינס, ומכאן נסיונות ה'טיהור' של ווקסמן.
 127 אנציקלופדיה של הציונות הדתית (לעיל הערה 122), חלק ראשון: אישים, בעריכת יצחק רפאל. מוסד הרב קוק, ירושלים: תשי"ח, עמוד 485; שמעון זק, "ישיבת לידא" בתוך ספר לידא (לעיל הערה 4), עמודים 108-109. ואולם, לפי דבריו היה הרב אהרון רבינוביץ' ראש 'קבוץ' זה, ולא רש"פ.

128 אנציקלופדיה של הציונות הדתית (לעיל הערה 127) עמוד 485.
 129 ספר לידא (לעיל הערה 4) עמוד 105. לדברי הכותב, היה זה משום שתלמידים אלו "היו ברובם צעירים לימים", אך אין לשלול את האפשרות שמכיוון שהישיבה פנתה כאמור בעיקר לשולי החברה האורתודוקסית וכללה לימודי חול, האכזבה לא הייתה רק תוצר של גיל התלמידים. עמדה דומה בנוגע לשביעות הרצון של רש"פ מההוראה בישיבה בלידא עולה גם ממאמר ההספד של ווקסמן. לדבריו, "העילוי לא היה מאושר מאוד מתפקידו כראש ישיבה בלידא, מקום שבו פחות השתמשו בדרך הלימוד שלו, מה שגם השפיע לרעה על בריאותו הרופפת בלאו הכי. הוא חלם תמיד על משהו גבוה וגדול יותר שבו יוכלו לבוא לידי ביטוי כוחותיו השכליים העצומים." (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 3. תודתי ליעקב איינונטל על התרגום). עצם התייחסות לרש"פ כאל ראש ישיבת לידא היא מפתיעה, שכן ווקסמן במאמר זה טוען כי רש"פ לא שימש כראש הישיבה בצורה רשמית לפחות. מכל מקום, נראה כי אין לתת לדברים אלו משקל רב לאור המקורות הרבים הסותרים אותם, ונראה כי הם מצטרפים למגמתו הכללית של מאמרו של ווקסמן ביידיש, המבקשת לנתק את דמותו של העילוי ממגמות ציוניות ומודרניות (ראו לעיל בהערה 126).

שעיקר החלוקה בין המוסדות הייתה קשורה בעניינים תקציביים.¹³⁰ ואולם, מקורות אחרים מעידים על כך שגוץ תמך ישירות גם בשיבה בלידא,¹³¹ ולפיכך לא ברור עד כמה ניתן היה להבדיל בין המוסדות אפילו מבחינה זו.¹³²

על אופי השיעורים שהעביר רש"פ אנו יודעים ממספר מקורות. מכולם עולה כי מדובר היה בשיעורים מאתגרים, שהותירו רושם רב על השומעים. הרב זאב אריה רבינר, שלמד אצלו באותה התקופה בלידא, תיאר את שיעוריו כקשים לשמיעה:

רק בעלי כשרונות המצויינים שבישיבה שהשקיעו את עצמם בלימוד התלמוד ועסקו בעומקה של הלכה - הם היו מסוגלים להבין ולהשיג את דבריו ולרדת לסוף דעתו. (רבינר [לעיל הערה 5], עמוד 23)

130 כך מתאר זאת יצחק ניסנבוים: "נוסדה מכינה... לתלמידים מתחילים ונוסד גם קבוץ מיוחד לבחורים שגמרו את לימודם בשיבה. המכינה התכללה על חשבון עצמה משכר הלימוד של התלמידים, והקבוץ התכלל על חשבוננו של רבי רפאל שלמה גוץ ממוסקבה, ושניהם לא נפלו למשא על קופת הישיבה. אבל קופה זו ריקה היתה ולא יכלה למלא את צרכיה של הישיבה עצמה, בה למדו כמאתים תלמיד." (יצחק ניסנבוים, עלי חלדי, הוצאת ראובן מס, ירושלים: תשכ"ט, עמוד 302).

131 משה כהן, 'הרב רבי יצחק יעקב ריינס', בתוך: ספר המזרחי, הרב י. ל. הכהן פישמן (עורך), מוסד הרב קוק, ירושלים: תש"ו, עמוד 100. גאולה בת יהודה (איש המאורות, לעיל הערה 89, עמוד 299) מתארת אף היא בפירוט תרומה של 150 רובל שנתנה מ'אבי בית ויסוצקי, עשיר ידוע וחובב ציון, וחתנו ר' רפאל שלמה גוץ' לישיבה בלידא, והיא איננה מזכירה קיבוץ מיוחד או נפרד מהישיבה. מעניין להביא את דבריה כאן במלואם: 'הם ביקרו בשיעורי התלמוד ובשיעורים העבריים והכלליים. הבארוץ האזין בקשב רב לשיעורו של העילוי ממיצ'ט והתערב בדיון בשיעור לעברית, ואילו ר' שלמה רפאל גוץ התעניין דווקא בשיעורי התנ"ך. הם גם עקבו אחר הנעשה בשיבה ועיינו בפרטי התקציב והבטיחו את עזרתם. התוצאה המעשית מביקור זה הסתכמה במכתבי הלל לישיבה מאת הבארוץ גינצבורג בעברית ופיינברג ברוסית, מכתבים שסייעו לישיבה בתעמולתה. גוץ הגדיל את תמיכתו השנתית'. תיאור זה מופיע על ידי שמעון זק ב'ספר לידא' (לעיל הערה 4), עמוד 110.

132 לפי הסבר זה נראית הגרסה של 'ספר לידא' המסתברת ביותר. תיאור זה משתלב היטב גם עם דבריו של הרב ריינס, לפיהם במשך הזמן נוספה לשלושת המחלקות הקיימות בשיבה גם מחלקה רביעית, ששימשה להכשרתם של הרבנים, ובה לא נלמדו מקצועות חול (ריינס, לעיל הערה 97, ח עמוד א. וראו עוד לעיל בהערה 112). סביר בהחלט כי מחלקה רביעית זו הייתה למעשה אותו 'קיבוץ' במימונו של ר' רפאל גוץ. יתר המקורות שאינם מזכירים את קיבוצו של גוץ, עשו כן משום שהדבר לא היה ניכר או משמעותי, שכן מדובר כאמור במוסדות שעבדו בסניגריה מסוימת. ווקסמן, מאידך, ניצל את קיום קיבוץ זה בשביל לנסות 'לטהר' את שמו של רש"פ מקשר קרוב וחם מדיי לישיבה ולמייסדה הנתונים במחלוקת (כנזכר לעיל בהערה 126).

דברים דומים כותב גורדון, המספר כי "ההתאמצות להבין את מרוץ רעיונותיו של מורנו ברכוז כל כחתינו היתה כל כך גדולה, עד שאפשר היה לחשוב, למראה פנינו העיפים והדווים, כאילו זה עתה ירדנו מכסא של רופא שיניים".¹³³

אף על פי כן, טוען רבינר, האווירה בשיעור הייתה נעימה. גם כאן הצטייר רש"פ כענוותן, שאינו מראה "שום התרוממות והתנשאות כלל אלא כמדבר איש אל רעהו". והוא ממשיך ומספר כי כשאחד מהתלמידים היה פונה אל הרש"פ בשאלה, אף אם הייתה שאלה בלתי ראויה, "מעולם לא התרגז ולא כעס, אלא... בטון של אהבה וחיבה היה פונה לפלוני ואלמוני המקשן... : 'בבקשה, הטה אוזן והקשב היטב'".¹³⁴

ואולם, תדהר כותב דברים שונים:

כשהיה מגיע למחציתו של השיעור היה שוקע, בבת אחת, לתוך אווירה מופלאה של ריכוז. הוא לא שמע את שאלות התלמידים, ראה רק את תנועות פיהם. היה שקוע בהסברת השיעור. לשאלות היה משיב רק בחלקו הראשון של השיעור או עם סיומו.

(תדהר [לעיל הערה 5], עמוד 5328)¹³⁵

ייתכן אפוא כי רבינר מתאר את התנהגותו של רש"פ בחלק הראשון של השיעור, או בסיומו, ולא כאשר הגיע לרמת הריכוז המופלאה עליה מדבר תדהר. מכל מקום, גם לפי תדהר ברור כי האווירה בשיעורים הייתה נעימה, ויחסיו של רש"פ עם תלמידיו תוארו כמצוינים.¹³⁶

133 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד י. וראו עוד את תיאורו של גורדון (לעיל הערה 77), עמוד 3, ותיאור דומה אצל ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 10-11.

134 רבינר (לעיל הערה 5), עמוד 23.

135 תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5328. דברים דומים מספר גורדון (לעיל הערה 5) עמוד י: "ברגעים הראשונים היינו כולנו חכמים, כולנו יודעים את תורתו, כי דבריו עדיין היו מבוססים על מאמר הגמרא שידענו. והנה התחיל להתרומם מעל למאמר הגמרא, להסיר מעליו את כבלי הפשט ולעוף על כנפי ההיגיון ברקיע הפלפול... רוב התלמידים זכרו אך משהו, ביחוד את החלק הראשון".

136 כך עולה משלל המקורות וההספדים אודותיו. את פתרון הסתירה המדומה בין האווירה הטובה ששררה בשיעורים לבין התעלמותו של רש"פ משאלות לפחות בחלק מהשיעור, ניתן לתלות בכנות כוונותיו של רש"פ, כפי שעולה מתיאורו המפורט של ווקסמן: "התעמקותו המופלגה בכל דבר גרמה לו דברים שלפעמים לא היה נעים לו מהם. כשהיה מרצה את שיעוריו ומגיע לאמצע מערכתו, שעפ"י רוב הוא מקום התחלת סיכום דבריו ועיקר בנינו המצריך רוב התבוננות והתרכזות, היה כמעט יוצא מחושי... עד שלא שמע שום אומר ודברים בסביבתו... וכשהיה אחד משומעיו מפסיקו בשאלה, אם היה זה בתחילת דבריו היה משיבו תיכף ומיד, אבל מאמצע שיעורו ועד סופו לא השיב כלל... וכששאלתי לסיבת הדבר אמר לי בתמימות תינוקית שבהתרכזו במחשבתו איננו שומע לדאבונו מה שמדברים אליו

הרש"פ לא תיעד את השיעורים, אך הם נכתבו על ידי תלמידיו וקובצו יחדיו כך שבבא העת יוכלו לצאת לאור.¹³⁷ את האופן שבו נכתבו השיעורים מתאר גורדון:

היינו אנחנו מתאספים בכדי לבנות מחרסי-זכרונות בודדים את כל בנין השיעור. רוב התלמידים זכרו אך משהו, ביחוד את החלק הראשון. אולם יחידי סגולה זכרו את הכל ועל ידם יכולנו לרדת לסוף דעתו של מורנו. אחרי שחזרנו על הפלפול כמה פעמים, וכמובן בצעקות ומריבות של תורה, ישבו הכתבנים שבנו ורשמו את הכל במחברות. העתקה אחת מסרנו תמיד לרבנו למשמרת.

(גורדון [לעיל הערה 5], עמוד י)¹³⁸

לא הרבה ידוע לנו על גישתו החינוכית של רש"פ בזמן שלימד בלידא. לעיל ראינו כי רש"פ הביע ביקורת על השיטה הפדגוגית שנהגה בוולוז'ין,¹³⁹ אבל לא ברור האם ניסה ליישם משהו מהשקפתו על החינוך כשהיה ראש ישיבה בלידא. ייתכן כי השינויים שכבר התקיימו בלידא שתפקדה כשישיבה מודרנית יותר, היו מספיקים בעיניו. מכל מקום נראה כי היה לרש"פ משקל כלשהו בניהול הישיבה ובקביעת סדריה.¹⁴⁰

אלא שבראותו את תנועת שפתיו של השואל הוא מבין ששאלו אותו איזו שאלה. והמשיך לספר לי שמדתו זאת גורמת לו הרבה עגמת נפש מפני שהרבה פעמים כשאינו עונה לשואליו דבר הם חושדים אותו שאינו משים לב לשאלותיהם בעוד שהוא אינו שומע כלל את דבריהם. "ווקסמן, לעיל הערה 5, עמוד 14).

137 לפי העדיות היו בידי של הרש"פ בשעה שעזב את לידא אלף וחמש מאות שיעורים שלו כתובים. (ווקסמן, לעיל הערה 5, עמוד 14). וראו עוד להלן בהערה 166.

138 תיאור דומה מופיע בסוף מאמרו של גורדון בעיתון הצופה (לעיל הערה 77), ושם הוא מוסיף: "כשפתחתי את 'חידושי העילוי ממיצ'אט' שחתנו י.ל. גולדברג הוציא בשנת תש"ז בניו-יורק, הכרתי בכמה מקומות את סגנוני".

בהמשך דבריו של גורדון מ'הדה' (לעיל הערה 5) מתברר כי רש"פ עצמו לא היה רושם את שיעוריו, והדברים מוזכרים גם אצל ווקסמן (לעיל הערה 5, עמודים 9-10), ובמקומות נוספים. מגורדון עולה הרושם כי העובדה שרש"פ עצמו לא רשם דבר משיעוריו הייתה חריגה למדי. רושם דומה קיבלתי מנכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, שדיבר עמי והזכיר את העובדה שרש"פ לא רשם את שיעוריו כלל כראייה לזכרונו החזק. עם זאת, יש לציין כי מהתבוננות בהיצע הספרים הקיימים בתחום נראה בעליל כי הוצאת שיעוריו של רב גדול מתוך סיכומי השיעורים של תלמידיו היא פרקטיקה נפוצה ביותר מן המאה ה-19 ועד ימינו אלו.

139 לעיל ליד הערה 46.

140 כך נרמז על ידי גורדון (לעיל הערה 5) עמוד יב, המשווה במשתמע את מקומו ותפקידו של רש"פ בראשות הישיבה בלידא למקומו ותפקידו בראשות ישיבת רבינו יצחק אלחנן. מקום נוסף שממנו ניתן ללמוד בעקיפין על תפקידו של רש"פ בעיצוב זהותה של הישיבה הוא

תלמידיו מאותה התקופה מדברים עליו בהערצה, ומתארים אותו כאדם צנוע ונעים ביותר.¹⁴¹ עם זאת, איננו יודעים על קשרי ידידות אישיים עמוקים שנשזרו באותה התקופה בין הרב לתלמידיו או בינו לבין מורים אחרים בישיבה.¹⁴²

כמו בילדותו ובעוריו, גם כראש ישיבה הפליא רש"פ את שומעיו בסברותיו המבריקות ויכולותיו העיוניות יוצאות הדופן.¹⁴³ סגנון הלימוד שלו בשיעורים אלו הושפע רבות משיעוריו של רבו הנערץ - ר' חיים מבריסק, וכמוהו נהג רש"פ לעסוק רבות בדברי הרמב"ם וביישובם. ואולם, רק פעם אחת מזכיר רש"פ את ר' חיים בחידושו במפורש.¹⁴⁴ נוסף על כך, לפחות שני שיעורים שמסר, מבוססים באופן עמוק על דברי רבו המובהק.¹⁴⁵

הסיפור שמביא רבינו (ראו לעיל הערה 46) לפיו אחד מהמורים בישיבת לידא התדיין עמו בעניינים פדגוגיים.

141 ראו למשל אצל גורדון (לעיל הערה 5) עמודים ח-ט ואצל י.צ. רימון (לעיל הערה 48). וראו עוד לעיל ליד הערה 37.

142 סיפור אחד שבכל זאת מן הראוי להביא כאן מסופר על ידי הירש ליב גורדון. לאחר שמאמר מפרי עטו התפרסם ב'הד הזמן', מספר גורדון, קראו הרב ריינס לביתו בשביל לברכו על ההישג. 'ביקש ממני שאבוא מעתה להתפלל שחרית במניין הפרטי שלו בביתו, וחסד מיוחד גילה לי שציווני ללוותו בכל ליל שבת אחרי הסעודה אל בניין הישיבה, ששם היה דורש... פתאום שמעתי מאחורי את קול העילוי ממייצ'אט, שהיה נוהג לשבת בפניה חבויה בביתו של הרב, ועיתון רוסי בידו: רבי [הוא פנה אל הרב ריינס], הנני מכיר היטב את תלמידי הקטן מווילנה, ודאי יעריך את הכיבודים שהבטחת לו. אבל יעריך עוד יותר, אם תתן לו הוספה על תמיכתו החודשית. ומאז הועלתה משכורתו מארבעה רובלים לחודש, לחמישה'. (גורדון, לעיל הערה 77, עמוד 3).

143 המקורות הרבים גדושים בתיאורים מעין אלו. ראו למשל אצל גורדון (לעיל הערה 5), עמוד י.

144 רבי שלמה פוליצ'ק, חידושי העילוי ממייצ'ט (מהדורה רביעית), חיפה: תשמ"ט, סימן עט. עמוד ריג.

145 במהדורה הרביעית של חידושי העילוי ממייצ'ט (לעיל הערה 144), סימן פ, עמוד ריד, וסימן צ, עמוד רלט. ווקסמן (לעיל הערה 5) עמוד 11, מתייחס במפורש לעניין זה: "מפליא הדבר שזולת איזה קטעים... אין זכר בספרו לדברי ר' חיים ז"ל וכמעט שלא הזכירו מעולם בשיעוריו, למרות שהתעסק בהרבה ענינים שר' חיים דרש עליהם ובודאי ידע העילוי מהם ולמרות שר' חיים היה רבו המובהק ובלי ספק הושפע ממנו לאין ערוך והיה מעריצו עד להפליא... כששאלתיו פעם לפשר הדבר השתמט מלהשיב. אכן משיחתו עמי בפעם אחרת נתישב לי הדבר. פעם הביע לפני שתי מחשבות. האחת, שלפי דעתו כל יסודי מחשבות האדם נקבעים נגמרים ונחלטים אצלו בנעורו ובשאר ימי חלדו הללו רק מתרחבים ומתפשטים על גבי היסודות שלפנים. כששאלתי אם הוא דורש לכבוד עצמו וממנו הוא, נענה לי בראשו שיפה כיונתי, שהוא צר את צורות רעיונותיו ורובי תורתו משנת הארבע עשרה עד שנת השמנה עשרה לחייו... והשנית, אמר: כמדומה שגדולי כשרון המחשבה וקלי מרוץ השכל הנם בודאי מקשיבים טובים להשיג את תורת רבם, אבל מפני שמוחם עובד בלא הרף וחושב מחשבות עצמם קשה להם לקבל ולהמשיך בדרכי מחשבות של אחרים,

בעוד שחריפותו המדהימה מעולם לא הוטלה בספק, כוחו של רש"פ בבקיות היה פחות במידה רבה.¹⁴⁶ לעיל ראינו כי משלל סיבות לא הצטיין רש"פ בשקדנות יתירה, אך מעבר לכך נראה כי גם זכרונו לא היה מן הסוג המרשים ביותר. בעיקר ניתן לעמוד על כך כמובן ממה שלא נאמר בדברי ההספד ועל ידי מספרי תולדותיו. בעוד הברק, החריפות, העמקות וההיגיון מוזכרים פעם אחר פעם ומודגשים על ידי כל הכותבים בהתפעלות יתירה, אין בנמצא כמעט מי שמשבח את זכרונו ואת בקיאותו של רש"פ.¹⁴⁷ מי שנוגע בדברים במפורש הוא ווקסמן:

רבים וכן שלמים היו מהססים אם היה "העלוי" בקי בחדרי תורה, ואני הרהבתי עוז ושאלתי את השאלה הזאת והשיב לי שאיננו חושב את עצמו לבקי, אמנם יודע הוא כי "דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר" (ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ה) ויש לו בסלו תמיד אותן הידיעות שהוא צריך לכל ענין וענין.

(ווקסמן [לעיל הערה 5], עמוד 10)

ובעלי כשרון בינוני מסוגלים לפעמים להתמסר יותר ולהתלמד על פי מחשבת רבם. ואף שלא הרהבתי לשאלו גם על זאת לא היה אצלי שום ספק שגם מחשבתו זאת נבעה מהכרת עצמו. כשצרפתי את שתי מחשבותיו באתי למסקנה שכיון שכח היצירה שלו התפתח אצלו באופן מופלג עוד בימי עלומו וסיגל לעצמו דרכי מחשבות משלו כמעט בכל ענין שנגע בו רבו על כן לא נדבקה בו תורת רבו ולא העסיק בה את מחשבתו בחינת איידי דטריד למפלט לא בלע".

146 ראו למשל אצל גורדון, בחלק השני של ההספד שפרסם אודות רש"פ בעיתון ההד (הירש ליב גורדון, העילוי ממיצ'אט - כשרונות העלוי לאור הפסיכולוגי (מאמר שני), בתוך: ההד, ירחון חרדי מרכזי ליהדות לבנין הארץ. שנה ז, חוברת א, עמודים כג-כח), בעמוד כח. אחד מהחריגים למגמה זו הוא אילון-ברניק (לעיל הערה 5), המציין בהבלטה גם את בקיאותו של רש"פ בכמה הזדמנויות. אולם מכיון שלא ידוע על היכרות אישית שהייתה לאילון-ברניק עם רש"פ מסתבר יותר כי מדובר בגוזמאות שהן פרי הדמיון יותר מתיאור המציאות כהווייתה. כמו כן, נכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, טען בפניי כי זכרונו של רש"פ היה מדהים וכראייה לכך ציין שרש"פ מעולם לא רשם את שיעוריו, אלא אמר אותם בעל פה. הוא הוסיף וסיפר כי כאשר כפו השלטונות על תלמידי הישיבה בוולוז'ין ללמוד רוסית הביאה הישיבה את רש"פ לבחינתם של השלטונות בשביל שייצג את הישיבה ויראה כי התלמידים אכן שולטים ברוסית. השלטונות, שרצו להכשיל את רש"פ, ביקשו ממנו לחזור על הטקסט שהיה צריך לומר באופן הפוך, מסוף להתחלה, ורש"פ עמד במשימה זאת בלא בעיה. בנוסף, סיפר הרב פולצ'ק, כי רש"פ נהג להשתעשע עם ילדיו ב'מבחן סיכה', במסגרתו נעצו סיכה בגמרא ורש"פ היה אומר את כל מה שנאמר במקום בדף הגמרא בו נעצה הסיכה.

147 ואולם, בחלק מן הביוגרפיות מובלעת גם, ללא הדגשה יתרה, התפעלות מזכרונו החזק. ראו למשל אצל גורדון (לעיל הערה 5), עמוד ח: "פותח מסכת, מעיף עין על הגמרא, פירוש רש"י ותוספות - וידוע כבר את הכל על פה".

תיאורים דומים עולים גם ממקורות אחרים.¹⁴⁸

שנות הנדודים

בסוף חודש אוגוסט של שנת 1915, כמה ימים לאחר פטירתו של הרב ריינס,¹⁴⁹ הביאו המהומות באזור לסגירתה של הישיבה ולבריחתם של תלמידיה ורבניה.¹⁵⁰ הרש"פ עזב אז עם משפחתו ועם עוד רבים מבני הישיבה את העיר לידא והחל לנדוד מזרחה. המסלול המדויק של הדרך שעשו אינו ידוע לנו, אך את הימים הנוראים, שחלו כשבועיים לאחר שעזבו את לידא, עשו רש"פ ותלמידיו בעיר קלניקוביץ הסמוכה למינסק.¹⁵¹ משם המשיכו בני הישיבה עד לעיר יקטרינוסלב, אולם בני העיר לא רצו

148 כך למשל מביא סורסקי דברים דומים מאוד לדברי ווקסמן בשם הרב מפוניבז': "מתחילה הייתי משוכנע, סיפר פעם רבינו יוסף שלמה "שמלבד חריפותו, גם בקי עצום הינה ה'מיטשטשעטער'... אולם במהלך שיחותינו הבנתי שאין זה בהכרח. אלא בתפיסת-הבוק של השכיל הגאון להיאחו עכ"פ בקצה-החוט של אותו נושא, שכן שיחו מדבר בו, ועד ארגיעה ידע מעצמו את כל ההמשך עד תומו, והיה שולט היטב בעניינים לכל עומקם." (סורסקי, לעיל הערה 101, עמודים נז-נח). וכן הרב רבינר בעיתון הצופה כותב דברים דומים: "יש זכרון של הראיה, מי ששולט בזכרונו, וזכר כל מה שראה ולמד. אבל יש זכרון של המוח, של השכל, של ההבנה. ואם כי היה מקובל לחשוב, שעם כל גאוניותו לא היה בעל זכרון גדול, היתה זו טעות. אמנם לא היה בעל זכרון שטחי בבקיאות הרגילה, לזכור את הצורה החיצונית של הדברים, אבל תמיד זכר להפליא את העניין בעצמו." (רבינר, לעיל הערה 5 עמוד 23). צאצאו של רש"פ גם ציין באוזני שרש"פ זכר את כל שיעוריו בעל פה, ואם כן וודאי שהיה לו זיכרון טוב. זוהי נקודה טובה, אבל מדובר כאן בזכרון מן הסוג שאותו מתארים סורסקי, רבינר ואחרים, שאכן היה לרש"פ - זיכרון המבוסס על הבנה ותפיסה מעמיקה של דברים, אבל לא זיכרון צילומי, או אורלי.

149 כך לפי כמה מקורות, למשל גולדברג (לעיל הערה 4) עמוד. גורדון (לעיל הערה 5, עמוד י), ואילון-ברניק (לעיל הערה 5, עמוד 89), מציינים כי הישיבה נסגרה חמישה ימים לאחר פטירתו של הרב ריינס.

150 כך לפי ניסוחו של תדזה (לעיל הערה 5) עמוד 5328. הנסיבות המדויקות לסגירתה של הישיבה אינן ברורות די הצורך.

151 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יא. אצל ווקסמן (מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4) מובא כי רש"פ ומשפחתו שהו באודיסה לפני שהגיעו ליליבגטרד, אך אין עוד שום מקור התומך בעדות זו, כולל לא ווקסמן עצמו במאמר שכתב לאחר מכן בעברית (לעיל הערה 5), וייתכן אפוא כי במאמר בידיש התבלבל ווקסמן בין אודסה לבין מינסק. בהקשר זה ראוי להעיר על העדות המובאת אצל ווקסמן, לפיה בתקופת נדודיו של רש"פ בשנות מלחמת העולם הראשונה הוא נפגש עם שאול ליברמן והתיידד עמו: "בהיותו עוד בישיבת לידא היה משחק לעיתים תכופות [בשחמט. א.ב.] עם ידידו הרב ר' אהרן רבינוביץ' וגם בשנות המלחמה בהיותו בייליסבטגרד, שהוא מטופל באשה וחמישה ילדים פעוטים והימים ימי עוני ומחסור, היה מוצא

לקבל את בני הישיבה שכן במקום הייתה כבר ישיבה, וכן בשל חילוקי דעות אידיאולוגיים.¹⁵²

בשביל להציל בכל זאת את מוסד הישיבה בלידא נסע רש"פ ביחד עם הרב אברהם ריינס והרב דב ברקובסקי¹⁵³ עד ליליסבטגרד שבדרום רוסיה דאז,¹⁵⁴ על מנת להשיג מקום ומימון לישיבה.¹⁵⁵ קהילת יליסבטגרד נאותה לממן את הישיבה בסכום של שלוש מאות רובל לחודש, כאשר ארבעת אלפים רובל הובטחו על ידי הגביר רפאל שלמה גוך,¹⁵⁶ ושלוש מאות רובל נוספים הגיעו מעסקני פטרסבורג בכל חודש.¹⁵⁷ שש שנים חי הרש"פ ביליסבטגרד, אולם הישיבה לא החזיקה מעמד זמן רב,¹⁵⁸ ולאחר

שעת הכושר לענות במשחק הזה עם תלמידיו ובאי ביתו, ר' שאול ליברמן ומשה ביטנסקי (הראשון הוא כעת מראשי חכמי בית המדרש לרבנים מיסודו של שכתור). אצל ליברמן עצמו לא מצאתי אזכור של רש"פ כלל, וכמובן שאין בנמצא אזכור של ליברמן בכתביו של רש"פ. לא נראה כי ליברמן שהה בקרבת יליסבטגרד (כיום: קרופיבניצקי) לזמן ממושך, ולכן קשה לקבל את עדותו של ווקסמן כפי שהיא. עם זאת, ליברמן שהה במינסק בין 1915 ל-1917 (ראו: שאול ליברמן, מחקרים בתורת ארץ ישראל, עורך: דוד רוזנטל, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשנ"א). בהתחשב בקרבה הגיאוגרפית בין קלניקוביץ למינסק, ייתכן כי זו הייתה התקופה בה נפגשו השניים. ואולם, נכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, מסר לי כי פגש את ליברמן, והלה סיפר לו כי אכן היה תלמיד של רש"פ, וכן כי בזכרונותיה של ביתו של רש"פ (הנמצאים בידי המשפחה) מתוארים ביקורים תכופים של ליברמן בבית משפחתו של רש"פ כאשר שהו ביליסבטגרד..

- 152 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יא.
- 153 הראשון היה בנו של הרב ריינס שעזר בניהול הישיבה, השני היה משגיח הישיבה, שגם כתב בקצרה את תולדות רש"פ, ראו לעיל בהערה 7.
- 154 כיום שם העיר הוא קרופיבניצקי והיא נמצאת במרכזה של אוקראינה.
- 155 כלשונו של גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יא.
- 156 ראו עוד אודותיו לעיל ליד הערה 124 ואילך.
- 157 כך על פי גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יא.
- 158 גולדברג (לעיל הערה 4) כותב במפורש כי הישיבה פעלה רק זמן קצר. שלמון כותב כי הישיבה נסגרה בשנת 1917 לאחר הפרעות שהתרחשו אז במזרח אוקראינה (שלמון, לעיל הערה 89, עמוד 181), אולם הוא מפנה בדבריו לגורדון, שדווקא כותב במפורש כי הישיבה התקיימה במשך שש שנים (גורדון, לעיל הערה 5, עמוד יא). גם מיתר כותבי קורותיו של רש"פ נראה כי הישיבה הוסיפה להתקיים ביליסבטגרד שש שנים עד לפרעות שהיו שם בשנת 1921. בכל זאת בחרתי בגרסתו של גולדברג לפיה הישיבה התקיימה רק לזמן קצר משום שהוא מוסיף ומפרט את קורותיו של רש"פ ביליסבטגרד. מסתבר אפוא כי המחברים שכתבו שהישיבה התקיימה שש שנים פשוט הניחו כי הישיבה התקיימה במשך כל זמן שהותו של רש"פ בעיר, בעוד גולדברג מביא כאן את התיעוד המפורט יותר.

שהתמוטטה הוטל על הרש"פ תפקיד משגיח בתי הספר העירוניים.¹⁵⁹ על אף שלא היה רגיל למשרה זו, שלא הייתה ראויה למעמדו, הקדיש רש"פ את כל מרצו למילוי התפקיד, ממנו התפרנס רק בדוחק רב.¹⁶⁰

מלחמת העולם הראשונה כבר תמה, אבל ברוסיה השתוללה מלחמת האזרחים שהסבה סבל רב לתושבי מזרח רוסיה בכלל, ויליסבטגרד בפרט.¹⁶¹ בשלהי שנת 1920 הגיע המלחמה לעיר במלא עוזה. בהתחלה כבש הצבא הלבן בפיקודו של אנטון דניקין את העיר ושלט בה למשך כחצי שנה, עד שהצליחו מורדים מתוך העיר לגרשו. ואולם, כעבור שבועיים בלבד הגיעו כוחות חדשים של הצבא הלבן, בפיקודו של גריגורי סמיונוב וצרו על העיר. בעקבות עריקה של חלקים מהצבא הקומוניסטי, הצליח הצבא הלבן לכבוש את העיר וביצע באוכלוסייה היהודית פוגרום נורא, בו נהרגו ארבעת אלפים יהודים.¹⁶² רש"פ עצמו ומשפחתו ניצלו בנס,¹⁶³ אך הפרעות הותירו בו רושם קשה למשך שארית ימיו.¹⁶⁴ לאחר הפרעות עקרה המשפחה לפולין. במהלך הנדודים

- 159 לא ברור מתי בדיוק נתמנה רש"פ למשרה זו וכמה זמן החזיק בה.
- 160 על פי גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 13. וכן ווקסמן (מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4). יש לציין כי לפי סורסקי, באזור שנת 1917 עלה שמו של רש"פ כמועמד אפשרי לראשות ישיבת 'תורה ודעת', שנוסדה באותם ימים בניו-יורק. ואולם מסיבות כלשהן נבחר הרב דוד ליבוביץ על פניו של רש"פ (אהרן סורסקי, שלווח דרחמנא: פרקי חיים ויצירה של הגאון החסיד רבי שרגא פייוול מנדלוביץ' זצ"ל - מקים עולה של תורה בארה"ב, פלדהיים, ירושלים: 1992. עמוד 145).
- 161 הפסקה דלהן מבוססת על תיאורו המפורט יחסית של גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יא, בשילוב מעט רקע היסטורי.
- 162 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 13. ראו גם את תיאורה של אשתו של הרש"פ, חיה רבקה פוליצ'ק (לעיל הערה 81), עמוד כ, ואת תיאורו של גורדון (לעיל הערה 5) עמוד יא. לפי גורדון מספר ההרוגים היה שלושת אלפים.
- 163 אשתו מתארת את גבורתו במהלך הפוגרום: "בפרוע הפרעות בק"ק יעליסאוועטגראד, היהודים תרו להם מחבואים במרתפים... למרות ההפצרות והתחנונים סרבו כולם לחסות ולהצפין אותנו, כי תינוקי היה על זרועותי... אנוסים היינו להשאר בבית. הפצתי בבעלי ז"ל שימלט לחבא. אך הוא מאן ולא זו ממקומו בשעת ההרג והזועה. במקרה פסחו הרוצחים על ביתינו. אכן, אצבע אלקים היא!" (פוליצ'ק, לעיל הערה 81, עמוד כ).
- 164 כך מתאר זאת גולדברג: "אולם הפוגרומים הטילו עליו 'מרה שחורה' נוראה. השחיתות שנערכו לאחיו האומללים, וביחוד פוגרום אחד שארך שלושה ימים ושלושה לילות ושבו נפלו חללים ארבעת אלפים יהודים, השאירו עליו רושם כביר. זעקת אחיו המעונים והמומתים פתחה בלבו פצע עמוק שלא נרפא עד יומו האחרון". (גולדברג, לעיל הערה 4, עמ' 13). ראו גם את תיאורה של פוליצ'ק (לעיל הערה 81), עמוד כ, ואת תיאורו של גורדון (לעיל הערה 5) עמוד י. עם זאת, ווקסמן (מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4) איננו מזכיר את הפוגרום, ולטענתו

אבדו לו הכתבים הרבים של סיכומי השיעורים שלו,¹⁶⁵ והאבדה גרמה לו לצער רב.¹⁶⁶ כשהוא בפולין החליט הרש"פ להשתקע בביליאסטוק, שם קיבל את משרת ראש ישיבת התחכמוני,¹⁶⁷ שהייתה גם היא ידועה כישיבה של המזרחי בה שולבו לימודי מדעיים ואשר מרבית הרבנים החרדים התנגדו לה.¹⁶⁸ כעבור פחות משנה¹⁶⁹ הוצעה לו משרת ראש הישיבה בישיבות רבינו יצחק אלחנן

- היו אלו חיי הדוחק שהותירו את חותמם על נפשו של רש"פ. כמו כן מובא אצל ווקסמן כי בשעה שהיהודים כולם שבו לבתיהם בשנת 1920, לרש"פ לא היה לאן לחזור. כוונתו איננה ברורה, ומכל מקום מלחמת האזרחים באוקראינה נמשכה עד 1922.
- 165 גולדברג (לעיל הערה 4) עמ' 13. מדבריו של גולדברג שם משמע שהכתבים נלקחו ממנו מתוך כוונת זדון. וכך גם כותב רבינוביץ' (לעיל הערה 7), עמוד 28, כי הכתבים נגנבו. ואולם אחרים כותבים כי הכתבים אבדו. אולם גורדון טוען כי רש"פ עצמו שלל במפורש את הדברים: "בדרך אבד לו ארגז מלא מחידושי הכתובים בידי תלמידיו. העלוי הזכיר לי את זה בכאב-לב ולא שכח להוסיף, כי העתונים בדו מלבם כאשר הודיעו כי הבולשביקים "גולום" ממנו. הכתבים פשוט אבדו בדרך לרגלי הטלטולים המרובים". גורדון (לעיל הערה 5), עמוד 5. כך גם כותב תדהר (לעיל הערה 5, 5328), כי הכתבים אבדו, ולא נגנבו. אשתו של הרש"פ, חיה רבקה פוליצ'ק, מציעה מעין פשרה. לשיטתה הכתבים נגנבו משום שהסבלים חשבו שאולי יש בהם ערך רב, בשל משקלם הכבד. (פוליצ'ק, לעיל הערה 81, עמוד 8).
- 166 ראו אצל תדהר (לעיל הערה 5) עמוד 5328, ואצל רבינוביץ' (לעיל הערה 7) עמוד 28. ואולם, מי שמגדיל לתאר את העצב של רש"פ על איבוד הכתבים הוא ווקסמן: "בחודש אלול תרע"ה היו לו כאלף וחמש מאות רשימות שהעתיקו תלמידיו משיעוריו במקצועות שונים בהלכה, וכל אלה אבדו לו בדרך והצטער מאד מאד על אבידתם ובכה בדמעות שליש כאדם שמוריד דמעות על בנו יחידו שמת. עד שבני ביתו מספרים שלמרות הצרות הרבות והרעות שעברו עליהם בימי נדודם, לא ראוהו מעולם בוכה רק בפעם ההיא שהתפרץ בבכי באין הפוגות ממעט הכתבים שנשארו בידו" (ווקסמן, לעיל הערה 5, עמוד 9).
- 167 ווקסמן (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4) יודע לספר כי לפני שנתמנה לראש ישיבת תחכמוני שימש רש"פ לזמן קצר כר"מ בישיבה קטנה בצ'רנוביץ, אולם לא ראיתי מקורות נוספים התומכים בעדות זו, וייתכן שהדברים קשורים למגמתו הכללית של ווקסמן במאמר ההספד שלו המתוארת לעיל בהערה 126.
- 168 גולדברג (לעיל הערה 4) עמ' 13. לפי ווקסמן (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4) לא קיבל רש"פ את המשרה אלא מתוך דוחק.
- 169 כך עולה מדברי גולדברג. גורדון (לעיל הערה 5) עמוד 5, גורס כי רש"פ לימד בתחכמוני שנה שלמה, אך אין בכך סתירה שכן הגיוני שהמשרה הוצעה לו פחות משנה לאחר שהתחיל ללמד בתחכמוני, ואילו עזיבתו בפועל קרתה רק לאחר שנה שלמה. כך נוקט במפורש אילון-ברניק (לעיל הערה 5, עמוד 90) והוא מוסיף גם טעם מסתבר (אף כי מקורו לא ברור) לפער הזמנים בין קבלת ההצעה מישיבות רבינו יצחק אלחנן לעזיבתו של הרש"פ בפועל: "זמן מסוים השהה

שבניו-יורק.¹⁷⁰ הרש"פ נעתר להצעה והגיע לניו-יורק בגפו בשנת 1922,¹⁷¹ כאשר משפחתו הצטרפה אליו לאחר כאחד עשר חודשים.¹⁷² על פי עדות אשתו, מניעים בירוקרטיים של אשרות עלייה הם אלו שמנעו מהמשפחה להצטרף אל הרש"פ כבר למן ההתחלה.¹⁷³ ואולם, גולדברג גורס כי הסיבה לכך שנסע לבד הייתה רצונו לבחון היטב האם הוא רוצה במשרה לפני שיטריח את משפחתו להגיע עד לניו יורק.¹⁷⁴

נקודה שיש לעמוד עליה בהקשר להגירתו של הרש"פ לארצות הברית היא מדוע בחר הרש"פ להגר לארצות הברית, ולא לארץ ישראל, שאת רצונו לעלות אליה הביע במספר הזדמנויות.¹⁷⁵ ניתן להעלות מספר הסברים מניחים את הדעת, שכן העלייה

את תשובתו מתוך היסוסים נפשיים אם להאריך מרצון את פרשת נודויו אל מעבר לים, או לבוא אל המנוחה ואל הנחלה במקום שהותו כשהוא שבע נודים ורוגז בלאו הכי".
 170 לפי ווקסמן (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4, וכן במאמרו בעברי, לעיל הערה 5, עמוד 20), הרב מאיר בר אילן הזמין את רש"פ לכהן בראשות ישיבת רבינו יצחק אלחנן, בעוד לפי דבריו המאוחרים אך המבוססים יותר של רקפת-רוטקוף הרב דב (ברנרד) רבל היה מי שהזמינו (Aaron Rakeffet-Rothkoff, 'Bernard Revel: builder of American Jewish orthodoxy', Jerusalem: Feldheim. 1981, עמודים 67-69). כמו כן יש לציין כי לפי ווקסמן (שם) רש"פ מאוד לא רצה להגר לאמריקה אבל לא נמצאה עבורו משרה מתאימה באחת מהישיבות שבאירופה. ווקסמן אף מוסיף ומציין כי עלתה תוכנית לפיה יתמנה רש"פ לר"מ בישיבת פונויבו' אבל הדבר לא הסתייע. בדומה לפרטים אחרים המצויים במאמרו של ווקסמן ביידיש, דברים אלו לא מקבלים סיוע ישיר משום מקור אחר (באופן כללי לגבי דבריו של ווקסמן בהספד זה ראו לעיל בהערה 126). ואולם, סורסקי מספר על הקרבה ששררה בין הרב יוסף שלמה כהנמן, שהקים מעט קודם לכן את ישיבת פונויבו' ועמד בראשה, לבין רש"פ (ראו לעיל בהערה 148). גישה הפוכה לגמרי במקורות הגורסים כי הגעתו של רש"פ לארה"ב נבעה משיקולים אידיאולוגיים, כאשר מטרתו הייתה לכוון את עולם התורה בארה"ב (ראו להלן בהערה 187).

171 שנה זה עולה מכלל המקורות, והיא מצוינת במפורש על ידי תדהר (לעיל הערה 5, עמוד 5328) ורקפת-רוטקוף (לעיל הערה 170), עמוד 67, המציין גם את התאריך המדויק: הראשון בספטמבר.

172 פוליצ'ק (לעיל הערה 81), עמוד כ.

173 שם.

174 גולדברג (לעיל הערה 4), עמ' 14. לנוכח חיבתו הנודעת של הרש"פ לבדידות ולאור העובדה שלא הייתה זאת הפעם הראשונה שבה התנתק ממשפחתו יש אולי מקום לסברה שהרש"פ דווקא לא התנגד לבדידות הזמנית שתביא עמה הנסיעה.

175 המקור הרלוונטי ביותר בהקשר זה הוא הסיפור שמביא גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יא: "בימים שלאחר הטבח ביליסבטגרד בימים האלה פנה אליו הרב ר' שלמה ואמר לו בכליון נפש: מי יתן ויכולתי לעלות ארצה ישראל, לא לשאת משרה, ואף לא להורות, כי אם לחרוש,

ארצה באותן שנים הייתה קשה וצפנה בחובה חוסר ודאות רב, אך במקורות בולטת בעיקר סיבה אחת - חששו של רש"פ מחוסר ידיעתו את השפה העברית.¹⁷⁶

מדובר בחשש תמוה מכמה סיבות. ראשית, בארץ הייתה אז היידיש שפה נפוצה לא פחות מהעברית. שנית, בהתאם ליכולותיו האינטלקטואליות, לא נראה כי הייתה לרש"פ בעיה ללמוד שפות. זאת ועוד, בנוסף ליידיש הוא ידע גם רוסית, גרמנית,¹⁷⁷

לשדד(?) ולנטוע... איזה אושר הוא לאדם להרכין את עצמו בגנו ולעקור צנון אשר זרע בעצמו, לקטוף תפוחי-זהב אשר שתל בעצמו, לעבוד בזיעת אפו על אדמתו, ביחוד על אדמת הקודש, בארץ אבותינו. אך חפצו זה לא בא לידי התגשמות. לא זכה". סיפור דומה מובא על ידי ברקובסקי (לעיל הערה 7) ורבינר (לעיל הערה 5), עמוד 23. ראו עוד אצל בר אילן (לעיל הערה 5) עמוד 255.

176 כך למשל במסגרת סיפור שנועד לתאר את מידת הענווה של רש"פ מספר הרב מאיר בר אילן: "רבי שלמה היה בעל מדה של ענוה במלא המובן. פעם אחת ישב במסבה שעסקו שם בשיחה על ארץ ישראל, נפלטה מפיו הברה, שהוא היה רוצה לעלות לארץ ישראל ולתפוס שם מקום של מורה לתלמוד, אבל דא עקא שאין הוא יודע עברית. על זה אמר אחד ממיודעיו בהלצה: מניין לך מה שאתה יודע ומה שאינך יודע, הרי סובר אתה כי גם תורה אינך יודע?...". (בר אילן, לעיל הערה 5, עמוד 252). מעניין כי מסיפור זה עולה שרש"פ רצה לעסוק בהרבצת תורה גם בארץ ישראל. דברים דומים, ללא התיחסות מיוחדת לשפה העברית, מופיעים אצל סורסקי (סורסקי, לעיל הערה 40, עמוד 44). ואולם, ממקורות אחרים עולה המסקנה ההפוכה. כך למשל מסיפור שמביא הרב זאב אריה רבינר: "ומפעם לפעם הביא שאיפתו עוד בימי נעוריו לעלות לארץ ישראל, ופעם אמר להרב ר' אליה דב ברקובסקי וצ"ל: 'מי יתן ויכולתי לעלות לארץ ישראל לא לשאת משרה ואף לא להורות, כי אם לחרוש לנטוע ולזרוע. איזה אושר הוא לאדם לעבוד בזיעת אפו על אדמת הקודש בארץ אבותינו!'" (רבינר, לעיל הערה 5, עמוד 24). סיפור זה מובא בצורה דומה גם אצל ווקסמן (לעיל הערה 5) בעמוד 19, אלא ששם משתמע כי רש"פ שקל גם ללמד בארץ והסיפור מסתיים במילים המשמעותיות - "והלא איני רגיל לדבר עברית!". למעשה נראה כי מדובר בטענה תמוהה, שכן ברוב הישיבות בארץ ישראל כלל לא למדו בתקופה ההיא בעברית. אצל מחברים אחרים אנו מוצאים גרסאות שונות אך לא רחוקות בנוגע לחששותיו של רש"פ מהעלייה ארצה. לפי תדהר (לעיל הערה 5, עמוד 5329), שממנו משתמע כי הדברים נאמרו רק כשהיה כבר בארצות הברית, רש"פ "חש כמיהה עזה לעלות לארץ-ישראל". התבטא בפני תלמידיו כי היה שמח אילו יכול לעלות לארץ ישראל ולהיות איכר העובד את אדמתו והקוטף את פירות אילנותיו. אבל יודע אני - אמר העילוי כי בארץ-ישראל לא אוכל להיות חקלאי, גם שם אצטרך להיות ראש-ישיבה. והוא הוסיף בנימה של השלמה עם גורלו, "וכי כיצד אוכל להיות ראש-ישיבה בארץ-ישראל אם איני יכול להרצות את שיעורי בעברית". תיאור דומה של התבטאות זו מופיעה גם אצל מובשוביץ (לעיל הערה 5).

177 הרב מאיר בר אילן מעיד על כך שכבר בימיו בוולוז'ין "הוא ידע גם הרבה ממיטב הספרות הרוסית ובמקצת גם הגרמנית" (בר אילן, לעיל הערה 5, עמוד 253).

ובמידה רבה גם אנגלית בסוף ימיו.¹⁷⁸ העברית עצמה לא הייתה זרה לרש"פ, שכן את העברית הרבנית והתלמודית הוא ידע כמובן על בוריה. יתרה מכך, לפי גורדון,¹⁷⁹ בזמן שהותו ב'קייב' של רבי חיים עוזר גרודיז'נסקי בוויילנה קרא הרש"פ בעיתונות "היהודית, העברית, הרוסית והאשכנזית", ומשתמע כי אף ניסה ללמוד דקדוק עברי (אם כי לא ברורה מידת ההצלחה שלו בלימוד זה, כמו גם מידת האמינות של עדות זו, שאין לה תימוכין במקורות אחרים).¹⁸⁰

האם אמנם היווה החשש מפני מחסום השפה סיבה מרכזית לכך שרש"פ לא עלה לארץ, כפי שעולה מן הסיפורים? או שמא רק מעין תירוץ שרש"פ נתלה בו באופן מודע או בלתי מודע? האם הייתה סיבה עקרונית שבגינה רצה רש"פ לדבר עברית ולא יידיש, או שמא הוא לא הבין את הסיטואציה בארץ לאשורה?¹⁸¹ והאם לאדם ברוך כישורנות

178 גולדברג (לעיל הערה 4), עמ' 15 מספר כי רש"פ היה קורא עיתונים "רוסיים גרמניים ואנגליים" (וסביר שכוונתו היא לעיתונים אמריקאים הכתובים בשפה האנגלית). הרב ווקסמן מספר כי רש"פ קרא את הניו-יורק טיימס והחל לעשות זאת עוד בטרם ידע אנגלית כראוי: "תיכף לבואו לאמריקה התחיל לקרוא מלבד העיתונים בשפות הידועות לו מכבר את הניו יורק טיימס על כל המאמרים הראשיים שבו וכששאלתי את ידיעתו בלשון האנגלית מספיקה לו להבינם השיב לי על אנשים נבונים נאמר שהם קוראים את השורות ומבינים בין השורות ואני קורא בין השורות ומבין את השורות". (ווקסמן, לעיל הערה 5, עמוד 17).

179 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד ט.

180 מכל מקום, כאשר כבר שהה רש"פ בארצות הברית, מדווח נתן קלוץ כי "עוד בטרם בואי לאמריקה נתנה לו אמי אחדים ממכתבי העברים לקראם ולתרגמם לאידיית לפניה" (קלוץ, לעיל הערה 68, עמוד 35), והרי שגם מכאן עולה היכרותו של רש"פ עם עברית שאיננה רבנית. כמו כן, יש בידינו שלוש מכתבים אישיים שכתב רש"פ עצמו בעברית, בזמן שהותו בארצות הברית, מהם נראה כי דיבר וכתב עברית ('כמעט-מדוברת') ברמה גבוהה. אלו הם המכתבים: מכתב לרב אהרון רבינוביץ' מתאריך ו' כסלו תרפ"ח, מניו-יורק; מכתב לרב ניסן ווקסמן מתאריך יב סיון (שנה לא ידועה) מניו-יורק; מכתב לרב שלום מייזל בתאריך יב אלול (שנה לא ידועה, ככל הנראה תרפ"ב), מניו-יורק. את שני המכתבים הראשונים ניתן למצוא בפורום אוצר החכמה, כאן: <http://forum.otzar.org/viewtopic.php?t=20712>. המכתב האחרון מופיע בתוך הספר 'שנות דור ודור': הרב ראובן דב דסלר, שנות דור ודור, כרך ד, ארטסקרול/מסורה, ירושלים: תשע"ג, עמודים 425-427.

181 ייתכן גם שדווקא לאור אהדתו למפעל הציוני ולרעיון תחייתה של השפה העברית, נקט רש"פ בעמדה פרפקציוניסטית שבמסגרתה רצה מחד לדבר בארץ עברית, ומאידך חשש לדבר את העברית בצורה לא נכונה. ואולם, קצת קשה להצדיק את הסבר זה לאור העובדה שהסיפור שמספר הרב בר אילן התרחש בתקופה בה למד רש"פ בוולוז'ין, כלומר בטרם מלאו לו חמש-עשרה שנה. ומכל מקום, כל אלו הן אך ספקולציות.

שכמותו הייתה סיבה אמיתית לחשוש מלימוד השפה החדשה?¹⁸² לפי המקורות שבידינו קשה להכריע בשאלות אלו.

רבינו מציין כי ברקע הגירתו לארצות הברית עמדו גם סיבות משפחתיות, אך הוא אינו מפרט מה הן.¹⁸³ ידוע כי בדרך לניו יורק עבר בוורשה, ושם שהה עם אביו.¹⁸⁴ ככל הנראה אביו לא הגיע עמו לניו יורק,¹⁸⁵ אך מכל מקום ייתכן שתוכנן כי הוא יצטרף

182 ווקסמן כותב כי הוא שמע מפיו של רש"פ את הסיפור התמוה הבא: "שמעתי מפיו על אודות הגאון ר' אברהם אהרן בורשטיין אב"ד טבריה שהגלה עם כל יהודי ליטא בשנת תרע"ה למדינת רוסיה ונתישב בעיר בוגרודסק הסמוכה למוסקבה שם פנו אליו נכבדי מוסקבה... ליסד ישיבה שהם יספיקו את כל צרכיה בתנאי שהוא יהיה ראשה וירצה את שיעוריו בעברית. הגאון הזה, היה מלבד גדלו בתורה מיודעי בינה לעתים להבין לאן הרוח נוטה כדי לכונן את היהדות שתעמוד לפני זרם החיים החדשים, כמו שהביע בלשונו את שטתו בפני מנהיגי היהדות החרדית בעת אסיפתם ליסוד אגודת מסורת וחרות... ולפיכך לא נרתע בפני הקושי המעשי של ההצעה ונעתר לבקשתם. ויהי ביום חורף אחד יום סגריר וקר מאד ובאו לישיבה רק מתי מספר מן התלמידים, ובהגיע שעת השיעור העיר מי שהוא להרב שלא כדאי לו ביום כזה לפרך את עצמו ולהרצות בעברית אלא בלשון המדוברת ביהודית. מלא הרב בקשתו, ואחר השיעור הלך אחד השומעים וקרא ע"י הטלפון את מרת שושנה פרסיץ... ומסר לה שהרב בורשטיין מעל בהבטחתו ומרצה את שיעוריו באידיש. וששמעה את העובדה הזאת לא שאלה כלום על פרטי הדבר רק נתרגשה מאד ובעוד הטלפון בידה נפלה לארץ ונתעלפה". ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 19 בהערה. אם הסיפור אכן סופר על ידי רש"פ, ייתכן כי הוא הסיבה, או שמא הביטוי לרתיעה המעיין-טראומטית שהייתה לרש"פ מהשפה העברית ומההוראה בה. בסיפור אחר, המובא אצל זיו (לעיל הערה 89, עמודים 82-83), אף נשמעת התנגדות של רש"פ לדיבור בשפה העברית. לדבריו, כאשר התגלעה מחלוקת בישיבה בין המורים לתלמידים והתלמידים חסמו את הכניסה לאולם בית המדרש, "ראשי הישיבה התפרצו לתוך האולם. ה'מייצער' התחיל לדבר באידיש. ז"ק שהיה יושב ראש האסיפה שישע אותו בעברית וה'מייצער' צעק אליו: 'למה אתה מדבר ב'לשון טרובקע', דבר אלי ב'מאמא-לשון!'. ייתכן שהדברים נאמרו בשעה של כעס ושהם אינם משקפים עמדה כלשהי כלפי השפה העברית, או שנאמרו למטרה חינוכית. עם זאת, הסיפור מחזק את הרושם כי לרש"פ היו יחסים מורכבים עם השפה העברית.

183 רבינו (לעיל הערה 5), עמוד 24, "בהיותו בביאליסטוק רצה לעלות לארץ ישראל, אך מסיבות משפחתיות נאלץ ללכת לארצות הברית, אולם דעתו היתה לא להשתקע שם".

184 שילם ורהפטיג: ר' שלמה ורהפטיג מפיעסק. בתוך: פיעסק ומוסט - ספר זיכור. בהוצאת ארגון יוצאי פיעסק ומוסט בישראל, 1975. עמוד 177.

185 מדברי ורהפטיג שבהערה הקודמת משמע קצת כי האב יועד גם הוא לנסוע עם בנו לניו-יורק, אולם העובדה שבאף אחד מהמקורות הראשיים העוסקים ברש"פ רומזת לכך שהאב לא הגיע עם רש"פ לארצות הברית. מעבר לזאת נאמר לי במפורש על ידי אחד מצאצאיו של רש"פ כי האב אכן נפטר באותה שנה ולא הספיק לעזוב את אירופה.

לנסיעה לניו-יורק ואלו הן הסיבות המשפחתיות המדוברות.

מניעים נוספים נמצאים בכותבי תולדותיו של רש"פ, אך נראה כי הם אינם חורגים מגדר השערות. גורדון מזכיר את הדמיון האידיאולוגי בין ישיבת רבינו יצחק אלחנן לישיבה בלידא, ששתייהן תמכו בשילוב תורה ומדע, כסיבה לבחירתו של רש"פ בישיבה זו.¹⁸⁶ תדהר כותב כי רש"פ זיהה 'את ההזדמנות הגדולה שמעניקה ארצות הברית לישיבות הגדולות'.¹⁸⁷ מלבד אלו, ייתכן כי להחלטתו לקבל את ההצעה מישיבת רבינו יצחק אלחנן התלוו גם שיקולים כלכליים.¹⁸⁸

כראש ישיבת רבינו יצחק אלחנן

בראשון בספטמבר 1922¹⁸⁹ הגיע רש"פ לניו-יורק, תחילה כאמור - בגפו. תדהר מספר כי "ראו בו את ראש-הישיבה המובהק הראשון ממזרח אירופה, שעבר ללמד בארצות הברית",¹⁹⁰ ובשל כך חלקו לו כבוד רב.¹⁹¹ לפי גורדון, לעומת זאת, מכיוון שהיה רש"פ "מחוץ לכל תנועה ומגמה" פוליטיות לא ידעו כלל רוב היהודים על בואו.¹⁹² אם אכן יש אמת בטענה זו, ייתכן שהדבר קשור גם לחוסר ביסוסה התורני של יהדות ארצות הברית, מבחינה אינטלקטואלית לפחות, וכתוצאה מכך - חוסר העניין בלמדנים וראשי ישיבות.¹⁹³ ואולם, התיאורים אינם בהכרח סותרים לחלוטין: יהדות אמריקה העריכה

186 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יא.

187 תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5328. גרסה קיצונית יותר (ואמינה פחות) של טענה זו ניתן למצואה בכתבה בשפה האנגלית בעיתון 'משפחה' (Dovi Safier, A Head of His Time: The Life and Legacy of the Meitscheter Illui, Rav Shlomo Polachek, October 6, 2022. In: Mishpacha: Jewish family weekly

188 גולדברג (לעיל הערה 4) בעמוד 14: "הוא מתבונן גם אל התנועה המתחוללת ביהדות האמריקאית על ידי ההגירה ומקווה שתנאי החיים והסביבה יהיו נוחים לו אם יעתיק את מגוריו לאמריקה". ושם בעמוד 15: "ימי האחרונים היו לו ימי מנוחה באמת. לא הייתה לו דאגת פרנסה כי מצבו הכלכלי התבוסס".

189 התאריך המדויק על פי רקפת-רוטקוף (לעיל הערה 170), עמוד 67.

190 תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5328.

191 רקפת-רוטקוף (לעיל הערה 170, עמוד 117) מספר כי רש"פ קודם בברכה על ידי צוות ישיבת רבינו יצחק אלחנן, תלמידי הישיבה, והקהילה היהודית בניו-יורק. לדבריו, הרב ברנרד רבל, ממקימי הישיבה ומי שדאג למינויו של רש"פ, ביטל את עצמו לחלוטין בפני רש"פ, כשהיה טורח להגיע לשיעוריו ואף לחזור עליהם בפני תלמידים שהתקשו בהבנתם.

192 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יא.

193 כפי שמטעים גורדון (לעיל בהערה הקודמת) "באמריקה ידועים ומפורסמים אך אלה מרבני אירופה המעורבים בתנועות פוליטיות, שהם 'נגד' או 'בעד'". ראו עוד בדבריו של אלימלך

והתפעלה מה'עילוי' הליטאי המובהק שהגיע לחופיה וממה שהגעה זו מסמלת, אך בזמן לא ידעה בפועל להנות כראוי מכוחותיו האינטלקטואלים. המתח בין שתי מגמות אלו, יכתיב במידה רבה את היחס לרש"פ במשך כל זמן שהותו בארצות הברית.

אם בדברי גורדון תואר רש"פ כמי שאינו שייך לשום מפלגה פוליטית, הרי שבמהרה הדביק רש"פ את הפער, ובזמן שהותו בניו-יורק הרבה לעסוק בעניינים ציבוריים: הוא חבר לתנועת המזרחי¹⁹⁴ ולאגודת הרבנים של ארצות הברית וקנדה¹⁹⁵ שבה אף שימש בתפקיד יושב ראש ועד החינוך,¹⁹⁶ והרבה לקרוא בעיתונים רוסיים, גרמניים ואמריקאיים.¹⁹⁷

על אף שסוף סוף חזר לשמש כראש ישיבה במוסד מכובד ומסודר, לא הייתה תקופה זו בחייו של רש"פ שמחה ומוצלחת כמו תקופתו בישיבת לידא.¹⁹⁸ מבחינה חומרית היה מצבו טוב יותר מאשר בשנות נדודיו באירופה,¹⁹⁹ אך נראה כי מבחינה

וואהלגרלנטר שנכתבו לאחר מותו, אידנו (לעיל הערה 4) עמוד 20-21: "אולי יד הארץ הייתה במעל, אולי אין אמריקה מסוגלת לגדל עילויים וגאונים וידיה הם ששפכו את הדם הזה..." (והכוונה היא ש'אמריקה' היא שגרמה כביכול למותו של רש"פ).

194 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 15. ראו גם לעיל בהערה 99.

195 תולדות אנשי שם (לעיל הערה 11) מציין כי הרש"פ השתתף בכל ועידותיה ואספותיה של אגודה זו, וכמו כן עזר לקרן 'עזרת תורה', שהעניקה תמיכה כספית לרבנים וראשי ישיבה בארץ ישראל ובאירופה וכך גם מופיע אצל אילון-ברניק (לעיל הערה 5), עמוד 90.

196 די רבנים-קאנפערענץ אין אמעריקע' בתוך 'אידישער לעבן' מתאריך 1.6.1923. עם זאת, לפי ווקסמן (מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4), רש"פ לא היה פעיל בוועדות של אגודת הרבנים. ככלל, לטענתו של ווקסמן במאמר זה, במשך כל זמן שהותו בארה"ב הרחיק רש"פ את עצמו מפעילות ציבורית ולא השתתף בשום ועידות המוניות. עם זאת, לא ברור עד כמה יש לסמוך על הערכה זו, שלא מופיעה במקומות נוספים, ואדרבה, נראית כנסתרת מכמה מקורות. ראו עוד לעיל בהערה 126 בנוגע למאמר זה של ווקסמן.

197 גולדברג (לעיל הערה 4), עמ' 15. ראו עוד לעיל בהערה 178. עם זאת, מנהגו של רש"פ לקרוא עיתונים במספר שפות לא היה חדש. ראו לעיל בהערה 77.

198 ראו אצל גורדון (לעיל הערה 5) בעמוד יב, ולעיל בהערות 164, 165 ו-166. מזגו הדכאוני-מהורהר של העילוי בזמן שהותו בניו-יורק מתואר בייחוד אצל ילין (שלוש ש. ילין, "מאתיים וששה", בתוך: אידנו, לעיל הערה 4, עמוד 46-48). אצל ווקסמן (מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4) מופיע תיאור קודר של הישיבה בארצות הברית. כשהגיע רש"פ לאמריקה, הוא מספר, האווירה הייתה מנוכרת ביותר. בהתחלה עוד היה הדבר נסבל כאשר רובם של בני הישיבה היו מהגרים מאירופה, אבל לאחר מכן, משנעשו ילידי ארה"ב רוב בישיבה, נעשתה האווירה בלתי נסבלת ורש"פ הרגיש זר ומיותר לחלוטין.

199 גורדון (לעיל הערה 5) עמוד יב; גולדברג (לעיל הערה 4) עמודים 14-15. עם זאת, ראו את תיאורו של רש"פ עצמו במכתב שהוא כותב לרב חיים הירשנזון בשנת תרפ"ג: "אנכי הנני כעת מתוך הגולה כי עשר גליות גלית, ובאוקרייני הנחתי כל ספרי, ועודנה לא באתי אל המנוחה

אינטלקטואלית הייתה הישיבה בארצות הברית מאכזבת לעומת הישיבות האירופיות אליהן היה רש"פ רגיל. ככל הנראה לא היו לו הרבה תלמידים,²⁰⁰ ומכל מקום לא היו התלמידים מצטיינים כמו תלמידיו בישיבה בלידא.²⁰¹ בוודאי שלא התקיימה אותה התרחשות אינטלקטואלית ערה ותוססת כפי שתוארה בהיותו ראש ישיבה בלידא, אז גם פקדו את הישיבה תלמידי חכמים משיבות קרובות ומאזורים סמוכים.²⁰² ייתכן גם

ואל הנחלה, כ"ב [=כני ביתי] הם מעבר לים ואין לי דירה ולא ספרים המרחיבים דעתו של אדם" (הרב חיים הירשנוון (הירשענזאהן), מלכי בקודש, חלק שישי, סעאיני: תרפ"ג-תרפ"ו, עמוד 55). ממכתב זה יוצאת גם עובדה מעניינת שאיננה מתועדת בכל כותבי תולדותיו של רש"פ, לפיה שנתיים לאחר שהגיע לארצות הברית ושנה לאחר שהגיעה גם משפחתו, עוד לא הסתדר רש"פ מבחינת מגורים.

200 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 15. וראו אצל בלוך (אברהם בלאך, זו תורה וזו שכרה, בתוך: אידינו, לעיל הערה 4, עמוד 48): "שבע שנים התגורר העילוי ממייטשעט זצ"ל בניו-יורק, יום אחר יום היה מרביץ את תורתו בחדרי הישיבה ודלתי הישיבה היו פתוחות לכל צמא לדבר תורה... אך, כמה מכאיב הדבר, מעטים היו הבאים! איה נמצאו אז כל היהודים הדבקים בתורה הנמצאים לרוב, תודות לד', בקהלת ניו-יורק?". רמז לכך נמצא גם בדבריו של שכנא (ש. שכנא, אבל יחיד, בתוך: אידינו, לעיל הערה 4, עמודים 43-44). וראו עוד אצל ווקסמן (מאמר בידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4). אך ראו תיאור סותר לחלוטין אצל ילין (לעיל הערה 198), עמוד 46. ואצל רקפת-רוטקוף (לעיל הערה 170) עמודים 116-117.

201 גורדון (לעיל הערה 5) עמוד יב, מאריך לתאר את אכזבתו של רש"פ מרמת הידיעות התורניות של בני הישיבה בניו-יורק. לאחר מכן הוא מסכם: "הוא לא התלונן חלילה, לא הטיח דברים כלפי שום איש ומוסד, אבל, ברמיזה הוכיח כי אין הוא שבע רצון ביותר ממה שסביב לו... שאלתי דבר טיב תלמידיו באמריקה והוא ענה כדרכו במלים מקוטעות כי בדרך כלל היו תלמידיו בישיבת לידה מצוינים ומלומדים יותר מאלה שהיו לו בניו יורק, אף על פי שגם בישיבת ר' יצחק אלחנן בניו יורק נמצאו יחידי הגולה הראויים לשבח" (גורדון, לעיל הערה 5, עמוד יב).

202 ראו לעיל בהערות 110 עד 112 ולידן. יש היודעים לספר כי היה לרש"פ קשר אישי קרוב עם כמה תלמידים 'מובהקים' בישיבת רבי יצחק אלחנן, אך אין בכך כבדי לסתור את הטענה הכללית לפיה הקשר בין הרב לתלמידיו היה חלש יותר מאשר בלידא. כמו כן, לא מדובר באנשים שזכו לפרסום רב לאחר מכן. אך את אלו הידועים בשמותיהם ראוי להזכיר כאן: גולבסקי מונה את הרב משה ראם והרב אברהם שמחה אירעם (חיים דובער גולבסקי, דו יובלין, תשמ"ח). בערך ויקיפדיה באנגלית על רש"פ נמנים עוד מספר תלמידים, שלפחות שניים מהם למדו אצלו בישיבת רבינו יצחק אלחנן - הרב נתן מאיר ווכטפוגל והרב חיים פנחס שיינברג, ואולם שני הרבנים הם ילידי 1910, ולמדו אצל רש"פ רק למשך זמן קצר ובסוף חייו. על אלו יש להוסיף את הרב ניסן ווקסמן, שכתב גם מאמר ביורגריה קצר על רש"פ ומסר כמה חידושים בשמו (לעיל הערה 5). במכתב שכתב רש"פ לווקסמן הוא מכנה אותו "כבוד ידידי המצויין, הרב החשוב וכו' מר ניסן וואקסמאן" (מכתב, לעיל הערה 180). כמו כן

כי רש"פ הרגיש שהתועלת שמפיקים ממנו היא סמלית בעיקרה, בעוד שאופי תפקידו לא מאפשר לו להשפיע באופן אמיתי על דרכה של הישיבה.²⁰³

מעבר לכל אלו, נראה כי הצער הרב על אובדן כתביו²⁰⁴ ועל ידידיו ותלמידיו שנרצחו ביליסבטגרד²⁰⁵ הוא זה שהכריע את מצב רוחו של רש"פ, הנוטה לעצבות ממילא, וגרם לכך ש"בשנותיו האחרונות בלטה שוב ושוב באישיותו נימת התוגה הסמויה".²⁰⁶ נוצר אפוא מצב טרגי, שתדהר עומד על האבסורדיות שבו: דווקא בארצות הברית, "בה נוכח כי חדות נעורים ועליצות אינם מפריעים לתלמידי הישיבה"²⁰⁷ ואשר היוותה במובן מסוים תיקון לחוויות נעוריו בישיבה הליטאית, שקע רש"פ בעצב לנוכח חוויות העבר שהעיקו עליו.

יש להזכיר את מי שנעשה גם לחתנו וערך לימים את כתביו - הרב יהודה גולדברג, ששימש לאחר מכן כאב בית דין בחיפה.

203 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד יב. ווקסמן (מאמר ביידיש, לעיל הערה 4, גיליון 206, עמוד 4) מנסח עניין זה בחריפות כדרכו, וכותב כי משעה שמונה רבל לראשות הישיבה (הדבר קרה באמצע שנת 1923, כלומר פחות משנה לאחר הגעתו של רש"פ) הרגיש רש"פ כי "צריך יותר את השטרימל שלו מאשר את הראש שלו" (בתרגום חופשי מיידיש), והדבר גרם לו לעוגמת נפש רבה ואף לחולי. ואולם, הדברים עשויים להיות קשורים למגמתו הכללית של ווקסמן במאמר הספד זה, ראו לעיל בהערה 126. מכל מקום, ראש הישיבה הראשון בחשיבותו הארגונית היה הרב דב (ברנרד) רבל, שהיה ממקימי הישיבה ומי שככל הנראה הביא את רש"פ לעבוד בה (ראו לעיל בהערה 170). בנוסף, היה רבל איש חינוך ומעשה פעלתן שהפך להיות דמות חשובה בנוף היהדות האורתודוקסית בניו-יורק, ראו למשל את הספדו של הרב אהרון בן ציון שורין בתוך החוברת 'אינדו' שיצאה לאחר פטירתו של רבל (א.ב. שורין, החולם והולחם, בתוך 'אידינו' - ספר זכרון מוקדש לזכר רבנו הגאון ד"ר דוב רבל זצ"ל, ניו-יורק, תש"ב) וכן הספדים נוספים בחוברת זו, וכן אצל רקפת רוטקוף (לעיל הערה 170) לאורך רוב עמודי הספר, ובפרט בעמודים 94-43. זאת בניגוד לרש"פ שהיה חסר ניסיון ארגוני או פוליטי. עם זאת, רש"פ הצטרף לאגודת הרבנים של ארצות הברית וקנדה ולתנועת המזרחי (לעיל הערות 195 ו-194) והיה חבר בצוות מנהל של אחד-עשר רבנים של ישיבת רבינו יצחק אלחנן שנועד להחליט בנושאים שמעורב בהם עניין דתי (רקפת רוטקוף, לעיל הערה 170, עמוד 106).

204 ראו לעיל בהערות 165 ו-166 ולידן. את הצער שחש על אובדן כתביו אנו מוצאים גם במכתב שכתב לרב הירשנזון והובא לעיל (בהערה 203).

205 ראו לעיל ליד הערה 164.

206 תדהר (לעיל הערה 5) עמוד 5329. בנימה דומה כותב גם הרב אהרון רבינוביץ': "אחרי אשר שתה כוס התרעלה כל עת היותו ברוסיה וביחוד תחת שלטון הסיקריקון שם שעל ידם נחרבה הישיבה... ונוסף לזה גנבת כת"י חדושי הנפלאים אשר עמל בהם על ימי חייו, כל אלה דכאו את רוחו עד מאוד וממש קשה היה להכירו, אבל שלם היה בנפשו ובתורתו." (רבינוביץ', לעיל הערה 7, עמוד 28).

207 תדהר, שם.

בתקופה זו הוסיף לעשן הרבה, וייתכן כי הדבר היה קשור למצב רוחו הירוד.²⁰⁸ עם או בלי קשר למצב רוחו, בסוף ימיו השקיע רש"פ זמן רב בעניינים חוץ תורניים. הרב נתן קלוץ, שהיה חברו של רש"פ ולימד גם הוא בישיבת רבנו יצחק אלחנן באותה השעה, מספר:

לעתים מזומנות היה מכבד אותי בביקורו, ושעות ארוכות היה נשאר בחדר ספריתי העשירה והרחבה כשהוא מעלעל ומחטט בספרים שונים... ביחוד היה בוחר מתוך ספרי הרבים ספרי פילוסופיה בשפה הגרמנית, והרבה לקרוא גם על דבר הכלכלה והמשפט ומקצועות-מדע אחרים.

(קלוץ [לעיל הערה 68], עמוד 35)

מגולדברג אנו שומעים על תחביבי קריאה אחרים שהיו לו באותה שעה - שירה רוסית, ואנציקלופדיה בריטניקה.²⁰⁹ לפי גורדון, "ידיד[י]ן אומרים כי במשך עשרים השנה האחרונות כמעט שלא עיין במסכת, מלבד בשעת השיעור".²¹⁰ בהתחשב בכך שגורדון עצמו למד אצל רש"פ בשנותיו האחרונות למשך פחות מעשרים שנה, סביר יותר שמדובר בגוזמא, וכוונתו היא לשש השנים האחרונות בחייו של רש"פ, בהם שימש כראש ישיבה בניו יורק, או לכל היותר לשלוש עשרה השנים מאז שנסגרה הישיבה בלידא. מדבריו של וקסמן אנו למדים כי גם החינוך שהעניק רש"פ לילדיו תאם את השקפתו הכללית הרואה את ההשכלה בעין חיובית.²¹¹

208 כך משמע מגורדון: "אי מרגוע זה הביא אותו לידי עשון-סיגריות בלתי פוסק. משהו ציער אותו, טרד אותו תמיד." (לעיל הערה 5, עמוד 5). ממקור זה משתמע גם שהתמכרותו לסיגריות התגברה בארצות הברית. ראו גם אצל ילין (לעיל הערה 198), עמוד 47.

209 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 15.

210 גורדון (לעיל הערה 5), עמוד ט. והוא ממשיך מיד וכותב: "הכל היה נהיר לו, כנראה. את היסודות כבר רכש, ועליהם בנה את כל בניני-התפארת". ובמקום אחר הוא מוסיף: "אין ספק בדבר, כי עיקר הגיונו היה בחידות ההלכה... כל רמ"ח אבריו היו ספוגים בה. התורה מילאה אותו כיון. הוא היה הוגה בה בשכבו ובקומו, בעברו את הרחובות הסואנים של ניו-יורק המעטירה ובהחזיקו עתון לנגד עיניו. הוא ידע את הוויות העולם, מפני שידעה זו עלתה לו בלי הפסד כח וזמן". ואולם, לאור העדויות האחרות ומכלול אישיותו של רש"פ נראה כי מדובר בעיקר באפולוגטיקה, ולמעשה דברים נוספים רבים העסיקו את מחשבתו בזמנים אלו.

211 מובשוביץ (לעיל הערה 5) מתאר זאת באופן כללי: "למרות טירדתו במילי דישיבה ובמילי דמתא עסקי הכלל מצא זמן לטייל עם ילדיו בגן העיר או לקחתם למוזיאונים הוא אהב גם לחדד את מוח ילדיו בשאלות מאתימטיות במשחק השחמט והיה מקריא לפניהם סיפורים מהספרות היפה העברית והעולמית". ווקסמן מביא סיפור מאלף בהקשר זה: "פעם הביאה בתו הבכירה הביתה ספרים אחדים מהספריה ובתוכם ספרו של סיקוליי ארציבשב סאנין

מעניין לציין, כי בתחילת שהותו של רש"פ בארצות הברית הרבה יחסית לכתוב. בעוד שבאירופה לא ידוע כי פרסם דבר במשך כל חייו, הרי שעם הגעתו לארצות הברית עולה שמו בארבעה פרסומים שונים: פעמיים בכתב העת 'נר מערבי' - בטאונה של ישיבת רבינו יצחק אלחנן,²¹² בכתב העת 'מגדל תורה', ובהערה שהוא כותב לרב חיים הירשנזון על ספרו 'מלכי בקודש'.²¹⁴ ניתן להסביר כי כתיבתו ל'נר מערבי' נבעה מבקשה מפורשת ואולי אפילו לחץ מצד צוות הישיבה, אולם אין בכך כדי להסביר את שני פרסומיו האחרים, שאינם קשורים לישיבה. ייתכן כי השקעתו בכתיבה נבעה מהחוסר שחש לנוכח איבוד שיעוריו הרבים,²¹⁵ או שעל ידי הכתיבה ופרסום חידושיו ניסה לפצות על חוסר הסיפוק היחסי שחש כראש הישיבה בישיבת רבינו יצחק אלחנן.²¹⁶ מכל מקום, משנת 1925 הפסיק רש"פ לפרסם.²¹⁷ עם זאת, הוא הוסיף

- העוסק בענייני המין ובחשבה שלא יהיה לרצון אבא שמה אותו תחת הספרים האחרים כדי שלא תפול עינו עליו נכנס אביה לחדרה ולקח את הספר בידו ואמר לבתו מתוך חיוך אבהי כשהייתי בשנותיך קראתי גם אני את הספר הזה וגם אני החבאתי משום עין הרע." (ווקסמן, לעיל הערה 5, עמוד 17).
- 212 ראו עוד את מה שכתבתי בעניין זה לעיל בהערה 121. שלמה פוליצ'יוק: אשת שני מתים ולקוחין ביבום. בתוך: נר מערבי, מאסף לתורה ולחכמת ישראל, יוצא על ידי בני ישיבת ר' יצחק אלחנן בניו-יורק, כרך ראשון, כסלו תרפ"ד. עמודים 22-27. אני מודה לנכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, שהסב את תשומת ליבי למקור זה ושלח לי סריקה שלו; שלמה פוליצ'יוק: דופן שבת ודופן סוכה, בתוך: נר מערבי, מאסף לתורה ולחכמת ישראל, יוצא על ידי בני ישיבת ר' יצחק אלחנן בניו-יורק, כרך שני, טבת תרפ"ה. עמודים 6-15. אלו הם למיטב ידיעתי שני הגליונות היחידים של 'נר מערבי' שיצאו לאור.
- 213 שלמה פאליאטשיק, בעניין איסור כולל. בתוך: מגדל תורה, עורך: משה בנימין טאמאשאוו, הוצאת טאמאשאוו פרעסס אינק. ראנוויל: תרפ"ה, עמודים 48-51.
- 214 המכתב נכתב בשנת תרפ"ג (1923) והוא נכלל בכרך 1 של 'מלכי בקודש' (לעיל הערה 203). לא ברור אם מלכתחילה נועד המכתב לפרסום, אולם נראה כי בעצם שליחת המכתב יש סימן להתנהגות אקטיבית יותר מצידו של רש"פ בכל הנוגע לנוכחותו ב'במה הציבורית' התורנית.
- 215 ראו לעיל בהערות 165 ו-166.
- 216 ראו לעיל ליד הערה 198 ואילך.
- 217 הפרסום האחרון של רש"פ היה בכרך השני של 'נר מערבי', שיצא לאור בטבת תרפ"ה, כלומר בראשית 1925 (לעיל הערה 212). בנוגע לסיבה שבגינה הפסיק רש"פ לפרסם ניתן להעלות רק השערות רחוקות. ייתכן כי הדבר קשור לביקורת שספגו פרסומיו. אנו יודעים כי הרב יוסף דב לוי הטיח ביקורת חריפה נגד שני המאמרים שהוציא רש"פ (לעיל הערות 121 ו-213) בספרו 'יד הלוי'. ראו: הרב יוסף דב הלוי לוי, יד הלוי, דפוס האחים שולזינגר, תש"ט. עמודים 150-168. (מדובר בהוצאה השנייה של הספר, לאחר מותו של המחבר, אולם לא הצלחתי לשים את ידי על ההוצאה הראשונה). בסימנים כא ו-כב של הספר הוא מביא באריכות את דבריו של רש"פ ומשיג עליהם בחריפות רבה. כך למשל נגמר הסימן השני: "ועל

להעביר שיעורים, ונראה שאף היה מעורב ביזמה של חבורת לימוד של רבנים.²¹⁸ בתקופה זו מספרים המקורות על שלוש משאלות עיקריות שהיו לרש"פ: לעלות ארצה, להדפיס את שיעוריו, ולהדפיס את חידושיו של רבו - ר' חיים מבריסק.²¹⁹ את

דבריו שכתב... מנא ליה בכלל לומר הלכות כאלו מן ספרות הבטן אשר אין אלו אלא דברי נביאות, ודוק" (שם, עמוד 168). בכותרת (של הסימן הראשון, ובמשתמע אמורים הדברים אף לגבי הסימן השני) הוא מציין: "התשובה הזאת כתבתי בעוד היותו בחיים חיותו והוא ראה אותה ולא מצא תשובה עליה" (שם, עמוד 150). נראה סביר לפי דברים אלו כי ביקורתו של הרב לוין נגד רש"פ גלשה גם לפסים אישיים, לפחות מצידו של לוין. לוין עצמו לימד בישיבת רבינו יצחק אלחנן (ראו בכותרת משנה ובהקדמה של ספרו) ואף פרסם מאמר בכרך השני של 'נר מערבי'. יש לציין גם כי לוין היה מבוגר מרש"פ ב-12 שנה (הוא נולד ב-1866, ראו באתר של ה'ישיבה אוניברסיטי': <https://www.yu.edu/riets/about/mission-history>), ועל אף שמבחינת ידיעותיו כפי שהם באות לידי ביטוי בספרו נראה כי מדובר בתלמיד חכם מרשים, המוניטין שלו לא התקרב לזה של רש"פ. הרב לוין עבד תחת רש"פ בישיבת רבינו יצחק אלחנן, וכנראה אף בוועד החינוך של אגודת הרבנים, שלוין מוזכר כאחד מחבריה, בעוד רש"פ שימש בה כיושב הראש (ראו לעיל בהערה 196). מעניין לציין כי דרך לימודו של הרב לוין, שהיה מתלמידיו של הנצי"ב (לפי האתר של ה'ישיבה אוניברסיטי' בקישור שלעיל) נראית שונה מן הדרך הבריסקאית. במהלך ביקורתו על רש"פ הוא אף כותב: "ואמר [רש"פ] שהגאון ר' חיים מבריסק הסכים לזה", והוא ממשיך ומבקר בחריפות את מהלכו של רש"פ, מבלי לסייג ולומר כי דברים אינם מכוונים כלפי ר' חיים. ייתכן אפוא כי גם המחלוקת בנוגע לשיטת הלימוד הבריסקאית עמדה ברקע הפולמוס. מכל מקום, לא מן הנמנע כי ביקורתו הקשה של לוין הייתה מן הדברים שהרתיעו את רש"פ מכתובה ופרסום דבריו רבים. השערה ספוקלטיבית אף יותר, אך לא בלתי סבירה, היא שהיריבות עם לוין השפיעה גם על תחושתו הכללית של רש"פ וחוסר שביעות הרצון שלו מחייו בניו-יורק (כפי שראינו לעיל בהערה 198 ואילך). הסבר אפשרי נוסף להפסקת הכתיבה של רש"פ מתקשר לדברים אליהם רומז ווקסמן, לפיהם היה רש"פ מתוסכל מחוסר הצלחתו לכתוב ולנסח את דבריו כראוי (ראו אצל ווקסמן, לעיל הערה 5, עמוד 9). רמז לכך ניתן למצוא גם בדברי רש"פ עצמו במכתב שהוא כותב לרב הירשנזון (לעיל הערה 203) בו הוא מתנצל אם 'דבריו מגומגמים' משום שאיננו 'מבעלי הלשון'. סיבה נוספת שניתן להעלות היא הקדשת זמנו למשימות אחרות כמו הדפסת כתבי רבותיו או עריכת כתביו המוקדמים יותר שלו עצמו (ראו להלן בסמוך).

218 כך לפי הרב אליעזר סילבר: "התארגנה ביזמת ר' שלמה ממיצ'ט חבורה של גדולי הרבנים שהיו מתאספים פעמים בחודש, לשם משא ומתן בפלפולי דאורייתא ופסקי דינים. רק עם פטירתו של המייצ'טאי נתפרדה החבילה וחבל על דאבדין" (הרב אלעזר סילבר, ענפי ארז חלק א, עמוד 13).

219 גולדברג מזכיר במפורש את המשאלות הראשונה והשלישית: "שני דברים גדולים עמדו לנגד עיניו והם: האחד, לראות בעיניו את ארצנו הקדושה, והשני, להדפיס את חידושי רבו, הגאון ר' חיים מבריסק." (גולדברג, לעיל הערה 4, עמוד 15). על משאלתו להדפיס את כתביו אנו למדים מפי מקורות אחרים. ראו להלן בהערות 222 ו-223 ובמקורות המצוינים שם. מעבר

רצונו של רש"פ לעלות ארצה כבר תיארנו לעיל. לפי העדויות, על אף שבחר להגר לארצות הברית, חלמו לעלות ארצה מעולם לא נגזו.²²⁰ עם זאת, לא ידוע לנו על הכנות מעשיות כלשהן שעשה להגשמת משאלה זו.²²¹

בנוגע להוצאת כתביו, לפי אשתו של רש"פ, "כל משאת נפשו היתה להגיה את כתביו, לסדרם ולהוציאם לאור. אך זמנו היה מצומצם, עבודתו מרובה, וחלמו לא נתגשם".²²² ואולם, לאור עדתו של קלוץ לעיל, לפיה נהג רש"פ לבלות שעות בעלעול בספרים בספריותו, קשה לקבל את קוצר הזמן כסיבה יחידה לכך שהשיעורים לא הוצאו לאור. לפי ווקסמן אכן הייתה לכך סיבה נוספת: רש"פ גילה עד כמה קשה לערוך את השיעורים שנתרו בידו, "שרק אחדים מהם דברים שלמים ויתרם קטעי דברים". הוא הוסיף ומספר כי בשנים אלו הבין רש"פ את מאמר חז"ל כי "מגמר בעתיקתא קשיא מחדתא" (יומא כט, א), שכן קל יותר היה לו להכין שיעור חדש מאשר להבין את מה שנאמר בשיעור הישן.²²³

המשאלה היחידה שלהגשמתה חתר רש"פ באופן אקטיבי הייתה הדפסת כתבי ר' חיים. לפי ווקסמן, חש רש"פ כי ר' חיים לא הובן כראוי שכן 'חלושי המוח' מנסים למצוא רק את הברק החיצוני והפשטני שבדבריו, "אבל לא ירדו לעומקם של דבריו ובבוא הספר ישוב כבוד ר' חיים למקומו הראוי".²²⁴ רש"פ החל אפוא לפעול למען הדפסת השיעורים ביחד עם הרב אליעזר יהודה פינקל, בשעה שהאחרון הגיע לארצות הברית בשנת 1925,

לשתי משאלות הדפסה אלו, מעניין לציין כי רש"פ גם עמד בראש הוועד להוצאת כתבי הרב ריינס. כך עולה ממכתב שהתפרסם בשם ועד זה. ראו: ועד להדפסת כתבי הגאון רבנו יצחק יעקב ריינס זצ"ל, בקשה למוקירי ספרות הרבנית, בתוך: דער מארגען זשורנאל, 21 באפריל 1925, עמוד 2. עם זאת, לא מצאתי אזכור נוסף של שמו של רש"פ בהקשר זה.

220 ראו אצל גולדברג בהערה הקודמת. לדברי רבינר (לעיל הערה 5), עמוד 24, "בהיותו בביאליסטוק רצה לעלות לארץ ישראל, אך מסיבות משפחתיות נאלץ ללכת לארצות הברית, אולם דעתו היתה לא להשתקע שם".

221 למעשה, לפחות ממקור אחד עולה כי על אף שבאופן עקרוני רצה לעלות ארצה, בפועל נרתע מכך. ראו את הסיפור המובא אצל סורסקי (לעיל הערה 40), עמוד 44, שהובא לעיל בהערה 176.

222 פוליצ'ק (לעיל הערה 81), עמוד כא. כך גם מעיד על רצונו הרב י. אלימלך וואהלגרלנטר בתוך דברי ההספד שנדפסו באידינו' (לעיל הערה 4), עמוד 19.

223 ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 9. עם זאת, נראה כי עדותו של ווקסמן נועדה להשלים את הטעיון שלו לפיו עריכת הכתבים הייתה משימה קשה שלא נעשתה בצורה מיטבית, ואף לא ניתן היה לעשות כראוי. ווקסמן טוען כך מפני שיש לו ביקורת על הוצאת הספר כמו שהוא ואולי אף מפני שהוא רוצה לתרץ מדוע לא התפנה הוא לעריכת הספר, כפי שנרמז לי על ידי נכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק. אפשר אם כן שיש לפקפק בעדות זו.

224 ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 11.

תוך שהוא מוכן לשאת בהוצאות רבות לשם כך. ואולם, מכיוון שלצורך הדפסת השיעורים היה צורך בתקשורת ישירה עם מספר דמויות באירופה, וכן לאור בעיה משפטית שהתגלעה כאשר שני אנשים נוספים רצו במקביל להדפיס את כתבי ר' חיים, לא זכה רש"פ לראות את שיעורי רבו מודפסים בחייו, והם הודפסו רק בשנת 1936.²²⁵

מותו והערכתו

בשנת 1928 הידרדר מצבו של רש"פ במהירות כתוצאה מהסתבכות של זיהום בשן²²⁶ והוא נפטר כעבור שבועיים.²²⁷ עשרות אלפים ליוו אותו בדרכו האחרונה,²²⁸ והספדים רבים נאמרו לזכרו בישיבת רבינו יצחק אלחנן ומחוצה לה.²²⁹ ישיבת רבינו יצחק אלחנן עצמה הוציאה לאחר כחצי שנה את החוברת 'אידנו' לזכרו של רש"פ, הכוללת הספדים ותיאור קורות חייו מפי כמה ממכריו ומוקיריו.²³⁰

בישיבת רבינו יצחק אלחנן ביקשו לחפש מחליף לרש"פ. לאחר התייעצות עם הרב ברוך בער ליבוביץ', פנו בישיבה אל הרב משה סולביצ'יק, בנו של ר' חיים וידידו של רש"פ, ובקשו ממנו לבוא ולעמוד בראשותה. הגעתו של הרב משה התעכבה מעט, אך בינתיים נמצא לו מחליף מכובד לא פחות - הרב שמעון שקופ, ששהה אז בארצות הברית לרגל מסע התרמה לישיבתו בגרודנה. לאחר כמה חודשים ביקשו מנהיגי

225 התיאור המפורט נמצא אצל ווקסמן (לעיל הערה 5), עמודים 11-12. ראו גם את עדותו התמציתית יותר של גולדברג: 'בעניין האחרון [הדפסת כתבי ר' חיים] כבר עבד באנגריה רבה, אבל לא זכה לראות בעיניו את הגמר' (גולדברג, לעיל הערה 4, עמוד 15).

226 גורדון (לעיל הערה 5) עמוד יב. ראו אצל גולדברג המתאר את "הדם המורעל שנספג במוחו" (גולדברג, לעיל הערה 4, עמוד 15). ואולם, בספרו קשת גיבורים (חלק א), מספר אהרון בן ציון שורין כי רש"פ נפטר "אחרי ניתוח קשה" (אהרון בן ציון שורין, קשת גיבורים (חלק א), מוסד הרב קוק, ירושלים: 2002. עמוד 203). ומהספדו של ווקסמן בידיש עולה כי חולשה בלב ובעיות ריאותיות האיצו את מותו (ראו לעיל בהערה 26). נכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, קיים בפניי את העדות לפיה רש"פ נפטר כתוצאה מסיבוך של זיהום בשן, וייתכן שאף עדויותיהם של שורין וווקסמן אינן לגמרי סותרות גרסה זו.

227 גולדברג (לעיל הערה 4), עמוד 15.

228 רקפת-רוטקוף (לעיל הערה 170), עמודים 117-118. ראו עוד את התיאורים המופיעים אצל הרב י. אלימלך וואהלאגרלנטר, בתוך 'אידנו' (לעיל הערה 4), עמוד 20; דב סילמאן, שם, עמוד 50.

229 כך מתואר במקורות המובאים בהערה הקודמת. מבחינת הספדים כתובים, הרי שאלו יצאו טיפין טיפין. מלבד ההספדים שנכנסו לתוך 'אידנו', יש לציין את: דער מייטשעטער גאון ז"ל (מאת מחבר לא ידוע), בתוך: דער ייד, גליון 267 שיצא בסמוך לפטירתו, ואת הספדיו של ווקסמן ב'דאס ווארט' (לעיל הערה 4) שיצאו כחצי שנה לאחר מכן.

230 לעיל הערה 4.

היהדות החרדית באירופה - החפץ חיים והרב גרודז'נסקי - מהרב שקופ שישב לאירופה, והוא מילא את בקשתם וחזר, בסמוך להגעתו של הרב משה סולובייצ'יק, ששימש בתפקיד זה עד לפטירתו כשתים עשרה שנים מאוחר יותר.²³¹

כחצי שנה לאחר פטירתו של רש"פ הוציאה ישיבת רבינו יצחק אלחנן שבה לימד בסוף ימיו חוברת לזכרו הכוללת דברי הספד והערכה תחת השם 'אידנו'.²³² אשתו ביקשה להוציא לאור את סיכומי שיעוריו, אולם לא מצאה אדם שיסכים לעסוק במלאכה ולערוך את השיעורים עד סמוך לשנת 1947, אז ניאות הרב יהודה ליב גולדברג, חתנו של רש"פ לקבל על עצמו את המלאכה. כך יצאה לאור המהדורה הראשונה של 'חידושי העילוי ממיצ'ט'.²³³

הכתבים שהוצאו לאור במהדורה הראשונה הם סיכומי שיעורים שנאמרו על ידי רש"פ בלידא.²³⁴ חיה רבקה פוליצ'ק, אשתו של רש"פ, מתארת כי לאחר שאבדו הכתבים ניסו היא ובעלה "להתקשר עם תלמידי הישיבה שברשותם נמצאו האורגינלים", אך הם הצליחו להשיג רק "מקצת מן המקצת" של השיעורים.²³⁵ "בין כה וכה", מספרת חיה רבקה, הוזמן הרש"פ ללמד בישיבת רבינו יצחק אלחנן בניו יורק. "העתקתי בעזרת

231 על פי רקפת-רוטקוף (לעיל הערה 170), עמודים 118-120. מכמה מן המקורות משתמע כי רש"פ זרע במידה רבה את הזרעים שאותם קצר מאוחר יותר הרב משה סולובייצ'יק. כך גם ראו את הדברים בעיתון החרדי 'נאמן', בגיליון שיצא באב תרפ"ח (1928), עמוד 14: <https://tablet.otzar.org/#/book/643629/p/3/t/5455176011234/fs/rNnrOGaVb4kBE6fCRWavTluQdBkGlZaMAJaS8143fRM8/start/107/end/108/c>. ראו עוד: פליסקין, תורה אין אמריקא (ביידיש), דאס יודישע טאגבלאט, גיליון 193 (1937), עמוד 4.

232 החוברת נקראת 'אידנו' (לעיל הערה 4), והיא משחק לשוני על בסיס שמו של כתב העת של הישיבה - 'הדנו', כפי שמפורט בכותרת הגיליון.

233 לעיל הערה 5. עיקרו של הספר הם תשעים ושנים הסימנים על נושאים שונים בש"ס, הערוכים על פי סיכומים של תלמידיו בלידא. במהדורות מאוחרות יותר נוספו עוד כשמונה עשרה סימנים, שלפי נכדו של רש"פ - הרב שלמה פולצ'ק, לקוחים מתוך סיכומים של שיעורים שמסר רש"פ בניו-יורק, וביחד הם מהווים צהר לדרך מחשבתו של רש"פ ולגאונותו התלמודית.

234 במהדורה הראשונה נראה כי לא נכללו כלל שיעורים שנאמרו על ידי רש"פ מאוחר יותר. כך משתמע הן מדברי הרבנית פוליצ'ק (לעיל הערה 81) עמוד כא, והן מדברי ווקסמן (לעיל הערה 5) עמוד 9.

235 במהדורה הראשונה נוסף כאן המשפט "כי על פי רוב סירבו להמציא לנו את החומר המבוקש", אולם משפט זה הושמט במהדורה השנייה של הספר. ייתכן שטרוניה זו נמחקה משום חשש לשון הרע כללי, אך ייתכן גם שהיו מי שנפגעו מתלונה זו והתלוננו עליה, בדומה לתלונתו של הרב ניסן ווקסמן. מכל מקום אלו הן רק ספוקלציות.

בנותי את החומר שנמצא ברשותו והמצאתיו לארצות הברית. לא יפלא, אפוא, כי נפלו כמה טעויות ע"י המעתיקים".²³⁶

ואולם, לכאורה לא מובן מדוע היה צריך להשתמש כלל בכתבים שהועתקו על ידי חיה רבקה ובנותיה. האם קרה משהו לכתבים המקוריים שמהם העתיקו? האם הגיעו כתבים אלו לארצות הברית, או שמא אבדו בדרך, או נותרו בפולין? לא מצאתי תשובות לשאלות אלו.

בפתיחה לספר 'חידושי העילוי ממיצ'ט',²³⁷ מלינה הרבנית פוליצ'ק על חוסר ההיענות של כמה מתלמידיו של רש"פ לעזור בעריכת הספר ובהדפסתו:

האבל כבד, וגדול הצער... ושלא חזו עיניו את כתביו הנוצא מסודרת ומודפסת. אמנם, אחרי מותו פניתי אל פלוני ואל אלמוני בדבר עבוד החומר והוצאתו לאור. אך כל אחד חס על זמנו ומרצו.

(חיה רבקה פוליצ'ק [לעיל הערה 81], עמוד כא)

הרב ניסן ווקסמן משער שכוונתה של הרבנית בדברים אלו היא בעיקר אליו.²³⁸ והוא מבקש להגן על עצמו ואת שאר המסרבים לקחת על עצמם את המשימה מפני טענותיה של הרבנית. לדבריו, לא היה זה מפני ש'כל אחד חס על זמנו ומרצו', כדברי הרבנית,

אלא אדרבא, מפני הערצתם את זכרו הגדול, בראותם את "המקצת מן המקצת" שנשאר ממנו בכתב ידם של אחרים וגם זה בבחינת "לא נהיר לא בהיר ולא צהיר" חששו שלא למעט את דמותו וכצנועים משכו את ידיהם מן העבודה הזאת למרות חפצם העז להנציח את תורת רבם הגדול.

(ווקסמן [לעיל הערה 5], עמודים 4-5)

ביקורת זו של ווקסמן על ספר החידושים של רש"פ חריגה.²³⁹ על אף שכותבים נוספים ציינו את היותו של הספר רק מעט מזעיר מחידושיו של רש"פ ואת בעיות ההעתקה

236 פוליצ'ק (לעיל הערה 81), שם.

237 לעיל הערה 5.

238 ווקסמן (לעיל הערה 5), עמוד 4.

239 הדברים נכתבו במאמר שיצא לאור בכתב העת תלפיות כשש שנים לאחר פרסום המהדורה הראשונה של 'חידושי העילוי ממיצ'ט'. הערצתו של הרב ווקסמן לרש"פ ניכרת, והוא מספק לנו את אחד המקורות החשובים ביותר גם לתולדות חייו של הרש"פ, אולם על ספר החידושים במהדורתו הראשונה הוא חורץ ביקורת שלילית. אכן, ניתן גם לייחס את נימת הדברים של ווקסמן לרצונו להצדיק את סירובו להתגייס לעריכת הספר. הערכה שכזו גם נמסרה לי מאחד מהמקורות בעל פה.

והעריכה, הרי שבסופו של דבר הם בירכו על ההצצה שמספק הספר לתורתו של רש"פ.²⁴⁰

עם או בלי קשר לביקורתו של ווקסמן, הספר עבר עריכה משמעותית בין הדפסת המהדורה הראשונה להדפסתה של המהדורה השנייה.²⁴¹ בין השאר שונה סדר הסימנים, כך שיתאים בערך לסדר הש"ס, וכן נוספו עוד שמונה עשר שיעורים, שחלקם לפחות הוא מהתקופה בה שימש רש"פ ראש ישיבה בניו-יורק.²⁴² בסך הכל יצאו עד היום (תשפ"ג, 2023) חמש מהדורות של הספר.

בשנת 1968, במלאות ארבעים שנה לפטירתו, קראה עיריית ירושלים לרחוב בקריית משה על שמו של רש"פ - רחוב 'העילוי'.²⁴³ האירוע נעשה במעמדו ובמידה רבה אף ביוזמתו של הרב שאר ישוב הכהן, ששימש אז גם כסגן ראש העיר ירושלים. כמו כן נכחו באירוע ראש העיר, הרב הראשי של ירושלים, בני משפחתו של רש"פ וכמה מתלמידיו הבולטים.

סיכום

במאמר זה ביקשתי לסקור בקצרה את תולדותיו של רש"פ. במהלך חייו הקצרים אך מלאי הנדודים הספיק רש"פ ללמוד וללמד במסגרות תורניות רבות, בהן הותיר רושם עז על רבים מבין אלה שבאו עמו במגע. על אף שצמח מתוך עולם הישיבות וקיבל את הכרתו המלאה, מעולם לא ויתר רש"פ על עמדותיו האישיות, שהיו בחלקן שונות מאוד מהעמדות המקובלות בממסד הישיבתי, ולעיתים אף הכילו ביקורת סמויה או מפורשת כלפיו.

240 רבינר (לעיל הערה 5), עמוד 23; תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5329. בהקשר זה יש לציין את דבריו של הרב מרדכי גיפטר לפיהם "אין לתת אימון בדברים הנדפסים בספר העילוי ז"ל משום דלא שמיה חתום עלה ומי יודע אם הרושם רשם כראוי בעת ששמע השיעור" (מילי דאגרות, חלק ה', עמוד שצו), אלא שמדובר לכאורה באמירה אגבית.

241 לפי דברי נכדו של רש"פ, הרב שלמה פולצ'ק, הדבר נעשה ללא קשר לביקורתו של ווקסמן (שניכר כי משפחתו של רש"פ, הקרובה גם לעורך - הרב יהודה ליב גולדברג - נפגעה ממנה). לכך או כך, יצאה המהדורה השנייה לאור רק בשנת 1974, עשרים ושבע שנה לאחר המהדורה הראשונה.

242 כך ניתן ללמוד לפחות מאחד הסימנים שנתווספו, סימן ק' במהדורה השנייה, שם מתואר מפגש ודיון למדני שהתנהל בין רש"פ לבין הרב קוק בזמן שהאחרון ביקר בישיבת רבינו יצחק אלחנן במהלך מסעו לארצות הברית בשנת תשפ"ה.

243 אירוע זה תואר בחגיגות ובהרחבה יחסית הן אצל מובשוביץ (לעיל הערה 5) והן אצל תדהר (לעיל הערה 5), עמוד 5329-5330.

רש"פ תואר תמיד כגאון ה'סברא', אך לצד זאת נראה כי שאר תכונותיו לא תמיד התאימו למודל הקלאסי של ראשי הישיבות: זכרוננו לא היה מהמרשימים ביותר, וכך גם כח שקידתו והתמדתו; הוא נעדר כישרון כתיבה ואכן כמעט ולא כתב דבר; הוא היה משכיל סקרן שלא היסס להשקיע זמן לא מועט במתמטיקה, שחמט, ספרות וקריאה בעיתונים, והוא היה ציוני ובעל דעות ביקורתיות על השיטה הפדגוגית הנהוגה בישיבות. כל אחת מתכונות אלו היא תכונה 'בעייתית' שבהקשרים היסטוריים ותרבותיים אחרים הייתה יכולה למנוע מרש"פ להגיע למעמד בכיר כלמדן או כראש ישיבה; אך לא בעולם הישיבות הליטאי שבתחילת המאה ה-20, ששם את כל יהבו ב'סברא' - בחריפות, בחדוות השכל ובעומק התפיסה.

ואולם, לצד הצלחותיו וההכרה לה זכה, קשה שלא לחוש את הנימה הטרגית המלווה את תולדות חייו של רש"פ. היטיב לתאר זאת בדרמטיות מי שהיה ידידו עוד מגיל ילדות, הרב אהרון רבינוביץ':

בהתבונני לשלשלת ימי חייו ופטירתו רחוק מארץ מולדתו, עולה על לבי מאמר חז"ל במו"ק דף כ"ה ע"ב: כי נח נפשיה דר' זירה פתח עליה ההוא ספדנא: ארץ שנער הרה וילדה, ארץ צבי גדלה שעשועיה, אוי נא לה, אמרה רקת, כי אבדה כלי חמדתה! כן היה הגאון הזה. ולוין היתה ערש ילדותו; ישיבת לידא גדלתו; אוי נא לה, תאמר אמריקה, כי אבדה כלי חמדתה!

(רבינוביץ' [לעיל הערה 7], עמוד 28)

כך, לאחר חיפושים ותלאות לא מעטות הצליח רש"פ 'למצוא את עצמו' בישיבת לידא בה הביא עצמו לידי ביטוי ויצר את עיקר מורשתו התורנית. ואולם, לאחר שנסגרה הישיבה החלה התדרדרות בחייו של רש"פ - הוא שבע רעב ונדודים, היה עד לטבח שבוצע בקהילתו, ואיבד את כתביו. מינויו לראש ישיבת רבינו יצחק אלחנן בניו יורק בשנת 1922 שמה קץ לתלאותיו הפיזיים, אך לא למצב רוחו ותחושותיו. הוא נפטר באופן פתאומי בשנת 1928, מבלי שהספיק להדפיס את כתביו.

שניים ממספידיו של רש"פ התלבטו מדוע נקרא רש"פ אף בבגרותו 'עילוי' - כינוי הניתן בדרך כלל לכשרונות צעירים, ולא 'גאון', כפי שנהוג לכנות רבנים מבוגרים יותר.²⁴⁴ לפי חיים גראסבארד, בניגוד לעילויים אחרים שהפכו במרוצת הזמן לגאונים נותר רש"פ צעיר מבריק במלא הוויתו - תוסס, יצירתי, מפתיע ומדבר בגובה

244 ואולם, הרב קלוץ מעיר כי בין יהודי ברוקלין דווקא היה נקרא רש"פ 'הגאון' (קלוץ, לעיל הערה 68, עמוד 34). וכן משתמע מההספד של הרב אשר זעליג פינקעל, לדמותו הרוחנית בתוך: אידנו (לעיל הערה 4), עמוד 30.

העיניים.²⁴⁵ לפי חיים דוב מאנטעל, לעומת זאת, ההבדל בין 'עילוי' ל'גאון' הוא בשאלה האם חריפותו באה כתוצאה ממאמץ מסודר ('גאון'), או מהברקות אינטואיטיביות ('עילוי').²⁴⁶ לאור השתלשלות קורות חייו של רש"פ כפי שנסקרו במאמר הזה ייתכן שנוכל להציע גם תשובה עצובה יותר: בעוד שרוב העילויים זכו לממש את הפוטנציאל הגלום בהם להגיע לעמדות השפעה ולהפוך ל'גאוני' הרי שהעילוי ממיצ'ט, בגלל תכונותיו הבלתי סטנדרטיות ואירועי חייו שנקטעו באיבם, נותר ידוע בגין הכינוי שניתן לו בימי תהילתו האמיתית, בעודו אותו 'עילוי' מדהים שנכנס לשיבת וולוז'ין והמם את כל שומעיו.

245 חיים גראסבארד, תפארת שבחכמה, בתוך: אידנו (לעיל הערה 4), עמוד 41.

246 חיים דוב מאנטעל, עילוי וגאון, בתוך: אידנו (לעיל הערה 4), עמוד 45.